

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

HISTORIA

1 - 2

1995

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: Prof. A. MARGA

REDACTORI ȘEFI ADJUNCȚI: Prof. N. COMAN, prof. A. MAGYARI, prof. I. A. RUS, prof. C. TULAI

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI ISTORIE: Prof. C. MUREȘANU, membru corespondent al Academiei Române (redactor coordonator), prof. N. BOCȘAN, prof. N. EDROIU, conf. O. MUREȘAN, asistent G. COSMA, istoric A. GOGÎLTAN, lector O. GHITTA (secretar de redacție)

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ: M. TOPLICEANU

S T U D I A

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

1 - 2

Redacția : 3400 CLUJ-NAPOCA str. M. Kogălniceanu nr.1 • Telefon : 194315

S U M A R - C O N T E N T S - S O M M A I R E

I. Relații româno-germane

- MONICA VLAICU, Aspecte din lupta politică în cadrul Mișcării de reînnoire a germanilor din România (1935 - 1938) • *Aspects of the Political Struggle within the Framework of the Revival Movement of Germans in Romania* 3
- GUDRUN-LIANE ITTU, Muzeul Brukenthal - de la dificultăți financiare la sponsorizări. Societatea prietenilor muzeului • *The Brukenthal Museum - From Financial Difficulties to Sponsorship. The Society "Friends of the Museum"* 17
- ANDREI KERTESZ, Pictura altarelor transilvănene - considerații istorice și stilistice • *The Painting of Transylvanian Altars - Stylistic and Historical Considerations* 23

II. Asociaționismul în Transilvania

- MIHAI D. DRECIN, Bănci și cooperative la românii transilvăneni în epoca modernă • *Banks and Cooperative Societies of the Transylvanian Romanians in the Modern Epoch* 27
- VASILE DOBRESCU, Literatura și propaganda cooperatistă economică românească din Transilvania - Concepții, tendințe, rezultate (1848 - 1918) • *Romanian Economic Literature and Propaganda in Favour of Cooperative Associations in Transylvania - Standpoints, Trends, Results (1848-1918)* 37
- CLAUDIA BONACIU, Reînnoirea economică din Oraștie (1899-1914) • *The Economic Association of Oraștie (1899-1914)* 47
- CSUCSUJA ISTVAN, Asociațiile romano-catolice din România în perioada interbelică • *Roman - Catholic Associations of Romania in the Interwar Period* 55
- LUDOVIC BATHORY, Contribuția asociațiilor patronale la elaborarea politicii economice a României • *The Contribution of the Employers' Association to the Shaping of Romania's Economic Policy* 65

III. Istoria mentalităților. Imaginea celuilalt.

TOADER NICOARĂ, Thanatos în grădinile lui Clio - Moartea și atitudinile în fața morții - obiect al investigațiilor istorice • Thanatos in Clio's Gardens - Death and Attitudes Toward Death - Subject - Matter of Historical Survey	85
MIHAI DUMA, Cultura populară și spirit iluminist - Vampiri și administrație în Banatul sec. al XVIII-lea • Folk Culture and Enlightenment Spirit. Vampires and Administration in the 18th Century Banate	105
SORIN MITU, Considerații de imagologie comparată la românii ardeleni acum o sută cincizeci de ani • Observations on Comparative Imagology Concerning the Transylvanian Romanians One Hundred Years Ago	123
MITU ILDIKÓ MELINDA, Imaginea revoluției de la 1848 din Transilvania în opera lui Kőváry László • The Image of the Transylvanian Revolution of 1848 in Kőváry László's Work	129
ION CÂRJA, Aspecte privind mentalitatea moșilor în revoluția de la 1848 • Some Aspects Concerning the Mentality of the Inhabitants of the Apuseni Mountains During the Revolution of 1848	139
CONSTANTIN BĂRBULESCU, Pericolele sexualității • The Perils of Sexuality	149

IV. Miscellanea

VOFKORI MARIA, Transformări în structura societății secuiești • Changes in the Structure of the Szekler Society	167
AL. GHIȘA, Națiuni, imperii și minorități • Nations, empires et minorités	191

V. Recenzii - Book Reviews - Comptes rendus

Miodrag Milin, <i>Vekovima zajedno (Iz istorije srbsko-rumunskih odnosa) / De veacuri împreună</i> , Timișoara, Uniunea Democratică a Sârbilor și Carașovenilor din România, 1995, 208p. (STELIAN MÂNDRUȚ)	203
Temisvárski Sborník, <i>The Timișoara Review, Culegere de studii</i> , Timișoara, Matica Srpska, Comitetul Timișoara, Novi Sad, 1994, 317 p. (STELIAN MÂNDRUȚ)	204
Jean - Jacques Heirwech, <i>Histoire économique depuis la fin du XVII-e siècle</i> , Bruxelles, P.U.B., 1992-1993, 65p.; <i>Histoire économique depuis la révolution industrielle</i> , Bruxelles, P.U.B., 1993-1994, 72p. (IOAN LUMPERDEAN)	205
Radu Florescu, Raymond T. McNally, <i>În căutarea lui Dracula. O istorie adevărată a lui Dracula și a legendelor cu vampiri</i> , tradusă de Antoaneta Ralian, editura Fundației Culturale Române, București, 1992. (DAN IOAN MUREȘAN)	206
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , C. Transilvania, XIII (1366-1370), București, 1994, 931(933)p. (AVRAM ANDEA)	208
Jacques D'Hondt, <i>Hegel secret. Cercetări privind sursele ascunse ale filosofiei lui Hegel</i> , traducere de Nicolae Râmbu, Editura Agora, Iași, 1995, 383p. (VĂRI SĂNDOR)	208
<i>Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les Universités médiévales</i> , Louvain-la-Neuve, 1994, XXII + 477p. + 15 planșe. (VERONICA TURCUȘ)	212
<i>Société et Église. Textes et discussions dans les Universités d'Europe Centrale pendant le Moyen Âge tardif</i> , Brepols, 1995, VIII + 221p. (ȘERBAN TURCUȘ)	212

I. RELAȚII ROMÂNŌ - GERMANE

ASPECTE DIN LUPTA POLITICĂ ÎN CADRUL MIȘCĂRII DE REÎNNOIRE A GERMANILOR DIN ROMÂNIA (1935-1938)

Monica VLAICU

ABSTRACT: *Aspects of the Political Struggle within the Framework of the Revival Movement of the Germans in Romania.* The present study has in view to set forth crucial moments of the internal political life of Germans in Romania, which arose from the political confrontation between the Party of the German People in Romania (Deutsche Volkspartei Rumăniens) and the German Community of Romania (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumănien). Both belonged to the revival movement, the difference between them lying in the way of putting into effect the national-socialist ideas.

The main characteristic of the political activity of Germans in Romania was the lack of unity which increased between 1935-38; its effects stamped their mark on the destiny of the parties and their leaders. As a matter of fact, internal dissension was ceaselessly kindled by Germany.

Our aim is to give an account of the confrontation between the Party of the German People of Romania and the German Community which, under this name, was not meant to be a political party but a mass organization, as well as of the political leaders' attempt to reconcile and unite with the view to bring together in one organization all the Germans in Romania.

The events are reconstructed, out of documents in the State Archive of Sibiu, from the standpoint of the German Community as this is the only organization whose documents have been preserved.

Lucrarea de față își propune prezentarea unor momente importante din viața politică internă a germanilor din România rezultate din confruntările politice dintre Partidul Poporului German din România (Deutsche Volkspartei Rumăniens) și Comunitatea Germanilor din România (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumănien). Ambele făceau parte din mișcarea de reînnoire, diferența constând în modul de aplicare a ideilor național-socialiste.

Trăsătura caracteristică în activitatea politică a germanilor din România a fost lipsa de unitate, care s-a accentuat între anii 1935-38, iar urmările ei și-au pus amprenta asupra destinului partidelor și ale conducătorilor acestora. Învrăjbirea pe plan intern a fost permanent întreținută de Germania, după cum va rezulta și din datele pe care le vom prezenta. Traectoria principală urmărită de noi se înscrie în jurul confruntărilor dintre Partidul

Poporul German din România și Comunitatea Germanilor din România care, camuflată sub această denumire, nu se vroia un partid politic, ci o organizație de masă, și încercările liderilor politici de conciliere și de unificare în vederea cuprinderii tuturor germanilor din România într-o organizație unică.

Evenimentele vor fi prezentate pe baza documentelor aflate la Arhivele Statului Sibiu, reconstituite din perspectiva Comunității Germanilor din România, deoarece este singura organizație pentru care s-au păstrat documentele rezultate din activitatea desfășurată.

La 10 februarie 1935 a luat ființă la Timișoara "Partidul Poporului German din România" (Deutsche Volkspartei Rumäniens = DVR) prin fuzionarea majorității din "Jungschwäbische Volkspartei" și fosta "Mișcare de Renaștere Națională a Germanilor din România" (Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien - NEDR) din Banat¹. Peter Kreiling a fost ales președinte și deputatul Hans Beller vicepreședinte. Noul partid s-a lovit imediat de opoziția presei conservatoare. Din acest motiv, alegerile fixate pentru 10 III 1935 în gremiile germane din Bucovina aveau să joace un rol deosebit de important.

La puține zile după constituirea partidului la Timișoara, Fritz Fabritius pleacă în compania lui Alfred Bonfert la Berlin unde stabilește la sediul Uniunii Germanilor din Străinătate (VDA) cu Steinacher și Carstanjan liniile directoare pentru Mișcarea de Reinnoire a Germanilor din România, după cum urmează²:

1. unificarea conducerii
2. exercitarea controlului asupra tuturor domeniilor
3. lupta comună de apărare.

Au avut, de asemenea, întrevederi cu Lloyd (s-a discutat relația lui Fabritius cu Averescu și Gh. Brătianu și poziția acestora față de politica promovată de germanii din România) cu dr. Krüger și Ribbentrop. Partidul nou înființat n-a format subiect de discuție. Este interesantă remarcă notată de Fabritius în jurnalul său privind rezultatul întrevederilor de la Berlin: "Spală-mi blana, dar nu mi-o uda!" Această concluzie se va repeta și în anii următori.

---

¹ K a r l M. R e i n e r t h, *Zu den Ereignissen bis 1945 aus einer siebenbürgischen Sicht in Zur Zeugeschichte der Deutschen in Rumänien, 1934-35*, Bad Tölz 1988, p.4.

² Arhivele Statului Sibiu (ASS), fond: Comunitatea Germanilor din România (CGR), jurnalul lui Fabritius.

Partidul Poporului German din România a fost în momentul constituirii sale o chestiune a șvabilor din Banat, căci abia la prima adunare generală a partidului au participat și transilvănenii. Adunarea și-a desfășurat lucrările la Biled, în ziua de 22 IV 1935, când a fost ales vicepreședinte brașoveanul dr. Waldemar Gust. Partidul avea și consimțământul lui Fabritius, considerat înainte, ca și la momentul respectiv, o autoritate aflată la conducerea Mișcării de Reînnoire împreună cu un consiliu format din 5 persoane.

În cadrul mișcării din Transilvania au început să se manifeste - după întrunirea de la Biled - tot mai pregnant neînțelegeri în jurul oportunității unei secțiuni transilvănene a Partidului Poporului. Aripa condusă de Jickeli, Pomarius și Hellmut Wolff s-a împotrivit categoric iar cealaltă parte, reprezentată prin Gust și Scheiner au fost pentru³. Fabritius oscila între cele două opțiuni. Dar tensiunea dintre cele două grupări ale Mișcării de Reînnoire s-a accentuat și din alte motive. Cităm dintr-o scrisoare semnată de dr. Hellmut Wolff: "În interiorul mișcării noastre au existat contradicții evidente, determinate pe de-o parte de faptul că Fabritius și gruparea Jickeli susțineau punctul de vedere conform căruia, poporul german atinsese stadiul de recunoaștere a necesității de reinnoire și ca urmare forțele trebuie îndreptate de acum încolo spre unificarea poporului german sub o conducere unică; în timp ce cei din cercul condus de Gust au susținut un punct de vedere radical, care transpus în cuvinte înseamnă: zdrobește-ți mai întâi adversarul și întinde-i apoi mâna de frate. Încordarea din interiorul mișcării noastre era întreținută și de faptul că devenise tot mai evidentă intenția lui Gust, care abuzând de încrederea lui Fabritius, nu urmărește altceva decât să câștige de partea sa adepții lui Fabritius pentru a-l putea înlătura în final"⁴.

Când Fritz Fabritius a propus crearea unui partid unic sub denumirea "Partidul Poporului German din România" (Deutsche Volkspartei Rumäniens), dr. Gust și adepții săi l-au sfătuit să nu preia conducerea partidului, deoarece guvernul român nu avea încredere într-un partid condus de Fabritius⁵. Între timp însă, Gust a reușit să câștige de partea sa vechii adepți ai lui Fabritius iar Jickeli a demisionat din funcția de președinte al Consiliului Național Săsesc din Transilvania. În locul său a fost acceptat dr. Hellmut Wolff pentru o perioadă de

---

³ Karl M. Reinert, *op.cit.*, p.6.

⁴ ASS, fd. CGR, A nr.15.

⁵ *Ibidem.*

interimat și apoi definitiv ales în această funcție la 7 iunie 1935.

Kaspar Muth a convocat adunarea generală a Uniunii Germanilor din România (înființată în anul 1919) pentru ziua de 29 iunie 1935 la București, unde Fritz Fabritius urma să fie ales în funcția de președinte al Uniunii. Membrii Mișcării de Reinnoire s-au întrunit pentru o discuție preliminară înaintea ședinței oficiale. S-a cerut din partea celor prezenți să se oblige la acceptarea tuturor deciziilor ce vor fi luate de majoritatea prezentă, după care dr. Bonfert a propus alegerea lui Fabritius în funcția de președinte, cu condiția ca pe lângă el să fie instituit un directorat format din 3 persoane, nominalizându-i pe: Gust, Bonfert și Minnich⁶. Acest directorat urma să decidă singur în toate problemele privind conducerea Uniunii Germanilor din România, Fabritius deținând formal funcția de președinte. În seara aceleiași zile, Gust, Bonfert, Scheiner, Minnich și Millanich l-au invitat pe Fabritius la o discuție în cerc restrâns, unde i-au făcut cunoscute intențiile lor, încercând să obțină din partea acestuia renunțarea de bună voie la funcția de conducere⁷. Adepții Partidului Poporului German vroiau să retragă puterea din mâinile lui Fabritius de dragul purității "revoluției național-socialiste" și să-i scoată din arena politica pe conservatori. Fabritius a respins propunerea avansată, afirmând că participanții la adunarea generală de la București sunt liberi să ia poziție față de recomandarea lansată de Gust și apropiații săi.

Modul în care s-au desfășurat cele două ședințe în plen, precum și deciziile luate sunt cunoscute din bibliografia existentă, motiv pentru care nu intrăm în detalii. Fabritius a fost ales președinte al Uniunii Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien = VDR) iar prima măsură luată a fost excluderea lui Gust, Minnich și Scheiner, gest care a dus la ruptura definitivă în sânul mișcării. El trimite imediat un raport lui Steinacher/Berlin informându-l despre puciul condus de Gust și de faptul că s-a îndepărtat definitiv de Partidul Poporului German. Fabritius a convocat în calitate sa de președinte o nouă ședință pe data de 26 iulie 1935 ce urma să aibă loc la Sibiu.

Înainte de a părăsi Bucureștiul, Fabritius a transmis invitația mai multor camarazi din Transilvania, rugându-i să se întrunească pe data de 4 iulie în casa lui Alfred Pomarius din Sighișoara pentru o consfătuire urgentă în vederea "clarificării definitive a situației existente

---

⁶ I d e m, AI nr. 18.

⁷ I d e m, AI nr. 15.

în interiorul mișcării”⁸. Vom insista în câteva cuvinte asupra acestei întruniri pentru a lămurii o problemă în care bibliografia existentă a rămas datoare, deoarece autorii n-au avut acces la sursa documentară. La data stabilită s-au întâlnit la Sighișoara 60 de membri din Mișcarea de Reînnoire, adepți ai lui Fabritius, veniți din Bistrița, Agnita, Mediaș, Sebeș, Sighișoara și Reghinul Săsesc. Fabritius și Wolff i-au informat pe cei prezenți despre faptul că Scheiner, Gust, Bonfert și Minnich s-au desolidarizat de Fabritius și că aceștia consideră Partidul Poporului German propriul instrument politic. S-a hotărât luarea următoarelor măsuri:

1. tipărirea de manifeste prin care să se facă cunoscută ruptura definitivă de Gust, Minnich și Scheiner,
2. tipărirea unei rezoluții în cotidienele germane, care să fie semnată de Fabritius în calitate de președinte al Uniunii,
3. boicotarea imediată și în toate cercurile a ziarului „Tages-Zeitung”,
4. a fost numit un comitet format din Neugeboren, dr. Weber și O. F. Jickeli însărcinat cu scoaterea unui ziar,
5. contactarea imediată a conducătorilor organizațiilor de tineret care să fie lămurii asupra celor întâmplate și influențarea poziției lor politice în sensul măsurilor prezentate anterior⁹.

Fabritius mai face un pas cu ocazia alegerilor reprezentanților transilvăneni în comitetul executiv și adunarea generală a Uniunii Germanilor prin înlocuirea membrilor din Partidul Poporului cu oameni fideli lui.

Cam în același timp, adică la 14 iulie 1935 s-a constituit la Brașov Secțiunea Transilvania a Partidului Poporului German din România condusă de Herwart Scheiner. Fabritius și-a făcut imediat cunoscut punctul de vedere considerând înființarea acestei secțiuni ca fiind dăunătoare poporului¹⁰. Prin această declarație separarea a devenit o chestiune publică.

Despre poziția înregistrată de Partidul Poporului German în spectrul politic al anului 1935 trebuie spus, că acesta a avut succes, prin numărul aderenților, doar în Țara Bârsei pe când în Banat, Bucovina, Basarabia și Dobrogea se resimte deja procesul de fărâmițare prin

---

⁸ *I d e m*, AI nr.17.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *K a r l M. R e i n e r t h*, *op.cit.*, p.16.

treccrea membrilor de partea lui Fabritius.

Fabritius a convocat pe 26 iulie 1935 comitetul de conducere și adunarea generală a Uniunii la Sibiu. De la această adunare generală germanii din România s-au divizat în două grupări, care spre deosebire de cele de la începutul anilor treizeci erau diferit structurate. În fruntea primei grupări se afla Fabritius ca președinte al Uniunii Germanilor din România avându-i alături pe moderații din Mișcarea de Renaștere Națională și pe conservatori. A doua grupare o forma Partidul Poporului German cu idei tradiționale național-socialiste, în frunte cu Waldemar Gust.

În cursul dezbaterilor adunării generale de la Sibiu s-a pus accentul pe următoarele probleme: modificarea statutelor; subordonarea organizațiilor pentru tineret; demiterea lui Alfred Bonfert din funcția deținută în cadrul Uniunii Germanilor¹¹. Prof. Schunn a fost însărcinat cu elaborarea unui program omogen, valabil pentru toți germanii din România, având ca punct de plecare programele existente. Pentru noul "Program al poporului" urmau să fie determinante următoarele criterii: cuprinderea organică și treptată a germanilor din România în Uniune prin respectarea specificului fiecărei provincii. Încadrarea treptată a organizațiilor, asociațiilor și uniunilor cu profil diferit pentru a asigura o colaborare conștientă și consecventă a tuturor forțelor care să acționeze în interior și spre exterior¹². Prin acest program se produc modificări care vizau atât conținutul cât și structura organizației. Modificarea esențială consta în desființarea autonomiei organizațiilor din diferitele provincii. Noul "Program al poporului", bazat pe principii național-socialiste, a fost adoptat de adunarea generală a Uniunii la 22 octombrie 1935. Începând cu această dată, organizația își schimbă denumirea în "Comunitatea Germanilor din România". Deși noul organism creat de Fabritius nu se considera un partid politic, ci o organizație de masă, conducătorii acestuia semnau documentele oficiale adresate autorităților românești ca reprezentanți ai "Partidului German din România". Organul central era Consiliul Germanilor din România iar Fabritius se intitula Landesobmann (președinte național).

La punctul 34 din Program se preciza că se poate considera membru al Comunității numai acel german care aderă la și recunoaște în întregime prevederile acestuia; ca urmare,

---

¹¹ ASS, Id. CDR, AI nr. 12.

¹² I d e m, AI nr.11.

adeptii și inițiatorii noului document programatic au considerat că membrii Partidului Poporului German s-au autoexclus din Comunitatea Germanilor din România¹³. Partidul Poporului s-a folosit de un argument formal pentru a discredita noul Program, susținând că acesta a fost realizat pe cale ilegală. Cu rezonanțe mai profunde a fost însă cea de-a doua obiecție, anume: Partidul Poporului respinge sistemul electoral tradițional, cerând votul direct pentru toate oficiile. În aceste condiții, Fabritius a rupt definitiv relațiile cu Bonfert care se bucura de multă popularitate în rândul germanilor și care reprezenta Partidul Poporului, tot mai influent atât în țară cât și în Germania.

Politica consecventă de atragere a forțelor politice în Comunitatea Germanilor nu-i viza numai pe membrii organizației rivale ci și pe membrii fostului Partid al unității (Einheitspartei). În acest scop, Hellmut Wolff a avut o întrevedere oficială la sfârșitul lunii noiembrie cu dr. Hans Otto Roth pentru a clarifica poziția fostului partid față de Mișcarea de Reinnoire. La puțin timp după aceea a avut loc o nouă întâlnire, într-un cerc mai larg. Din partea Mișcării de Reinnoire au participat Wolff, Fabritius, dr. Bruckner, Hockl și dr. Hedrich iar dr. Roth a fost însoțit de Karres (Mediaș), Zerbes (Brașov) și dr. Reiter (Timișoara)¹⁴. H.O.Roth a subliniat că nu se poate lua o decizie atâta timp cât situația politică internă a germanilor nu este lămurită. Wolff a propus pentru clarificarea situației plebiscitul, care urma să dovedească în concepția inițiatorului că, marea majoritate a germanilor din România recunosc și aderă la principiile promovate de conducerea Comunității Germanilor. Trăsăturile principale ale acestei conduceri fiind: excluderea partidelor politice, unificarea tuturor forțelor pentru continuarea luptei în afara Comunității și construirea edificiului în interior pe baza principiilor Mișcării de reinnoire. Guvernul liberal a interzis referendumul. Fostii membri din Partidul Unității au acceptat în linii mari aceste argumentări, dar au solicitat detalii cu privire la poziția lui Fabritius față de principiul conducătorului (Führerprinzip), față de Frontul Național al Muncii (-NAF) și dreptul arogat de Fabritius de a interveni cu putere de decizie în activitatea organizațiilor economice. Ultimul aspect vizează o circulară semnată de Fabritius, prin care acesta își asumă pe lângă drepturile de decizie pe linie politică și cele

---

¹³ Karl M. Reinert, *op.cit.*, p.25.

¹⁴ ASS, fd.CGR, AI nr.20.

ce privesc economia germanilor din Transilvania¹⁵. Reprezentanții grupării neutre, ca și moderații din fostul Partid al Unității au aderat la noul "Program al poporului", pe când aripa radicală l-a combătut.

Interesant de remarcat pentru schimbările intervenite în viața politică internă a germanilor din România în cursul anului 1935 este rolul jucat de Kästner. Fabritius l-a chemat la Sibiu încredințându-i funcția de președinte al Consiliului național cu scopul declarat de a submina Partidul Unității și de a-i dirija pe membrii acestuia spre Mișcarea de Reînnoire iar pe de altă parte de a destrăma clica strânsă în jurul lui Gust, Bonfert și Scheiner. Kästner relatează despre manevrele sale politice în documentul: "Cum s-a ajuns la demisia mea"¹⁶.

Nu putem încheia prezentarea succintă a evenimentelor petrecute în anul 1935 fără a aminti o latură deloc lipsită de importanță, anume: care a fost poziția autorităților și oficiilor de decizie din Germania față de politica internă a germanilor din România. Recurgem la mărturiile lui Kästner: "Când s-a declanșat la noi lupta politică internă, în anul 1935, la Berlin se afla în plină desfășurare o încheștare similară între diferitele oficii și instituții de partid în jurul problemei cheie: cine să preia sub oblăduirea sa pe germanii din străinătate. Uniunea Germanilor din Străinătate (VDA), Ministerul de Externe (AA), Frontul Muncii (AF), Hitlerjugend, APA, Organizația pentru Străinătate, Reichsnährstand fiecare vroia pentru sine mandatul pentru cele 33 milioane de germani. Prin toate mijloacele și intrigile de care au fost capabile partidele democratice în perioada cea mai rău famată, au luptat unul împotriva celuilalt. Dacă, prin urmare, Uniunea Germanilor din Străinătate îl susținea pe Fabritius, în mod categoric Reichsnährstand-ul era de partea lui Bonfert ș.a.m. Această stare a avut repercusiuni catastrofale și asupra situației noastre pe plan intern"¹⁷.

Însemnările lui Wolff privind vizita sa la Berlin din august 1935 surprind aceeași situație: "Volksdeutscher Rat, Stab Ribbentrop, AO, APA, NDA, Hitlerjugend, Ministerul pentru propagandă - fiecare dintre aceste oficii ar vrea să înhațe pentru sine rezolvarea chestiunilor legate de germanii din străinătate. Führer-ul a găsit de cuviință să atenueze această cursă de întrecere în sensul că l-a numit pe Ribbentrop ca fiind singura persoană

¹⁵ I d e m, anul 1935

¹⁶ I d e m, AII nr78.

¹⁷ *Ibidem*.

autorizată în luarea deciziilor. Cu toate acestea, fiecare oficiu își arogă pe mai departe dreptul de a-și spune cuvântul¹⁸. Următoarea vizită efectuată de Wolff în Germania l-a lăsat să întrevadă o perspectivă ceva mai clară: "Am constatat la Berlin că forul cel mai înalt și-a precizat poziția față de disensiunea iscată în interiorul mișcării noastre, în sensul că recunoaște și sprijină numai gruparea condusă de Fabritius ca promotori ai ideii de reinnoire. Mi s-au făcut asigurări că Bonfert, Gust, Scheiner și Minnich nu vor mai avea acces la nici un for politic din Germania și se va întrerupe orice legătură cu ei"¹⁹.

În raportul întocmit de Wolff în urma vizitelor efectuate în Germania el menționa că aceasta se face vinovată de faptul că organizațiile germane din România nu au reușit să se unifice și că forurile de la Berlin vor trebui să remedieze acest neajuns foarte curând.

Din exemplele citate rezultă că raportul de forțe din Berlin, față de cele două grupări a fost împărțit. Pe de-o parte oficiile menționate, susținând necesitatea unității germanilor din România, îl sprijineau pe Fabritius, în timp ce organizațiile de partid (Parteiorganisationen) întrețineau din motive ideologice disensiunea dintre cele două organizații, prin sprijinul acordat Partidului Poporului. Exista astfel pericolul ca diferite instituții sau partide să dezvolte o politică proprie față de germanii din România, atâta timp cât Hitler întârzia cu propria decizie. Și în Germania s-a produs o modificare organizatorică prin crearea de către von Kursell a unui oficiu, care se va transforma mai târziu în "Volksdeutsche Mittelstelle VOMI". Kursell i-a chemat pe Fabritius și Bonfert la Berlin, cu scopul de a-i împăca. Rezultatul întrevederilor a fost, după cum notează Fabritius în jurnalul său, "unul imposibil".

Anul 1936 n-a adus modificări semnificative în confruntarea dintre cele două grupări ale Mișcării de reinnoire, doar că neînțelegerilor existente li s-au mai adăugat și cele din interiorul Bisericii Evanghelice și s-au fixat alegeri pentru toamnă. Legat de ultimul aspect, mai exact strategia ce urma să fie adoptată de o anumită grupare, cităm un fragment sugestiv din scrisoarea adresată de dr. Hellmut Wolff tatălui său: "Nu ne este îngăduit să uităm, că aceste alegeri își vor atinge scopul numai dacă se vor solda cu o decizie clară a poporului nostru împotriva Partidului Poporului. Lucru mult îngreunat de faptul că acesta nu va participa la alegeri. La care se mai adaugă inconvenientul că peste tot unde se depune o listă unică nu

---

¹⁸ I d e m, AI nr.19.

¹⁹ I d e m, AI nr. 16.

au loc alegeri. Dar voi încerca să înlătur acest neajuns prin următoarea manevră: acolo unde există o listă unică, aceasta să nu fie semnată numai de 10 concetățeni după cum prevede Programul Poporului, ci de toți locuitorii germani din localitatea respectivă. Voința electoratului va fi astfel în întregime reflectată. Dacă voi reuși să aplic acest plan în fiecare localitate, vom obține o decizie clară a poporului și în privința Partidului Poporului. Un rezultat pozitiv ne este absolut necesar pentru continuarea cu succes a activității noastre²⁰.

La 13 decembrie 1936 a avut loc la București ședința de constituire a Consiliului Național al Germanilor din România, unde Fabritius a fost ales în funcția de președinte pentru următorii trei ani.

Anul 1937 debutează printr-o schimbare la VOMI, care va influența și situația politică a germanilor din România. Kursell a fost înlocuit prin SS-Obergruppenführer Lorenz, avându-l alături pe SS-Oberführer Behrends. Beneficiind de sprijinul efectiv al SS-ului, VOMI va încerca cu mai multă îndrăzneală să-și impună punctul de vedere față de oficiile politice și guvernamentale din Germania, decizia ei fără echivoc vizînd susținerea lui Fabritius²¹.

În țară, cele două grupări au încercat în mai multe rânduri să ajungă la o înțelegere care să ducă la unificarea tuturor germanilor, mai ales că aceasta a fost cerută acum și de Germania.

Conducerea Partidului Poporului a prezentat opiniei publice la 10 ianuarie 1937 propunerea constituirii unui comitet format din 80 de membri, respinsă însă de Fabritius în discursul rostit la Gârbova. Apoi ea a încercat la Mediaș să promoveze ideea a două partide politice egale în drepturi, în locul unei Comunități a Germanilor. Fabritius a refuzat motivînd că, Comunitatea Germanilor nu este un partid politic, ci se situează deasupra partidelor politice. În cursul lunii februarie au avut loc tratative în cinci rânduri, când la Sibiu, când la Brașov, fără să se fi ajuns la o înțelegere. Totuși, în timpul negocierilor s-au fixat de comun acord 3 principii de bază²²:

1. Fiecare german să fie obligat să apere unitatea germanilor din România,
2. Pentru garantarea acestei unități și facilitarea activității deciziile majorității devin

---

²⁰ I d e m, AI nr. 25.

²¹ K a r l M. R e i n e r t h, *op.cit.*, p.37.

²² ASS, fd. CGR DVIII nr.108.

obligatorii pentru minoritate,

3. Menținerea și favorizarea relațiilor cu guvernul român precum și angajarea în vreun fel față de grupările ne-germane, cad în atribuția exclusivă a persoanelor desemnate în acest scop de Comunitatea Germanilor.

Ca premise pentru continuarea tratatelor s-au stabilit:

- "1. Recunoașterea că noi suntem reprezentanții organizației etnice cuprinsă în Comunitatea Germanilor,
2. Obligativitatea conducătorilor din ambele grupări de a respecta cele 3 principii prin prestarea jurământului"²³.

La sfârșitul lui aprilie, Lorenz îi convoacă la Berlin pe reprezentanții ambelor grupări precizând că VOMI recunoaște numai Comunitatea Germanilor și pe conducătorul acesteia ca reprezentanți de drept și exclusivi ai germanilor din România, cerând categoric încadrarea Partidului Poporului în Comunitate și recunoașterea necondiționată a Programului. Numai că Partidul Poporului a demonstrat și după această întâlnire de la Berlin că nu este dispus să cedeze.

Neînțelegeri s-au ivit din nou în preajma alegerilor parlamentare când Partidul Poporului a optat pentru o listă germană iar Fabricius, acționând în sensul impus de VOMI, s-a decis să încheie un pact electoral cu guvernul român. Amănunte în acest sens aflăm și din însemnările lui Wolff despre discuția avută la 21 noiembrie 1937 cu ambasadorul Germaniei la București, Wilhelm Fabricius. Ministrul german a subliniat în timpul întrevederii că: "Pentru voi nu există altă alternativă decât să mergeți alături de guvernul român. De un an și jumătate mă străduiesc să lucrez aici în interesul germanilor. Dacă nu vă alăturați guvernului veți distruge întreagă muncă depusă de mine și în viitor nu voi clinti un deget în sprijinul vostru. De altfel, poziția mea față de această chestiune se bazează și pe acordul forurilor din Reich și în primul rând pe avizul SS-Obergruppenführer-ului Lorenz"²⁴. Deznodământul alegerilor din 20 decembrie 1937 este cunoscut; noul parlament ales la 20 decembrie nu s-a întrunit, în martie 1938, urmînd să aibă loc noi alegeri.

La începutul anului 1938 SS-Obergruppenführer Lorenz vine în România pentru a

---

²³ *Ibidem.*

²⁴ *I d e m*, DII nr.29.

intermedia împăcarea și unificarea celor două grupări. Fără rezultat.

În această conjunctură bănățenii Ferch și Maurus au încercat în lunile aprilie și mai 1938 să producă această unificare mai întâi în Banat, cu speranța ca apoi să-și poată exercita influența și în Transilvania. Cei doi au pornit de la situația specială existentă în Banat. În primul rând Minnich, Sehi și Huniar ieșiseră deja din partid; treceri similare s-au produs și în rândul tineretului iar membrii Partidului Poporului sub conducerea lui Frauenhoffer și-au declarat, de asemenea, disponibilitatea în acest sens. În zilele de 3 și 4 mai au avut loc la Brașov și Sibiu negocieri²⁵, care promiteau deznodământul dorit până la întrevederea confidențială dintre Bonfert și Fabritius, în timpul căreia primul a solicitat să fie numit în funcția de locțiitor al președintelui. Fabritius a refuzat și tratativele au eșuat din nou. Acestea au continuat însă cu gruparea din Banat. Subliniem faptul că aceste negocieri s-au purtat de Comunitatea Germanilor cu un adversar desființat oficial ca partid (30 III 1938), dar grupările politice ale germanilor din România și-au continuat activitatea, în condițiile prielnice ale presiunilor crescânde exercitate de Germania.

Afară de Fritz Fabritius și Rudolf Brandsch a încercat să înlăture această sciziune a germanilor din România. El obținuse la 11 iunie 1938 din partea ministrului de interne A. Călinescu aprobarea pentru înființarea unei "Comunități a Germanilor din România". Ședința de constituire a avut loc la 18 septembrie 1938 la București, dar a fost o organizație născută moartă. Fabritius a refuzat să trateze cu Brandsch și într-un memoriu adresat lui Miron Cristea, președintele Consiliului de Miniștri, menționa că "acest sprijin acordat lui Brandsch este o ofensă adusă poporului german"²⁶.

Încercarea lui Brandsch a fost neviabilă și din motivul că VOMI și Ministerul de Externe german persistau și susțineau că unificarea nu se poate realiza pe altă cale decât prin înregimentarea sub conducerea lui Fabritius iar, pe de altă parte, vroiau să elimine imixtiunea guvernului român în treburile interne ale germanilor.

Tratativele pentru unificare au fost reluate în toamna lui 1938 sub conducerea trimisului lui Himmler în persoana lui Edith von Colher. Aceasta a avut convorbiri separate cu Wolff și Fabritius și apoi cu Bonfert, Gust și Kaufmes. În seara zilei de 27 octombrie 1938

---

²⁵ I d e m, DIX nr.148.

²⁶ I d e m, DII nr.34.

a fost semnat un acord de ambele părți și unificarea era realizată²⁷, în sensul includerii Partidului Poporului în Comunitatea Germanilor din România. Fabritius deținea mai departe funcția de președinte iar Bonfert i-a devenit adjunct.

La 20 noiembrie a avut loc prima ședință a consiliului de conducere. Despre schimbările intervenite în viața internă și perspectivele care se întrevădeau la momentul respectiv, Wolff relatează într-un raport către H. Küstner din Kassel²⁸.

Recurgând din nou la însemnările lui Kästner pătrundem în jocul de culise din Germania, vis-a-vis de includerea Partidului Poporului în Comunitatea germanilor din România. El notează: "Este interesant de constatat că, de pildă, pacea instaurată prin d-na Cohlen între Partidul Poporului și noi a fost ulterior falsificată la VOMI în favoarea Partidului Poporului. După încheierea păcii s-a încercat în mod consecvent întărirea poziției lui Bonfert față de noi"²⁹.

Această constatare este subliniată și prin solicitarea fermă adresată de Fabritius lui Lorenz: "Este timpul să dispuneți luarea unei decizii clare și fără echivoc, altfel nu voi fi în stare să duc la îndeplinire sarcinile ce-mi revin în urma unificării"³⁰.

Regele Carol II emite la 15 decembrie 1938 "Legea despre înființarea Frontului Renașterii Naționale", acesta devenind singura organizație politică în stat. Ca urmare, în ianuarie 1939, germanii din România au intrat în Partidul creat de rege obținând autorizația pentru constituirea unei secțiuni proprii în cadrul Frontului, cu caracter cultural, economic și social sub conducerea lui Fabritius.

Prin adresa nr. 675 din 10 ianuarie 1939 Armand Călinescu îi transmite lui Fabritius că Ministerul de Interne acordă Comunității Germanilor din România autorizația de funcționare³¹.

Autorizația avea la bază decretul emis în aceeași zi în care se prevedeau următoarele:
1. Germanii din România se înrolează corporativ în Frontul Renașterii Naționale. În satele și

---

²⁷ K a r l M. R e i n e r t h, *op.cit.*, p.62.

²⁸ ASS, Id.CGR, AI nr.43.

²⁹ I d e m, AI nr.78.

³⁰ I d e m, AI nr.47.

³¹ I d e m, DIX, nr.146.

orașele cu populație mixtă se înființează secțiuni germane.

2. Toate asociațiile profesionale ale germanilor intră corporativ în organizațiile existente sau în cele ce se vor constitui pe bază legală asigurându-li-se o reprezentare proporțională în conducerea acestora.

3. Pe lângă manifestările cu caracter politic ce se vor organiza în cadrul Frontului, germanii din România au dreptul la o organizație proprie pentru promovarea scopurilor culturale, economice și sociale³².

La 1 aprilie 1939 a fost elaborat noul Statut de organizare prin care s-a precizat linia directoare pentru activitatea viitoare a Comunității Germanilor din România.

---

³² *Ibidem.*

MUZEUL BRUKENTHAL - DE LA DIFICULTĂȚI FINANCIARE LA SPONSORIZĂRI. SOCIETATEA PRIETENILOR MUZEULUI.

Gudrun-Liane ITTU

ABSTRACT: The Brukenthal Museum - From Financial Difficulties to Sponsorship. The Society "Friends of the Museum". One of the oldest museums of Romania, as well as of the South-Western part of Europe, the Brukenthal Museum of Sibiu faced, short after its opening on February 25, 1817, certain problems including financial difficulties. In order to overcome them, the museum looked for sponsorship; later on, the society "Friends of the Museum" was set up (January 7, 1930). Eventually, the museum succeeded in maintaining the high cultural standards of a prestigious institution.

Cuvântarea preotului orașului, Johann Filtsch la inaugurarea oficială a Muzeului Brukenthal la 25 februarie 1817 s-a constituit într-o mărturie de credință a ceea ce trebuia să însemne ctitoria baronului Samuel von Brukenthal pentru toți vizitatorii așezământului său cultural, un loc de înălțare spirituală, de mai bună cunoaștere și de apropiere între toți locuitorii patriei comune, viziune foarte înaintată pentru acea vreme.

"Putem spera - zicea Filtsch - ca Muzeul Brukenthal sau Muzeul națiunii săsești, căruia fondatorul i-a oferit spațiosul său palat spre a-i fi templu, să fie patriei de folos și să se înalțe spre perfecțiune... Totodată, continua Filtsch, dorința noastră fierbinte este ca indiferent de barierele naționale și religioase dintre locuitorii acestui oraș și acestei patrii, vizitarea repetată a muzeului să constituie un prilej fericit ca oamenii de reală valoare morală și spirituală să se cunoască și să se respecte"¹.

Condițiile istorice defavorabile, Războaiele Napoleoniene care aduseseră statul austriac în pragul falimentului, au făcut, ca cei 36.000 de florini renani, capitalul inițial al fundației, prevăzut de Brukenthal pentru întreținerea palatului, extinderea bibliotecii și plata personalului, să cunoască o rapidă devalorizare, nepermițând dezvoltarea preconizată a

---

¹ Rede bei der Eröffnung des freiherrlich Brukenthalschen Museums in dem großen Hörsaale des Hermannstädter evangelischen Gymnasiums, am 25 Februar 1817 gehalten von Johann Filtsch evangelischer Stadtpfarrer und Mitdirektor des genannten Museums, Hermannstadt bei Martin Edlen von Hochmeister, 1817, pp.3-4.

muzeului, care, dintru-nceput a fost confruntat cu o lipsă endemică de fonduri. Timp de un secol Muzeul Brukenthal a fost un fel de "frumoasă din pădurea adormită", el fiind nevoit să lupte pentru supraviețuire cu personal extrem de redus, achiziții rare și sporadice și cu colecții îmbogățite în funcție de preocupările științifice ale custozilor.

La începutul secolului XX, tânăra generație de intelectuali, formată în centrul și vestul Europei, devine purtătoarea noilor idealuri artistice ale secesion-ului, îndreptându-și atenția și spre Muzeul Brukenthal, dorind dezvoltarea acestuia. Transformarea muzeului dintr-un așezământ aproape încremenit, într-unul viu, capabil să reflecte evoluția fenomenului artistic transilvănean și specificul comunității germane nu se putea realiza în absența unui suport material substanțial. În registrele custodelui și în protocoalele (procesele verbale ale ședințelor curatorului) consiliului de conducere, problema financiară este mereu prezentă, ea revenind ca un leitmotiv, constituind coșmarul celor ce credeau în misiunea culturală a muzeului. Curatoriul (consiliul de conducere) împreună cu custozii a fost adesea pus în situația delicată de a solicita sprijin financiar și de a lupta din răspuțeri pentru reducerea cheltuielilor instituției. Astfel, începând cu anul 1907² se apelează la instituțiile bancare germane, încercându-se o sensibilizare a lor prin sublinierea apartenenței la o comunitate pentru care posesiunea Muzeului Brukenthal constituia un fel de blazon. În vederea reducerii cheltuielilor muzeului au fost făcute demersuri la administrația financiară pentru scutirea de taxe și impozite (Hauszinssteuer) și s-a intervenit la Ministerul Comerțului pentru acceptarea gratuității trimiterilor poștale ale instituției³. Sumele donate de băncile rurale au fost mai mult simbolice, ele variind între 20-50 K. Sume mai mari s-au obținut numai de la Allgemeine Sparkasse din Sibiu care în doi ani consecutivi 1918-1919 a donat câte 1.000 K. Apăruse chiar și ideea de a solicita sprijin financiar Ministerului Culturii din Budapesta, idee apoi respinsă de teama eventualelor ingerințe din partea autorităților maghiare.

---

² Geschäftsprotokoll des Kustos nr. 74 MSS, însemnare din 19 febr. 1907, Biblioteca Brukenthal Sibiu.

³ I d e m.

În ședința curatorului din 4 august 1919⁴ s-a pus în discuție redresarea bugetului, care, în conformitate cu cele afirmate de custodele Michael Csaki "era mai redus decât un buget mediu de familie". S-a apelat la acea categorie de "fericiți cărora soarta le dăruise mari bogății în anii din urmă" în vederea constituirii unui capital al muzeului de 1.000.000 K. dobânzile acestuia urmând să acopere cheltuielile curente ale instituției. Mărinimia donatorilor urma să fie recompensată moral prin gravarea numelui lor pe o placă de marmură ce urma să fie fixată la intrarea în muzeu și totodată prin dobândirea unui loc și vot în curatoriu. Spre dezamăgirea celor care o propuseseră, ideea creării aceluiași capital s-a dovedit a fi utopică. Dificultățile crescânde au determinat conducerea instituției să înstrăineze în 1921⁵ o casă și terenul aferent, proprietate a muzeului, aflată la intersecția străzilor: Morilor-Alba Iulia - Turismului (Mühlgasse - Seilergasse - Bergasse). În același an a avut loc și o mare acțiune de colectare de fonduri pentru muzeu de unde a rezultat suma de 900.000 lei⁶, 600.000 provenind din contribuția băncilor.

După Unire, Muzeul Brunkenthal a intrat în atenția autorităților statale române, apreciat fiind ca una dintre cele mai importante instituții culturale ale noului stat. Relațiile conducerii muzeului cu guvernul de la București par să fi fost mai cordiale decât cu guvernul de la Budapesta. O dovadă în acest sens o constituie acceptarea sprijinului financiar oferit în 1921⁷ și 1923⁸ de 30.000 și respectiv 20.000 lei, ajutor folosit aproape în exclusivitate pentru achiziții de carte în limba română.

După cum am amintit mai sus, la începutul secolului XX, ideile generoase ale Secession-ului se răspândesc și în Transilvania, unde se petrece o schimbare radicală în planul mentalităților. Dacă înainte arta a fost abordată prioritar prin prisma unor categorii istorice

---

⁴ Geschäftsprotokoll des Kustos nr.75, MSS, Însemnare din 4 august 1919, Biblioteca Brukenthal.

⁵ I d e m, însemnare din 21 dec. 1921.

⁶ I d e m, însemnare din 1 dec. 1921.

⁷ I d e m, însemnare din 21 dec. 1921

⁸ I d e m, însemnare din 3 apr., 1923.

și politice, acum valorizarea va fi făcută în baza unor criterii estetice. Ca și concretizare a noii doctrine artistice, la 20 noiembrie 1904 a fost creată "Asociația Sebastian Hann pentru impulsionearea artei autohtone, asociație care timp de 42 de ani a avut un rol hotărâtor în viața artistică a mai multor orașe transilvănene: Sibiu, Brașov, Sighișoara, Bistrița. Îmbrățișând ideea potrivit căreia arta trebuia să devină o nouă forță mondială, capabilă să modeleze conștiința umană, direcțiile de interes ale asociației purtând numele renumitului meșter argintar și aurar sibian din secolul al XVII-lea au fost foarte diversificate, materializându-se în: organizarea de expoziții de pictură, grafică și artă decorativă transilvăneană, educație estetică a publicului prin conferințe, prelegeri și excursii tematice, protecția monumentelor, probleme de urbanism modern, îndrumarea activității muzeelor din subordine și sprijin acordat Muzeului Brukenthal. În activitatea asociației se disting două etape având orientări diferite: prima etapă, cea de până la Primul Război Mondial a fost și cea mai fructuoasă, evidențiindu-se prin multilateralitate, în timp ce cea de-a doua, cuprinzând perioada interbelică s-a axat prioritar pe probleme de etnografie.

Rezultat al publicității făcute de asociație, Muzeul Brukenthal, de fapt și de drept proprietatea comunității protestante din Sibiu, a început să fie perceput ca și proprietate a întregii etnii germane din Transilvania, or, calitatea de proprietar implica și responsabilități, cea mai importantă fiind cea de susținere financiară a muzeului. Asociația a mediatizat și susținut puternic ideea necesității creării unui sector reprezentativ de artă transilvăneană la Muzeul Brukenthal, fondând în acest sens în 1913 o grupare autonomă (Galerievereinigung) care a funcționat în cadrul asociației și care-și propusese colectarea de fonduri pentru achiziționarea de lucrări ale artiștilor transilvăneni. Gruparea dorea să achiziționeze cel puțin o lucrare la doi ani. Începutul a fost promițător dar războiul și evenimentele ce i-au urmat au condus la înghețarea valoroasei inițiative. La 28 ianuarie 1918 lua ființă o altă asociație (Pflegerchaft zur Erwerbung und Erhaltung von sächsischen Altertümern) pentru achiziționarea de vechi obiecte etnografice și conservarea corespunzătoare a celor existente în colecțiile muzeului.

Într-un moment istoric extrem de dificil, cel al crizei economice mondiale, resimțită și în Transilvania, la 7 ianuarie 1930 a luat ființă "Societatea prietenilor muzeului" afiliată inițial Asociației Sebastian Hann⁹. Dacă ne este îngăduit să folosim un concept la modă, atunci societatea merită calificativul de sponsor, întrucât de la fondarea ei și până în 1946 a fost prezentă în toate acțiunile importante ale muzeului. În primul număr al revistei "Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum"/"Comunicări din Muzeul Brukenthal" editată în serie nouă, a fost publicată o declarație-program în care Societatea enunța principalele obiective pe care le avea în vedere: conservarea și îmbogățirea patrimoniului muzeului precum și educarea publicului pentru conștientizarea importanței culturale a acestuia, obiective ce trebuiau atinse prin: organizarea de expoziții, ghidaje speciale și conferințe, achiziții de obiecte cu valoare muzeistică și editarea revistei muzeului-serie nouă.

Programul a fost bine primit de public, societatea numărând în primul an de activitate 106 membrii care proveneau din cele mai diverse categorii sociale și profesionale - de la reputați intelectuali, la bancheri, industriași, preoți, funcționari, negustori, meșteșugari - pe toți aceștia, în ciuda distanței sociale și profesionale - unindu-i dragostea pentru frumos și dorința de a transmite generațiilor viitoare un patrimoniu muzeal mai bogat decât cel pe care ei îl moșteniseră. După cum era firesc, majoritatea prietenilor muzeului erau sibieni, urmați fiind de membri din alte orașe transilvănene, ardeleni stabiliți în capitală, la Iași, dar și personalități din Viena, Budapesta și Berlin. Parcurgând listele membrilor surprinde plăcut faptul că nu numai germanii erau interesați de soarta Muzeului Brukenthal, printre prieteni apărând și nume ca: Dr. Horia Petra Petrescu, secretar general al ASTREI, dr. Octavian Beu, consilier de legăție la Viena, Ioan Bădilă, Csany Carol, directorul muzeului din Budapesta ș.a. Din rapoartele societății reiese importanța acesteia pentru Muzeul Brukenthal într-o perioadă extrem de dificilă, marcată de două evenimente nefaste, Marea Criză și cea de-a doua conflagrație mondială. Palatul Brukenthal, a cărui vechime depășea atunci un secol și jumătate

---

⁹ Societatea prietenilor Muzeului Brukenthal, MSS nr. 253, Biblioteca Brukenthal Sibiu.

necesita urgente lucrări de restaurare și modernizare, lucrări începute înainte de crearea societății. După 1931, lucrările la Palat vor constitui un important capitol de cheltuieli pentru "Societatea prietenilor muzeului". Un alt capitol important în activitatea prietenilor muzeului l-au constituit achizițiile de documente, lucrări de pictură și grafică precum și de obiecte de interes etnografic. Societatea a finanțat și două filme cu datini și obiceiuri populare. În semn de omagiu pentru ctitorul muzeului, la inițiativa societății sculptorul german Richard Boege a executat bustul în bronz al baronului von Brukenthal. În plan științific trebuie menționate conferințele organizate de societate, inițial 5-6 pe an, numărul lor reducându-se foarte mult în timpul războiului. Până în 1936 revista muzeului a apărut anual ca după aceea intervalul dintre apariții să crească la 2-3 ani, ultimul număr fiind cel din 1946.

În concluzie putem afirma că de la inaugurare și pe întreg parcursul celor 143 de ani cât s-a aflat în posesia comunității evanghelice din Sibiu, Muzeul Brukenthal a fost puternic influențat de evenimentele istorice, a cunoscut perioade de avânt și de regres, rămânând în permanență o instituție prestigioasă de a cărei soartă erau interesați toți iubitorii frumosului artistic "dincolo de barierele naționale și religioase" pentru a-l cita din nou pe Filtsch.

PICTURA ALTARELOR TRANSILVĂNENE CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI STILISTICE

Andrei KERTESZ

ABSTRACT: *The Painting of Transylvanian Altars - Stylistic and Historical Considerations.* In the present study we have given a brief account of the main historical landmarks and stylistic influences relevant for the Transylvanian Germans' painting before the Reformation. At the same time, we have tried to answer the question concerning the possibility of certain interferences with the Hungarians' and Szeklers' Catholic art on the one hand, and the religious Orthodox art, on the other. In the case of the altars in Szekler communities we may notice certain stylistic and iconographic similitudes with Saxon altars, undoubtedly generated by these populations' common faith. Nevertheless, essential differences in their artistic productions determined Virgil Vătășianu to allege the existence of a specialized workshop in the Szekler community, most probably in Șumuleu. As far as the alleged mutual influence between Saxon altars and Romanian icons is concerned, the answer is that it is not the case. This is rather surprising especially as well-known researchers in this field, such as: I.D. Ștefănescu, V. Vătășianu, V. Draguș, M. Porumb etc, have found certain interferences between the Transylvanian Orthodox and Catholic painting.

Nevoia de imagine atât de caracteristică bisericii și cu precădere în Evul Mediu, este doar parțial explicitată de afirmații precum că ea ar fi literatura analfabeților. Și asta, deoarece "istoriile pictate" (ulterior Reforma le va numi "Fabule") ilustrând Facerea lumii, ciclul cristologic, Patimile lui Isus sau scene din viețile sfinților care, impropriu spus, "decorau" pereții bisericilor, erau adresate aprioric unui grup de inițiați / credincioși, imaginii revenindu-i rolul de transmitere vizuală, de întărire aproape redundantă a unor narațiuni (cunoștințe comune) pentru respectivul grup. Imaginea - obiectualizarea narațiunii - amplifică efectul acestora, creând cadrul propice venerării, efect urmărit cu asiduitate de biserică.

Altarele poliptice sunt rezultatul firesc al mutațiilor petrecute în arhitectura europeană a sec. XIII, respectiv trecerea de la romantic la gotic. Generalizarea goticului a creat probleme prin înlocuirea plinurilor de zidărie cu goluri și, deci implicit, reducerea spațiului pentru imagine. Problema este relativ rapid soluționată prin extinderea picturii pe lemn (pictura de panou) și amplificarea altarelor / transformarea acestora, din piese fixe în altare cu mai multe aripi pictate pe ambele fețe ceea ce le conferă o suprafață mai mare pentru reprezentări. Fenomenul, apărut încă din prima jumătate a sec. XIV în Europa Centrală (la Viena sau Praga) se extinde cu repeziciune înspre nordul, vestul și estul Europei. În unele zone, în care

goticul nu a fost atât de radical, păstrând încă mari suprafețe de zidărie necompartimentate (precum cazul bisericilor rurale din Transilvania), apariția altarelor poliptice se datorează unui fenomen de "modă", o dorință de a imita mobilierul de cult al marilor biserici orășenești.

Existența altarelor în biserici catolice din spațiul intracarpatic este atestată încă din sec. XI. Astfel, din legenda Sf. Gerard aflăm că la biserica din Cenade (Banat) exista în 1038 un altar dedicat Mariei, ridicat de însuși episcopul Gellert (ulterior sanctificat). Într-o monografie dedicată episcopiei Cenadului sunt semnalate nu mai puțin de 12 altare existente în această biserică. Treptat, rolul episcopiei diminuându-se, locul ei este luat de cea de la Oradea, unde, până la reformă, documentele semnalează existența a 59 altare, sau de cea de la Alba Iulia, unde, până la 1547, data ridicării ultimului altar, am identificat 38 de astfel de piese.

Coroborarea a două documente ne permite estimarea ritmului cu care se puteau confecționa (ridica) astfel de altare. O dispensă papală datată 1431, semnată de papa Eugen al IV-lea autoriza pe Gh. Lepeș, episcop al Transilvaniei, să ridice două altare (unul dedicat Sf. Mihail și altul Sf. Barbara) în catedrala de la Alba Iulia. O altă sursă documentară confirmă existența celor două altare în biserică, deja în anul următor.

Dacă altarele semnalate documentar până către 1350 nu erau poliptice, după această dată trebuie să presupunem deja și existența acestui tip de piese. Ne-o dovedește și primul altar pictat datorat unui artist transilvănean, Toma din Cluj, ridicat în 1427 pentru o biserică din Slovacia (Hronsky Svätý Benadik). Maturitatea artistică a autorului, siguranța și acuratețea compozițiilor, conduc la ipoteza că acest gen de pictură se practica de cel puțin câteva decenii pe teritoriul transilvănean. Apartenența națională a lui Toma din Cluj este nelămurită, istoriografia de artă germană considerându-l ca pe un pictor german, în vreme ce specialiștii maghiari îl numesc unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai picturii medievale din Ungaria. Probabil că această dilemă nu va fi niciodată soluționată. Treptat altarele poliptice pătrund și în mediul rural, documentele precum și materialul figurativ păstrat, confirmând aceasta.

Producția propriu-zisă de altare poliptice (a căror cifră trebuie să fi fost de-a dreptul impresionantă căci o serie de documente, calcule și ipoteze permit estimarea ridicării a cca. 1500-2000 de altare în întreg mediul catolic transilvănean), s-a desfășurat în două ambianțe distincte. În primul rând ea s-a desfășurat în atelierele existente pe lângă principalele centre

episcopale, acestea polarizând încă din sec. XIV un mare număr de artiști. Caracterul aparte al altarului păstrat în actuala biserică evanghelică din Malincrav, realizarea sa de către doi pictori extrem de diferiți din punct de vedere stilistic, iconografic și chiar valoric, faptul că acesta este singurul altar anterior Reformei păstrat până în prezent datorat unui donator feudal maghiar pentru biserica-capelă de pe domeniul său permit ipoteza că acesta ar fi putut fi confecționat într-un astfel de centru episcopal, și atunci probabil în centrul cel mai apropiat geografic care era Alba Iulia.

Un alt cadru îl reprezintă ambianța "laică a atelierelor din principalele centre orășenești ale Transilvaniei. Astfel, este de presupus, existența unui atelier la Cluj, condus de Toma la începutul sec. XV. Analiza producției artistice clujene din acea perioadă duce la concluzia că acesta nu a fost un pictor pelegrin ci că, dimpotrivă, era cantonat în jaloanele artistice caracteristice momentului său. Ridicarea unui altar, necesitând conlucrarea mai multor meseriași specializați (dulgher, tâmplar, pictor, eventual și aurar) nu se putea datora unei echipe de meseriași pendulând din loc în loc în funcție de comenzi și nu se putea desfășura independent de breslele locale.

Judecând prin prisma materialului figurativ păstrat, este de presupus că, spre sfârșitul sec. XV, a existat un astfel de centru de confecționare de altare, la Mediaș. Trei altare înrudite din punct de vedere cronologic și stilistic, cel de la Mediaș, cel din Biertan și cel din Proștea Mare (păstrat la Muzeul Brukenthal) permit această ipoteză; în plus, înrudirea lor stilistică cu altarul mănăstirii Schotten din Viena conduce la ideea că un ucenic al măștrilor da acolo s-ar fi stabilit ulterior la Mediaș.

În primul sfert al sec. XVI, ponderea Sibiului și a Sighișoarei crește în ceea ce privește producția de altare, la Sibiu existând atelierul lui Vincențius (lucrând în colaborare cu socrul său Simion, starostele breslei dulgherilor), iar la Sighișoara cel al lui Johannes Stoss/fiul mult mai celebrului său tată, Veit/, acesta conlucrând cu calfa sa Christian. După moartea sa, Christian va prelua atelierul, nu însă pentru prea multă vreme, căci, pe la mijlocul secolului, el va fi întâlnit în documentele Sibiului ca lucrând aici, dar nu altare ci alte comenzi ale municipalității.

Analiza stilistică succintă a materialului figurativ păstrat (altare păstrate integral sau fragmentar însumând 58 de repere, respectiv 194 panouri pictate, provenind din întreg mediul catolic transilvănean) conduce la conexiuni diverse. Dacă altarul pictat de Toma din Cluj are

legături cu pictura Țărilor de Jos cea burgundă, cel din Malincrav (cu un sfert de secol mai târziu) are trimiteri către Trecento-ul italian și pictura nord germană. Contemporan cu altarul de la Malincrav, cel de la Prejmer conduce la analogii cu pictura austriacă din zona Tirolului. Așa cum arătam înainte, către sfârșitul sec. XV apare, ca dominantă, influența stilistică vieneză, prin altarul mănăstirii Schotten. Influența școlii dunărene se va face resimțită la Feldioara, Sibiu, Hălchiu ș.a., pentru ca apoi, prin "școala" lui Vincențius să se poată vorbi de un "stil transilvănean", nu însă fără legături cu Holbein și Cranach. În fine, atelierul lui Johannes Stoss are și el specificul său, o anume ruralizare a influențelor din sudul Germaniei, percepută prin intermediul gravurilor lui Dürer.

Am prezentat pe scurt principalele repere istorice și influențe stilistice relevante pentru pictura germanilor transilvăneni de dinainte de reformă, având permanent sub semnul întrebării posibilitatea existenței unor interferențe cu arta catolică a maghiarilor și secuilor pe de o parte și cu arta religioasă ortodoxă, pe de altă parte. În primul caz, acela al altarelor din secuime, se pot face unele analogii stilistice și iconografice cu altarele săsești, analogii dictate, evident, de cultul comun al acestor populații. Existența totuși a unor mari diferențe între producția artistică a acestora l-a făcut pe Virgil Vătășianu să presupună existența unui atelier specializat de altare în secuime, eventual chiar la Șumuleu. În ceea ce privește eventuala influență reciprocă dintre altarele săsești și icoanele românești, răspunsul este că acestea nu au avut loc. Faptul este întrucâtva surprinzător, cu atât mai mult cu cât reputați cercetători ai domeniului precum I.D. Ștefănescu, V. Vătășianu, V. Drăguț, M. Porumb și alții, au găsit interferențe între pictura murală ortodoxă și cea catolică din Transilvania, pe alocuri acestea influențându-se reciproc.

II. ASOCIAȚIONISMUL ÎN TRANSILVANIA

BĂNCI ȘI COOPERATIVE LA ROMÂNII TRANSILVĂNENI ÎN EPOCA MODERNĂ

Mihai D. DRECIN

ABSTRACT: Banks and Cooperative Societies of the Transylvanian Romanians in the Modern Epoch. In Romanian economic and historical literature published in the interwar period and immediately after World War II, competent and well-known researchers have substantiated the idea that banks and cooperatives are two economic systems which eliminate one another "ab initio". This assertion may be explained by the fact that whereas banks, joint-stock companies, have in view immediate and as big as possible profits, cooperative societies are associations aiming at the mutual support of communities associated by work, discipline, perseverance, honesty, devotion and patience, and they are supposed to make a profit only in time due to the gradual increase in each member's welfare.

The first Romanian cooperative society (1867) was an association of the Schultze-Delitsch type. The first bank with Romanian capital (1871) was initially set up as a "big cooperative" and preserved this feature in the first years of activity (1872-1875). In both instances the influence of the Transylvanian Saxon cooperative societies is obvious.

At the beginning, for about three decades, the development of Romanian cooperative societies was rather slow, due to the fact that the banks were more prompt in their activity, but also because of certain rural mentalities which partially rejected such models. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, within the framework of a more intense political activity, we may notice an increase in the number of Romanian cooperative societies. Nevertheless, if Transylvanian cooperatives did not reach the development of similar associations in the Romanian Kingdom where they enjoyed the full support of the state, we must mention the close contacts between them, another proof of the Romanians' wish to live together in a unitary national state.

În literatura economică și istorică românească apărută în perioada interbelică și imediat după al doilea război mondial, cercetători avizați și apreciați au acreditat ideea că băncile și cooperativa sunt două sisteme economice care se resping "ab initio", nici unul neputând lucra în subordinea celuilalt. Faptul s-ar explica prin aceea că în timp ce băncile, societăți anonime pe acțiuni, vizează în primul rând realizarea de profituri imediate și cât mai mari cu putință, cooperativele sunt asociații de persoane care urmăresc întrajutorarea colectivității asociate prin muncă, disciplină, perseverență, corectitudine, devotament, răbdare, profitul obținându-se în

timp prin creșterea bunăstării materiale a membrilor¹.

Prima cooperativă românească și prima bancă cu capital românesc apar în Transilvania, devansând cu un număr apreciabil de ani aceleași reușite în România, Bucovina și Basarabia. Este vorba de "Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari" înființată în 1867 de învățătorul Visarion Roman, în fapt o cooperativă de credit de tip Schultze-Delitsch². În 1871, același Visarion Roman pune bazele băncii "Albina" din Sibiu³.

Visarion Roman, un autodidact în materie economică și financiar - bancară, se apropie de lumea economiștilor și funcționarilor de bancă pe filiera cooperatismului săsesc. Din 1857 el publică în ziarul sibian "Telegraful român"⁴, apoi în propria-i revistă "Progresul"⁵ o serie de articole în care militează pentru emanciparea economică a românilor prin înființarea unor cooperative de credit (Vorschussvereine). În scurtul răgaz de timp dintre înființarea cooperativei de la Rășinari și activarea Băncii "Albina", Visarion Roman gândește proiectul unei "Societăți pentru înaintarea stării materiale a poporului românesc din Transilvania". Capitalul ei trebuia adunat printr-o contribuție benevolă de 1 crucer din partea fiecărui român. Se miza și pe un sprijin din România. Din capitalul "Societății" urmau să se dea împrumuturi ipotecare cu dobânzi mici, în primul rând țăranului, dar și comerciantului și industriașului român. În ceea ce privește organizarea, "Societatea" urma să aibă un sediu central căruia să-i fie subordonate o serie de reuniuni ținute (Vorschussvereine) răspândite în toată Transilvania, până la nivel de comune, cu rol de canale colectoare a fondurilor de rulment. Avem de a face cu proiectul unei bănci ipotecare cu pronunțat caracter cooperatist. Chiar dacă el rămâne nerealizat⁶, idile lui vor sta la baza viitoarei Bănci "Albina" proiectată inițial ca o "mare cooperativă".

---

¹ Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1945, vol.I, p.273-274, 467.

² Bujor Surd, *Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari*, în "A.M.N.", 1966.

³ Mihai D. Drecin, *Banca "Albina" din Sibiu - instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Ed. Dacia, Cluj, 1982.

⁴ "Telegraful român", Sibiu, an V, decembrie 1857, nr.99-101, p.1-2.

⁵ "Progresul", Sibiu, an I, 1866. Vezi și Marina Cristea, *Progresul - un periodic sibian puțin cunoscut*, în "Centenarul revistei Transilvania", Sibiu, 1969.

⁶ Bujor Surd, *op.cit.*, p.323, 327-328.

În "Statutele Institutului de credit și economii <Albina>" Visarion Roman înscrie nu mai puțin de cinsprezece tipuri de operațiuni financiare pe care dorea să le cultive. Dintre acestea, pentru început sunt selecționate: reuniunile de credit pentru participanți, depunerile, împrumuturile pe obiecte de valoare (lombard), împrumuturile cambiale, incasso, cumpărarea și vinderea comisională a hârtiilor de stat și de preț (efecte de comerț).

Deși sunt înscrise în rândul operațiunilor pe care Banca "Albina" își propune să le inițieze și practice de la început, reuniunile de credit pentru participanți nu sunt "o operațiune financiară", ci o "instituție" de credit, financiară.

O reuniune de credit trebuia să cuprindă cel puțin douăzeci de membri. Fiecare membru trebuia să depună o cotă de participant în valoare de 10 fl. după care primea o dobândă anuală de 4%. Se forma astfel un fond de garanție cu menirea de a acoperi daunele pe care banca le-ar putea avea în urma afacerilor cu reuniunea respectivă. "Membrii unei reuniuni de credit (participanții) garantează reciproc și solidar (unul pentru toți și toți pentru unul) pentru toate împrumuturile date de institut reuniunii și membrilor ei, până la suma încincită a cotelor lor, adică cu de 5 ori cât face valoarea nominală a cotelor lor". Membrii reuniunilor de credit nu sunt acționari ai băncii ci simpli "participanți". Organele de conducere a unei reuniuni de credit sunt: adunarea generală a membrilor - care se întrunea o dată pe an; un comitet format dintr-un președinte numit de direcțiunea Băncii "Albina", din patru membri și doi supleanți aleși de adunarea generală a reuniunii pe câte patru ani. Membrii Comitetului erau răspunzători pentru toate eventualele deficite bănești pe care le-ar fi înregistrat reuniunea în relațiile cu banca.

Dintr-un total de 186 paragrafe cât cuprindeau Statutele de la 1871, 54 paragrafe se ocupă în mod expres cu formarea, organizarea și funcționarea reuniunilor de credit. Reuniunile de credit sunt considerate adevărate artere prin care trebuiau să fie plasate credite bănești, dar și să se strângă fie și modestele economii ale românilor pentru a fi îndreptate, apoi, în domeniile cele mai variate și stringente ale intereselor naționale. Din aceste motive, nu întâmplător ziarul "Federațiunea"⁷, atunci când scrie despre Adunarea generalconstituantă a Băncii "Albina", le definește ca fiind "fundamentul institutului" (a Băncii "Albina" - n.n.). Între 28 martie și 9 septembrie 1872 Banca "Albina" aprobă înființarea a 21 de reuniuni de

---

⁷ "Federațiunea", Pesta, an V, 1872, nr.33, p.2.

credit. Marea lor majoritate sunt plasate în jurul Sibiului și în Banat. O serie de comune trimit, tot în aceste luni, cereri Băncii "Albina" în vederea înființării unor noi reuniuni de credit. Cele înființate se consolidează foarte repede, conducerea Băncii "Albina" manifestând o deosebită grijă față de ele, trimițând funcționari specialiști și cadre de conducere pentru a le verifica activitatea, a le îndruma și consolida. Prima bancă cu capital românesc debutase ca o "mare cooperativă"⁸.

La sfârșitul anului 1872 - începutul celui următor, în mijlocul unei atmosfere generale de optimism și încredere față de viitorul reuniunilor de credit pentru participanți, acestea încep însă să dea unele semne de disfuncționalitate. Ca urmare, debutează un proces de comasare a unora, de lichidare a altora, pentru ca în martie 1875 ultima reuniune de credit, cea din Sibiu⁹, să-și înceteze existența.

Care sunt cauzele care au dus la falimentul reuniunilor de credit pentru participanți, la sacrificarea caracterului măcar în parte cooperatist al Băncii "Albina", la începuturile existenței sale?

După părerea noastră, pe baza unor cercetări efectuate în ultimii ani, cauzele în discuție le-am putea grupa în două categorii: obiective și subiective. Factorii obiectivi trebuie căutați în: șirul de ani secetoși sau ploioși 1869-1874 care au adus pe mulți țărani, ce au luat împrumuturi prin reuniunile de credit pentru a-și consolida gospodăriile, în situația de a nu-și putea plăti ratele la scadențe; lipsa unor specialiști locali cu pregătire contabilă, capabili să organizeze și să conducă reuniunile, ceea ce a dus la pierderi bănești ca urmare a unor greșeli în contabilizarea sumelor, la nerespectarea instrucțiunilor de funcționare a reuniunilor, la delapidări de sume bănești, la demisia comitetelor de conducere a unor reuniuni; unii membri ai reuniunilor de credit, neînțelegând mecanismul operațiunilor de creditare, nu respectă termenii de plată, scadențele, Banca "Albina" fiind nevoită să-i împrucesueze și, în ultim instanță, să lichideze reuniunile care lucrau în pierdere. Dar rolul hotărâtor în înveninarea atmosferei din jurul reuniunilor de credit l-a avut activitatea incorectă a lui Ioan Popa, avocatul băncii. Avid de câștiguri personale cât mai mari, dorind să se îmbogățească cât mai

---

⁸ M i h a i D. D r e c i n, *op.cit.*, p. 52-57.

⁹ Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca "Albina", vol.II, Procesul verbal din 20.III. 1875, concludul nr. 35 (în continuare: A.S.S., F.B.A., II, 20.III.1875,35).

repede, va improcesua în masă pe toți debitorii reuniunilor. În marea majoritate a cazurilor va proceda astfel fără să anunțe conducerea băncii și să respecte instrucțiunile. Fiecare proces intentat în plus îi aducea onorariile prevăzute în regulamentul de funcționare a serviciului juridic al băncii. Nu puține au fost cazurile când avocatul Ioan Popa, nerespectând tarifele procesuale, pretindea onorarii exagerate față de sumele improcesuate. Încetul cu încetul, conducerea Băncii "Albina" trece de la suspectarea pentru activitate incorectă a avocatului ei, la o serie de măsuri care să-i îngreiească posibilitatea săvârșirii de abuzuri, ce nu se puteau răsfrânge decât negativ asupra prestigiului băncii. Perseverarea avocatului pe linia comportamentului său scandalos determină înlăturarea lui din funcție la 16 aprilie 1876. Peste ani, activitatea sa va fi de repetate ori stigmatizată de conducerea băncii, fapt ce ne îndreptățește să afirmăm că rolul nefast jucat de avocatul Popa, în împrejurările care au dus la desființarea reuniunilor de credit, nu s-a făcut cu aprobarea forurilor de conducere ale Băncii "Albina"¹⁰. "Cazul Popa" este acel factor subiectiv, pe care-l considerăm determinant, în destrămarea coabitării dintre Banca "Albina" - instituție capitalistă clasică, și reuniunile de credit pentru participanți - instituții de tip cooperatist.

Posibilitatea unei coabitări între o instituție ce are la bază o asociere de capitaluri bănești - am numi "banca", societate anonimă pe acțiuni, produs al capitalismului clasic, și o instituție ce se constituie în primul rând ca o asociere de persoane - am numi "cooperativa" - rezultă din activitatea concretă a unor bănci, în primul rând a Băncii "Economul" din Cluj, ca și din părerile exprimate de unele personalități ale vieții financiar - bancare românești din Transilvania vremii.

Înființată în 1886, Banca "Economul" cunoaște o revigorare a activității sale la începutul secolului nostru, sub conducerea unei noi echipe formată din canonicul Dr. Elie Dăianu - în calitate de prim-vicepreședinte al Direcțiunii, și avocatul Dr. Amos Frâncu - ca director-executiv.

Astfel, în ședința Direcțiunii din 19 martie 1902, Dr. Amos Frâncu propune studierea posibilității înființării, sub patronajul "Economului", a unor cooperative de tip Raiffeisen în

---

¹⁰ A.S.S., F.B.A., II,3.XII.1873, 229, 233; I,16.IV.1874, 65, 7.IV.1874, 59, 7.V.1874, 88, 8.V.1874, 97, 9.X.1875, 153, 18.XI.1875, 165; II, 6.IV.1875, 46, 1.V.1875, 61; III, 22.IV.1876, 44; Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond personal: Visarion Roman, dosar II/44, filele: 330, 395-396. Vezi și V i c t o r J i n g a, *O energie ardeleană: Visarion Roman*, în "Observatorul social-economic", Cluj, an III, 1936, nr.1, p.8.

Ludușul de Someș, Gilău, Cojocna, Gherla și Mociu¹¹. La 20 mai 1902, într-o altă ședință a Direcțiunii, tot el propune ca tantiema de 4% din profitul net anual al băncii, care revenea automat juristconsultului, să fie, de aici înainte, destinată înființării unor cooperative agricole de tip Raiffeisen în comitatul Cojocna¹².

În timp ce își începea ascensiunea în organele de conducere ale "Economului", Dr. Amos Frâncu ajunge și director al Despărțământului - Cluj al "Astrei". Împlind forța economică a băncii cu comandamentele reieșite din programul general de activitate al "Astrei"¹³, dr. Amos Frâncu și-a propus transpunerea în practică, la nivelul comitatului Cluj-Cojocna, a unui plan complex de ridicare materială și spirituală a populației românești, aflată într-o situație destul de precară, departe de cerințele unei vieți moderne. Un astfel de "Program-plan" este lansat în 1904¹⁴, angajând, deopotrivă, Banca "Economul" și Despărțământul X - Cluj al "Astrei". El cuprindea nu mai puțin de 53 de căi prin care trebuia să se acționeze în vederea împlinirii dezideratelor propuse. Între acestea, pe prim plan, se înscriseră înființarea de cooperative de credit de tip Raiffeisen ("bănci populare") și cooperative de producție și desfacere a produselor agricole.

Între 1902-1914, Dr. Amos Frâncu a înființat și sprijinit cu credite următoarele cooperative de păstrare și împrumut din zona Cluj-Turda: Gilău (1902) - 13 membrii, fiecare cu câte o cotă de 30 k; "Dreptatea" - Feneșul Săsesc (1906) - 20 membri, cote a 50 k; "Cruțarea" - Gădălin (1907/9) - 74 membri, cote a 20 k; Sălcica de Jos (1908) - 95 de membri, cote a 20 k; "Opinca" - Ciachigârbou (1911) - 27 de membri, cote a 25 k; "Tovărășia" - Suceag (1913) - 15 membri, cote a 30 k¹⁵; "Buna" - Măciș, "Comoara" -

¹¹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond: Banca "Economul", Registrul de procese verbale, vol.I, p.640 (în continuare A.S.C-N, F.B. "Ec.", Registrul de procese..., I, p.640).

¹² *Ibidem*, II, p.7.

¹³ Vezi P a m f i l M a t e i, < *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* > (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p.20, 29.

¹⁴ *Ce să facem? Planul de lucrare întocmit pentru Despărțământul Cluj al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român* (Astra) prin dr. Amos Frâncu, directorul Despărțământului, Ed. Biblioteca Despărțământului Cluj al "Astrei", I, 1904. Vezi și "Solia satelor", Cluj, an II, 1913, nr.51, articolul "Ce s-a făcut în zece ani ?"

¹⁵ Dr. G h. D r a g o ș, *Cooperația în Ardeal. Istoric - situația actuală - perspective*, Ed. Oficiul Național al Cooperatiei Române, 1933, p.68.

Ogruț; "Dumbrava" - Berind, "Cetatea" - Cuzăplac, "Plugarul" - Cătina, "Sprijinul" - Țic. În procesele verbale ale Direcțiunii băncii sunt consemnate cereri pentru înființarea de cooperative de credit și în alte comune ca : Aghireș, Cojocna, Simmartin, Sărmășel, Ciurila, Beica, Rodna Veche, Telciu, Bicazul Ardelenesc¹⁶.

Organizate în comune și sate mai importante, aceste cooperative au adus servicii reale țărănimii scutind-o de plata dobânzilor către bănci, a cheltuielilor de deplasare la oraș, economisindu-i din timpul dedicat muncii de zi cu zi. Conduse într-un autentic spirit cooperatist, doar un număr mic de membri au înregistrat pierderi bănești¹⁷.

Din literatura editată știm că și alte bănci au sprijinit cooperația. Este vorba de "Casa de păstrare" din Săliștea-Sibiului, Banca "Ardeleana" din Orăștie și Banca "Arieșeana" din Turda¹⁸. În ce limite și cu ce rezultate s-a desfășurat această colaborare am putea ști numai în măsura în care s-ar face cercetări temeinice în arhivele băncilor sus menționate.

O altă punte între bănci și cooperatie aruncă o serie de funcționari și conducători ai unor bănci, care scriu în presa economică românească în favoarea dezvoltării și consolidării cooperației naționale. Atât în "Revista Economică" de la Sibiu¹⁹, cât și în ziarele "Bunul econom" (1900-1908) și "Tovărășia" (1906-1911), care apăreau la Orăștie, propagă idei cooperatiste: Ioan Lapedatu și Dr. Ioan Mihu - director, respectiv președintele Consiliului de administrație al Băncii "Ardeleana" din Orăștie; Vasile C. Osvadă - directorul Băncii "Agricola" din Hunedoara și al ziarului "Tovărășia"; Constantin Popp, Victor Tordășianu, Romul Simu, N. Petra-Petrescu, Nicolae Garciu - funcționari ai Băncii "Albina" la Centrala din Sibiu sau la Filiala din Brașov; Dr. Augustin Bunea, Dr. Daniel Sabo, Vasile Suci - membrii în Consiliul de administrație ai Băncii "Patria" din Blaj etc.²⁰.

Dacă facem abstracție de "Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari", înființată

---

¹⁶ N i c o l a e T r i f o i u, *Rolul Institutului de credit "Economul" din Cluj în viața românilor din Transilvania până la 1918* în "Revista de istorie", tom 31, 1978, nr.9, p.1588.

¹⁷ Dr. G h. D r a g o ș, *op.cit.*, p.68.

¹⁸ *Ibidem*, p.69.

¹⁹ Apare între 1.I.1899 - 31.I.1948.

²⁰ M. D. D r e c i n, *Mișcarea cooperatistă la românii din Transilvania la începutul sec. al XX-lea oglindită în paginile "Revistei Economice" din Sibiu*, în "Crisia", 1985, p.328-329.

în 1867 de Visarion Roman, și de reuniunile de credit pentru participanți, înființate și controlate de Banca "Albina" între 1872-1875, care nu au putut să creeze un curent de opinie favorabil dezvoltării unei mișcări cooperatiste naționale, despre debutul unei asemenea mișcări la românii din Transilvania, după părerea lui Constantin Popp, putem vorbi din anul 1894. Acum, prin eforturile "Reuniunii române de agricultură" din Sibiu, apar primele cooperative de credit de tip Raiffeisen. Aria lor se extinde apoi în comitatele Făgăraș, Cluj, Bistrița-Năsăud, Sălaj, Caras-Severin. După 1905, sub impulsul revigorării luptei naționale, mișcarea cooperatistă cunoaște o nouă fază de dezvoltare. În viziunea presei vremii, pregătirea teoretică și practică a preoților, învățătorilor, chiar a unor țărani fruntași, chemați să conducă diferitele tipuri de cooperative sătești, revenea bisericii ortodoxe și greco-catolice, deopotrivă, "Astrei" și băncilor românești grupate în Uniunea "Solidaritatea".

Uniunea bancară "Solidaritatea" reacționează cu suficientă promptitudine. În ședința din 19 XII 1909 se angajează să redacteze un "tratat cu îndrumări practice despre felul, întocmirea, conducerea și administrarea tovarășilor (cooperativelor -n.n.) de care avem nevoie", acesta urmând a fi pus la îndemâna preoților și învățătorilor de la sate. Tot acum, Ioan I. Lepădatu, secretarul "Solidarității" este împuternicit ca, până la următoarea adunare generală să "...pregătească... un proiect de rezoluție relativ la acțiunea băncilor întru înființarea, sprijinirea și supravegheria tovarășilor de lipsă în raioanele lor de activitate"²¹. Cele două materiale sunt redactate și răspândite în provincie prin intermediul băncilor membre ale "Solidarității". De altfel, din Uniunea bancară "Solidaritatea" fac parte nu numai bănci, societăți anonime pe acțiuni, ci și destule cooperative de credit, "bănci populare" sau "case (reuniuni) de păstrare" cum își mai spuneau ele.

La 1909, specialiștii noștri în probleme de cooperatie subliniază pericolul penetrării centralelor cooperatiste maghiare într-o serie de comune românești, mai ales în Maramureș, Satmar și Bihor²². Ei cer ca băncile românești să sprijine înființarea și consolidarea cooperativelor, să deponă eforturi în direcția educării națiunii în spiritul organizării a cât mai multe și diverse cooperative. "Dacă nu vom face noi această treabă importantă - avertizează < Revista Economică > - ne vor face - o, desigur, alții. Întreaga politică de stat, precum bine

---

²¹ "Revista Economică", Sibiu, nr.52, 26 XII 1909, p.502.

²² *Ibidem*, nr.45, 7 XI 1909, p.450.

vedem, tinde a monopoliza totul. Așa e și pe terenul economic. Diferitele centrale (cooperatiste n.n.) înființate și sprijinite de stat nici n-au în ultimă analiză, altă tendință, încât privește naționalitățile, decât aceea de a le lega mâinile și picioarele, făcându-le imposibilă orice acțiune în spirit de conservare națională²³. Se pare că diriguitorii cooperației românești, având în față exemplul Uniunii bancare "Solidaritatea"²⁴, și-au dat seama că interesele naționale cer și pot preîntâmpina amestecul statului maghiar, păstrându-se independentă și autonomia cooperativelor românești în sfera propriei lor conduceri și organizări interne.

La această chemare, Banca "Economul" încearcă să răspundă. Hotărăște să pună bazele unei "însoțiri centrale" (centrală cooperatistă n.n.) pentru cele 73 de cooperative de credit de tip Raiffeisen din Transilvania, prin care să le ofere credite ieftine și prompte.

În acest scop ia legătura cu "Ustredni banka ceskych sporitelen" ("Banca centrală a caselor de păstrare boeme") din Praga pentru a primi un credit special. Un trimis al Filialei din Brno a băncii pragheze se deplasează la Cluj, în 1909, pentru a se documenta asupra garanțiilor pe care banca română le oferă pentru creditul solicitat. Cu această ocazie sunt vizitate cooperativele din Gilău și Feneșul Săsesc²⁵. Din păcate tentativa de colaborare nu reușește.

Istoria cooperației românești, ca toate domeniile vieții naționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, înregistrează o nouă expresie a manifestării dorinței de unire a românilor într-un stat național unitar. Este vorba de participarea, pentru prima dată la o întrunire internațională- al VIII-lea Congres internațional cooperatist de la Hamburg (septembrie 1910), a unei delegații românești formate din reprezentanți din România, Transilvania și Bucovina. Cei 18 membri ai delegației reprezentau personalități din viața politică, economică și culturală. Economistii erau cunoscuți funcționari de bancă, membri în consiliile de administrație a unor bănci sau centrale cooperatiste. Amintim dintre ei pe Fotin Enescu, Dr. Ioan Răducanu (România), Constantin Popp, Ioan Bercan - Banca "Economia" - Coholm, Ioanichie Neagoe - Banca "Steaua" - Petrovoselo, Lazăr Vraciu - Banca "Orientul" - Dobra (Transilvania), George Tofan (Bucovina). Conducătorul delegației era deputatul I. G. Duca, el însuși bine ancorat în lumea financiar-bancară și cooperatistă din

---

²³ *Ibidem*, nr.36, 5 XI 1909, p.376.

²⁴ Mihai Dreșin, *Înființarea Uniunii bancare "Solidaritatea" și sistemul bancar românesc din Transilvania (1892-1907)* în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Cluj-Napoca, 1977, p.233-234.

²⁵ Nicolae Trifoiu, *op.cit.*, p.1588-1589.

România. Nicolae Iorga sesizează cu promptitudine semnificația prezenței, alături, a reprezentanților "României libere" și ai "României nelibere", o veritabilă "chemare spre viitor a conștiinței românești active"²⁶.

Conchizând pe marginea relației dintre bănci și cooperatie la românii din Transilvania până la 1918 credem că putem afirma următoarele: Prima cooperativă românească (1867) a fost o cooperativă de credit de tip Schultze-Delitsch. Prima bancă cu capital românesc (1871) a fost inițial gândită ca "o mare cooperativă", păstrându-și acest caracter în primii ani de activitate (1872-1875). În ambele cazuri influența cooperatiei săsești este evidentă.

Pe măsura creșterii numerice și a răspândirii băncilor în teritoriu, asemănarea suficient de mare între activitatea acestora și a cooperativelor de credit de tip Schultze-Delitsch sau Raiffeisen a determinat o reticență reciprocă. Ca urmare, la început, timp de aproape trei decenii, cooperatia românească în general (de credit, producție, desfacere etc.) cunoaște o lentă dezvoltare. Cauza trebuie să o vedem nu numai în serviciile mult mai prompte pe care banca le făcea clientelei, ci și în anumite mentalități din lumea satului care respingeau parțial modelele cooperatiste.

La cumpăna dintre sec. XIX-XX, în condițiile activizării vieții politice datorită impunerii generației "Noului activism", sesizăm o creștere a numărului cooperativelor românești. Fenomenul se datorește activității unor specialiști bancari, aparținând unor bănci cu o forță financiară mai modestă, dar mai receptivă la fenomenul cooperatist. În final, se implică și Uniunea bancară "Solidaritatea" - care grupa cvasitotalitatea băncilor cu capital românesc, dispusă să sprijine acțiunea de propagare a ideilor cooperatiste la sate. Aproximarea și colaborarea dintre bănci și cooperative se explică prin pericolul acaparării unor cooperative românești de centralele cooperatiste maghiare. Pe de altă parte, lipsa oricărui sprijin din partea statului maghiar, altfel foarte săritor în sprijinirea cooperativelor maghiare și săsești, obligă cooperativele românești să facă apel la fondurile bănești ale băncilor.

Dacă cooperatia românească din Transilvania nu a putut lua amploarea celei din regatul României, unde statul a sprijinit-o din plin, remarcăm strânsele legături între cele două mișcări cooperatiste - nouă expresie a manifestării dorinței de unire a românilor într-un stat național unitar.

---

²⁶ M i h a i D. D r e c i n, *România la al VIII-lea Congres internațional cooperatist de la Hamburg*, în "Crisia", Oradea, 1987, p.195-200.

LITERATURA ȘI PROPAGANDA COOPERATISTĂ ECONOMICĂ ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA - CONCEPȚII, TENDINȚE, REZULTATE (1848 - 1918)

Vasile DOBRESCU

ABSTRACT: *Romanian Economic Literature and Propaganda in Favor of Cooperative Associations in Transylvania - Standpoints, Trends, Results (1848-1918).* The ideas of cooperative associations spread and were closely connected to other economic achievements initiated by the Romanian intellectual elite of Transylvania, in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. They were associated with the main economic, scientific and educational issues, with the political struggle for spiritual emancipation, with the political activity and social unrest, developing within an organic structure but not without confrontations. These ideas are one of the great social-economic achievements of the Romanian Transylvanian bourgeoisie with substantial consequences in the life of the Romanian village. They were real manifestations of social-economic unity aimed at the amelioration of the peasantry's material conditions, as well as at the rising of the rural bourgeoisie.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea curentul cooperatist, asociaționist, care cunoaște o largă răspândire în majoritatea țărilor europene, suscită tot mai mult interesul specialiștilor și economiștilor din Transilvania, exercită o reală atracție în zonele rurale pentru țărănimea înstărită și mijlocașă.

Manifestarea acestui mod de organizare economică cu implicații reale și cu rezultate mai concludente în domeniul agriculturii, fără a ocoli celelalte sectoare ale vieții economice, primește o tentă și nuanțe aparte în condițiile vieții politice din Transilvania și în general în cadrul monarhiei dualiste, dominată de actele asupririi naționale. În această ipostază, cooperatia e privită și ca un mijloc de realizare a dezideratelor naționale, grupându-se cu puține excepții după principii de naționalitate. Astfel, înregistrăm separat o acțiune cooperatistă română, maghiară, și germană, chiar dacă în bună parte principiile de organizare și funcționare a unităților cooperatiste create se aseamănă.

Asemenea condiții au creat de timpuriu, în Transilvania, premisele receptării curentului asociaționist în general, și apoi, în special al celui cooperatist ca mijloc de grupare, de acumulare a resurselor economice, inclusiv a celor de capital, necesare promovării unei agriculturi moderne și raționale, a unei vieți economice prospere, socotită ca un factor esențial, prin care întreaga națiune română și-ar fi validat mai puternic capacitățile.

Imperativul dezvoltării naționale, raportat la lipsa forțelor financiare proprii va determina nu numai începuturile asociaționismului, ca și curent teoretic ci și un anume specific al acestuia în viața social-economică a românilor transilvăneni. Întotdeauna lipsa de capital va fi evocată și din aceste motive cooperația va fi cerută¹.

Ideile cooperatiste ale intelectualității române stau sub semnul influențelor și contactelor fertile pe care le-a avut în general gândirea economică românească din această provincie cu principalele teorii economice europene. În acest fel, curentele sistemelor cooperatiste europene infiltrate în Transilvania, îndeosebi prin filiația gândirii economice de origine germană, se fundamentează pe o solidă și originală concepție economică bazată și rezultată din cunoașterea teoriilor unor renumiți economiști europeni ca: Fr. Quesney, J.B. Say, Adam Smith, D. Ricardo, Fr. List, W. Roscher, A. Young, A. Thaer, Th. Goltz, H. C. Carey și alții, reprezentanți de frunte ai economiei politice clasice și a unor însemnate doctrine agrare².

Dacă în ansamblul ei gândirea economică românească este originală, metodele promovate de ea se caracterizează printr-un pronunțat eclecticism definit de asimilarea principalelor trăsături ale modelelor cooperatiste germane de tip Schulze-Delitzsch și F. W. Raifferssen. Meritul adepților cooperativismului consta însă în aplicarea cu mult discernământ a modelelor amintite la nivelul realităților și nevoilor social-economice ale acestei provincii³.

Economiștii români au fost sensibili la dezvoltarea cooperației germane, înaghiare, sârbești sau cehe, subliniindu-le rezultatele și nu de multe ori oferindu-le ca exemplu demn

¹ *Progresul* (Sibiu), an I,(1866), p.41.; *Telegraful român* (Sibiu), an 10 din 4 februarie 1853, p.37; *Ibidem*, an III, n.5 din 15 ianuarie 1855, p.17-18;

² C. M a i o r, *Politica agrară la români*, Buc., 1906; P. C i o b a n, *Creditul nostru. Studiu financiar*, Arad, 1912; I. E n e s c u, *Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, Buc., 1915; Gr. M l a d e n a t z, *Istoria doctrinelor cooperatiste*, Buc.,1913; G h. D r a g o ș, *Cooperație în Ardeal. Istoric, situație actuală și perspective*, Buc., 1933.

³ *Tovărășia*, an I, nr.4 din 10 februarie 1906, p.25; P. C i o b a n, *op.cit.*, p.71.

de urmat⁴.

Frământările, încercările și experimentările legate de introducerea și aplicarea cooperativismului în societatea transilvăneană au creat, în mod firesc, o literatură economică de profil cooperatist, de nuanță propagandistică, care se integrează organic în gândirea economică de ansamblu elaborată de elita intelectualității românești.

Reprezentanți ai acesteia pot fi socotiți aproape toți specialiștii și teoreticienii economiști ai epocii, dintre care se detașează în mod pregnant câteva personalități mai elevate prin calitățile conținutului progresist al epocii și prin dăruirea depusă în sprijinul evoluției și prosperității micilor gospodării țărănești prin intermediul asociaționismului de tip cooperatist. Astfel, se impune Paul Vasici ca precursor al cooperativismului prin opera de răspândire a ideilor asociaționiste de genul reuniunilor: Ștefan Pop continuatorul și propagatorul acestora; Visarion Roman întemeietorul curentului cooperatist românesc modern în Transilvania; Aurel și Eugen Brote, Dimitrie Comșa, Romul Simu, Vasile C. Osvadă teoreticieni și în același timp practicieni ai diferitelor sisteme și tipuri de cooperative, autori ai unor proiecte, dar și ai unor societăți cooperatiste⁵. Această emulație cooperatistă în literatura economică românească presupune desigur transmiterea teoriilor cooperatiste ale vremii, prezentarea modelelor lui Schulze-Delitzsch, Reffesoën, V. Huber, Haas, Luzzatti.

Evoluția ideilor cooperatiste românești pornește din faza primară, asociaționistă a reuniunilor agricole, pentru a ajunge în curând, la ideile și la formele pur cooperatiste⁶.

Prin reuniunile agricole și apoi prin cooperativele ce urmau a fi întemeiate se urmărea realizarea unor deziderate economice culturale și naționale ale poporului român cerute stringent de viața sa publică. Se considera că, prin asociațiile cooperatiste se pot procura mai ușor semințe, unelte și mașini agricole perfecționate, se crează condiții optime pentru cunoașterea și aplicarea mijloacelor moderne de cultivare a pământului, se stimulează creșterea animalelor, a unor plante tehnice și domenii economice mai puțin dezvoltate și practicate de români în acea perioadă ca meseriile și comerțul.

Gândirea cooperatistă românească se resimte de pe urma situației de inferioritate

---

⁴ *Tovărășia*, an I, nr.16-17 din 1 iulie 1906, p.117-118; *Transilvania*, an XLIII(1912), nr.1-2, p.8-16.

⁵ *** *Gândirea economică din Transilvania (1784-1918)*, Ed. Academiei, Buc., 1981.

⁶ *Telegraful român*, an I, nr.11 din 4 februarie 1853, p.37; *Tovărășia*, an II, nr.2 din ianuarie 1907,p.1.

politică și oropsire în care era ținută națiunea română de către statul dualist, ca și de propria și precara evoluție social-economică. Lipsiți de sprijinul statului promotorii cooperatismului românesc trebuie să țină cont, în același timp, de înființarea și dezvoltarea rapidă a băncilor și de existența unei burghezii financiare românești pe al cărei ajutor material contau⁷.

Pentru viitorul și șansele cooperăției în societatea românească transilvăneană sunt caracteristice opiniile fruntașilor băncilor române grupate, după 1907 în jurul "Solidarității", ca Nicolae Petra-Petrescu, Partenie Cosma, Cornel Diaconovich, Constantin I.Pop, Nicolae Ivan și ale altora, care considerau încă premature tentativele declanșării unei largi mișcări cooperatiste, ce trebuia însă, în cazul realizării să graviteze în jurul băncilor⁸.

Dar sunt și și reprezentanți ca Ioan Mișu, Ioan I. Lapedatu sau bănci ca "Economul" din Cluj, care căutau să promoveze cooperăția în diversele sale forme, găsind în această acțiune o excelentă cale de propulsare economică și politică⁹. Unii dintre cooperatiști s-au gândit chiar la imbinarea intereselor băncilor cu ale cooperăției (ca Vasile Osvadă sau Pompiliu Cioban) socotind operațiile lor economice perfect complementare și stimulative deopotrivă pentru buna lor evoluție. Cooperativele ar dispune astfel de creditul pe baze mai solide, extinzându-și, implicit, și sfera de activitate¹⁰.

Vădita orientare a majorității economiștilor spre băncile românești survenea nu numai din considerentele suplimentării sprijinului material ce-l puteau acorda acestora cooperăției, ci și din aceeași motivație economică reală care pregătise și impulsionase înființarea de credit - penuria de capital lichid, de credit.

În sprijinul popularizării, aplicării și extinderii în practică a cooperăției a fost desfășurată de timpuriu o susținută și vastă propagandă cooperatistă. Coloanelor periodicelor vremii "Telegraful român", "Gazeta de Transilvania", "Familia", "Albina", "Federațiunea",

⁷ P. C i o b a n, *op.cit.*, p.41.

⁸ *Revista economică*, an IV, nr.48 din 1902, p.405-406; *Ibidem*, an XIV, nr.22 din 1 iunie 1912, p.263-264; *Ibidem*, an XIV, nr.28 din 14 iulie 1912, p.314; Arhivele statului din Sibiu, Fond Astra, pachet 449, act 780/1912, p. 283; N. P e t r a - P e t r e s c u, "Albina" *Instituț de credit și de economii, 1872-1897*, Sibiu, 1897, p.47.

⁹ I. I. L a p e d a t u, *Probleme sociale și economice*, Brașov, 1904, p.11-12; *Faceți tovărășii*, Cluj, 1907, p.4; *Tovărășia*, an II, nr.13 din 20 aprilie 1907, p.2.

¹⁰ *Tovărășia*, an I, nr.3 din 31 ianuarie 1906, p.1-2.

"Economul", "Observatorul" sau calendarele "poporale" (exemplu "Amicul poporului")¹¹ au adăpostit timp de câteva decenii, materiale în care se conturează primele orientări economice asociaționiste, ca elemente de pionierat, indispensabile pentru nașterea ideilor cooperatiste.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu înființarea societăților cooperatiste de sub egida "Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului", propaganda capătă o nouă culoare și desigur amploare. Mai întâi, prin însăși rapoartele generale anuale ale acestei organizații economice, tipărite periodic între 1889-1913, în care erau înșirate informații în legătură cu organizarea, înmulțirea și operațiile economice ale cooperativelor de sub controlul "Reuniunii", constituind prin însăși bogăția informațiilor, materiale de propagandă cooperatistă. În aceeași mare secțiune merită a fi amintită activitatea zeloasă a lui E. Brote, D. Comșa, D.P. Berceanu, R. Simu, V. Tordășianu, pe terenul practic al cooperăției sau în publicistică, unde lansează câteva proiecte model de cooperative sau tovărășii, cum le numeau frecvent autorii lor¹².

Mijloacele propagandistice sporesc cu editarea periodicelor cu caracter social-economic, "Foaia poporului" (în 1893), "Bunul econom" (1899, organ al Reuniunii economice din Orăștie și apoi a celei din Sibiu), "Revista economică" (1899, organ al băncilor române) și îndeosebi prin apariția periodicului cu profil specializat pentru promovarea principiilor cooperatiste, "Tovărășia" (1909-1911).

După 1900, "Astra", prin secția sa economică, care și-a propus în mod expres sprijinirea și organizarea cooperăției la sate¹³, recomandând "despărțămintelor Asociațiunii să stăruie pentru înființarea de reuniuni agricole și mai ales 'pentru înființarea însoțirilor economice în comune'¹⁴ angajează special, din 1912 un "conferențiar cooperativ" cu sarcini exprese de a propaga și sprijini cooperăția românească¹⁵.

---

¹¹ M a r i a M. J u d e, *Amicul poporului și problemele agriculturii raționale* în Acta MN, XI, (1974), p.311-321.

¹² *Statutele tovărășiei agricole... (proiecte)*, Sibiu, 1890, 21p.; *Foaia poporului*(Sibiu), an II, nr.33 din 9 septembrie 1894 p.182 al suplimentului "Economul"; idem, an V, nr.35 din 24 august/5 septembrie 1894, p.416.

¹³ Arhivele statului Sibiu, Fond "Astra", pachet 306, act. 807/1904, f.1.

¹⁴ *Ibidem*, pachet 306, act 748/1906, act 418 și 747/1906.

¹⁵ *Ibidem*, pachet 449, act 859/1912.

Apar de asemenea, o serie de lucrări cu caracter pur cooperatist, prin care se ofereau sfaturi practice pentru înaintarea satelor prin "sine însăși", fiind prezentate diferite modele de "însoțiri" economice susceptibile a fi întemeiate în comunele transilvănene. Dintre acestea merită a fi enumerate: Statutele de tovărășii agricole ale Reuniunii românești de agricultură din Sibiu, "Legea tovărășilor" și "Băncile agricole din România" de V. C. Osvadă, editate în 1907, "Creditul nostru" de Pompiliu Cioban, în 1912, "Mișcarea cooperatistă" - de același Osvadă și amplul studiu al lui Iuliu Enescu "Cooperativele sătești" în 1912¹⁶. Tot din 1912 preparandiile și seminariile românești din Transilvania au prevăzut în programul lor predarea unor cunoștințe economice și elemente ale cooperatiei agrare moderne, iar din anul 1914 conferențiarul cooperatist al "Astreii" își începe primul curs, de instruire pentru pregătirea viitorilor specialiști ai cooperatiei pe sate¹⁷.

În afara răspândirii literaturii economico-cooperatiste prin publicații, broșuri sau lucrări de specialitate, economiștii vremii au proiectat și organizat prelegeri și conferințe economice însoțite îndeobște de aplicații practice, pomind de la ideea că influența cuvântului și a experienței este considerabilă la sate unde exista un număr mare de analfabeți¹⁸ și nu era dezvoltat gustul și interesul sătenilor pentru operele economice.

În cadrul Reuniunii economice din Orăștie, E. Brote, R. Simu, V. Tordășianu, I. F. Negruțiu, Ioan Baciș și mulți alții țineau periodic în satele din sudul și centrul Transilvaniei prelegeri economice cu un conținut bogat și variat, din care nu lipseau aproape niciodată îndemnurile și sfaturile pentru întovărășire. "Astra" lărgeste această inițiativă pe întreg teritoriul Transilvaniei, sporindu-i amploarea și eficacitatea prin autoritatea ce o exercita, dar și prin stimulente materiale.

Literatura cooperatistă oglindind realitățile vremii cuprinde teze și puncte de vedere divergente în problemele legate de stabilirea mijloacelor, forțelor și a momentului declanșării acțiunii cooperatiste. Opiniile pesimiste nu lipsesc. Ele sunt prezente câteodată în coloanele aceluiași periodic care comentează favorabil fenomenul cooperatiei sau se manifestă, contradictoriu în sânul acelorași categorii ale intelectualității și burgheziei române, fără a

---

¹⁶ *Transilvania*, XLIII, nr. 1-2 din 1912, p.135-147 și nr. 3-4 din 1912, p.237-266.

¹⁷ A.S.S., Fond "Astra", pachet 450, act 1889/1914 și act 164 din 1915.

¹⁸ *Observatorul*, an I din 1/ 13 ianuarie 1878, p.1.

merge însă, pînă la excluderea totală a posibilităților de infiripare a cooperativelor. Motivele mai mult sau mai puțin obiective se concentrează pe tema "nepregătirii terenului pentru însoțirile economice", a lipsei de specialiști din acest domeniu, a înapoierii culturale și a lipsei de înțelegere a țărănimii față de o eventuală acțiune cooperatistă¹⁹.

Majoritatea cooperatiștilor considerau asemenea argumente ca vădite intenții de înlăturare a spiritului cvooperatist, mai cu seamă că ei găseau în situații economice similare o cooperatie înfloritoare sau cel puțin mulțumitoare, la alte popoare și națiuni. Ei se arătau ofențați de acreditarea unor idei de inferioritate spirituală și de inarticulare a concepțiilor cooperatiste din partea țărănimii române, cu atît mai mult, cu cît în altă formă și cu alte accente erau propagate astfel de teorii de anumite cercuri oficiale, naționaliste. De aceea, socoteau că a sosit momentul acțiunii imediate pentru răspîndirea cooperativelor, dacã spiritul "altruismului" și dragostei față de națiune așa de des repetată vrea să fie luată ca sinceră și reală de masa mare a țărănimii²⁰.

În stabilirea formelor cooperației ca sistem și ca structură internă, autorii lor au trebuit să țină seama de starea de înapoiere din agricultură și din economie în general, de nivelul spiritual din mediul rural extrem de scăzut, de regimul politic existent, de o serie de cerințe social-economice acute, care complexau țărănimea în fața penetrației relațiilor capitaliste la sate.

Printre primele remedii de asanare social-economică de tip asociaționist oferite de specialiștii în economie, au fost reuniunile de agricultură. Socotite ca organizații economice macro-asociaționiste deschise promovării agriculturii moderne, propice propagării și aplicării agrotehnicii înaintate, introducerii mașinilor și uneltelor agricole perfecționate, inițiatore și coordonatoare, mai târziu, a diverselor forme asociaționiste cu scopuri finite la un aspect al agriculturii, reuniunile agricole, rețin în mod deosebit atenția economiștilor.

Dificultățile puse de oficialitățile timpului la înființarea unor asemenea reuniuni, considerate ca alcătuirii economice pe principii naționale, (limitarea în consecință a sferei lor

---

¹⁹ I d e m, an XIV, nr.22 din 1 iunie 1912, p.263-264.

²⁰ *Tovărășia*, anI, nr.19 din 10 decembrie 1906, p.1.

de activitate la zona unui singur comitat²¹, pe de o parte, greutatea stabilirii unui larg consens între forțele socotite apte de a pregăti reuniunea), sau greutatea obținerii unor mijloace bănești necesare lansării proiectelor reuniunii, pe de altă parte, au redus mult cercul posibilităților de extindere a lor.

Sesizând aceste insuficiențe, economiștii cooperatori au conceput ca urmare și a influențelor curentelor economice străine pozitive, organizații cooperatiste a căror sferă de acțiune urma să se limiteze la o zonă mai restrânsă, de preferință la o comună și la o singură ramură agrotehnică. În acest fel, era întrevăzută operația de extindere a sistemului asociaționist prin unități cooperatiste cu un scop mai concret și mai precis, cu o sferă de activitate mai modestă, dar mai ușor de realizat în practică.

Din seria cooperativelor un loc aparte îl vor ocupa cele de credit constituite după modelele deja răspândite în Transilvania Raiffeisen și Schulze-Delitzsch.

Începând cu primul deceniu al secolului XX se conturează și apoi se întocmesc practic statutele tip ale unui model combinat, Schulze -Delitzsch - Raiffeisen, care se aseamănă foarte mult cu varianta germană a lui Haas.

Noul sistem cooperatist a fost creat sub auspiciile "Astreii" în credința că el este mai complet, elastic și adecvat la realitățile statului românesc și corespunde mult mai bine dorințelor păturilor sociale, care vor și trebuie să participe la cooperatie.

În procesul înființării cooperativelor de către "Reuniunea română de agricultură" din Sibiu la sfârșitul secolului XIX, sau, din 1912, de către "Astra", marea majoritate a cererilor venite din partea comunelor spre întâmpinarea apelurilor la cooperatie a celor două instituții sunt în legătură, cu dorința expresă, de a întemeia cooperative de credit, fapt consemnat și în practică²². Cooperatia de credit stimula mai repede și unele cercuri bancare interesate în lărgirea activității lor²³.

Cooperatia agrară românească transilvăneană se îmbogățește la sfârșitul secolului al

---

²¹ *Băncile populare (statute)*, Sibiu, 1913; G. R. M I a d e n a t z, *op.cit.*, Buc., 1931, p. 84-87; *Transilvania*, an XVI, nr. 19-20 din 1885, p.156-158.

²² Informativ pentru această problemă se pot consulta: Arhivele Statului Sibiu, "Fond Astra", pachet 450, act 220/1913, act 214/1913, act 2148, 2026, 2025, 2023/1913.

²³ Banca "Economul" din Cluj a sprijinit până în 1907 înființarea a 3 tovărășii sătești și a unei cooperative pentru procurarea semințelor și mașinilor agricole. (c.f. *Faceți tovărășii*, Cluj, 1907, p.4.)

XIX-lea cu alte forme asociaționiste decât cele de credit. Printre cele mai răspândite forme ale cooperăției de acest gen au fost cooperativele sau tovărășiile agricole, tovărășiile pentru procurarea de mașini și unelte, de asigurare a vitelor, de valorificare a produselor agricole, de consum, de producție, magazine comune, confesionale etc. Prin coexistența mai multor forme de cooperăție, în aceeași unitate comunală, în care să predomină doar cea legată de preocupările specifice, cu mare pondere ale acestei unități, se preconiza spargerea liniarității economice, unde formele de credit cooperatiste ar fi devenit doar mijloace spre stimularea producției și progresului tehnic în viața rurală²⁴.

Una din formele de asociere, mai des întâlnită, după 1900, în zonele muntoase ale crescătorilor de vite și propagată mai intens de V. Osvadă, a fost tovrășia pentru asigurarea vitelor organizată ca și cooperativă "ocazională"²⁵.

Bilanțul realizărilor cooperăției românești, în perioada dualistă, cu un coeficient cifric de relativitate determinat de neînregistrarea oficială a unor cooperative sau scurta și fluctuantă existență a altora ne prezintă totuși un tablou promițător și plin de perspective pentru extinderea curentului și formelor asociaționiste.

Astfel, economistul V. Osvadă aprecia, în 1907, numărul băncilor și cooperativelor de toate genurile, la cifra de 250, din care 150 ar fi fost institute de credit²⁶. Într-o informație a revistei "Transilvania" din 1907 erau amintite 133 de însoțiri sătești de credit și păstrare, iar în anul 1908, un număr de 139 cu 9889 membri, cu un total al operațiilor financiare de circa 14 milioane coroane²⁷. În anul 1915 experții în problemele istoriei cooperăției apreciau numărul cooperativelor românești de credit la 108 dintre care: Schulze - Delitzsch 12, Raiffeisen 72, sistem combinat 24; cu un număr de 11.113 membrii, un capital social de 1.235.470 coroane și cu un total al activelor de 10.570.180 coroane²⁸. Aceștia li se adăugau cooperativele crescătorilor de animale coordonate de "Reuniunea proprietarilor de

---

²⁴ *Tovărășia*, an I, nr.3 din 31 ianuarie 1906, p. 17-18; *Transilvania*, an XI, nr. 1-2 din 1912, p. 1-8 și 31-38.

²⁵ *Foiaia poporului*, an III, nr. 21 din 21 mai/ 2 iunie 1895, p.81.

²⁶ *Tovărășia*, an II, nr.32 din 14 decembrie 1907, p.2-3.

²⁷ *Transilvania*, an XI, nr.15 din 11 aprilie 1909, p.191.

²⁸ G h. D r a g o ș, *op.cit.*, p.84.

vite" de la Orăștie (1910) sau de la Năsăud, ultima extinzându-și activitatea în 181 de comunecă un număr de 3022 de membrii în 1911 care își asiguraseră vitele la 3.030.000 coroane²⁹. Centrala cooperativelor maghiare "Hangya" de la Budapesta a înființat până în 1916 un număr de 46 de cooperative de consum în comunele românești și alte 101 în localitățile cu populație mixtă din Transilvania³⁰. Din sumarul relizărilor cooperației românești nu pot lipsi reuniunile agricole din Sibiu, Orăștie, Brașov (Stupini), din comitatele Caraș, Timiș, Sălaj.

Ideile cooperativismului s-au răspândit și împletit strâns cu celelalte acțiuni economice inițiate de elita intelectuală românească transilvăneană, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Interferența lor cu problemele de bază ale economiei, științei, învățământului, cu tendințele de emancipare spirituală, acțiunile politice, frământările sociale este reală, evoluând într-un ansamblu organic din care în același timp, n-au lipsit confruntările. Asociaționismul reprezintă în viața Transilvaniei una din marile acțiuni social-economice declanșate de burghezia română, cu implicații economice însemnate în lumea satelor, cu manifestări reale de grup social-economic menite să amelioreze condiția materială a păturilor țărănimii, și concomitent să deschidă căile ridicării burgheziei sătești și sporind forța sa politică.

---

²⁹ *Tovărășia*, an VI, nr.6-7 din 10 aprilie 1911.

³⁰ *Revista economică*, an XX, nr. 30 din 1918, p.324.

REUNIUNEA ECONOMICĂ DIN ORĂȘTIE (1899-1914)

Claudia BONACIU

ABSTRACT: The Economic Association of Orăștie (1899-1914). At the end of the 19th century, within the context of the rising of the Romanian Transylvanian bourgeoisie, the "Economic Association of Orăștie" was set up, and it functioned between 1899-1914. It met the demands of the Transylvanian Romanian village, the need to acquire financial support for the economic improvement of rural villages and households.

Viața economică a Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea relevă starea de inferioritate în care a fost menținută populația românească în relație cu statutul juridic al națiunii în sistemul constituțional ardelean. În orașe, burghezia străină ținea în mâinile sale comerțul și industria, iar la sate stăpâneau feudații străini. Românii, deși constituiau majoritatea erau fără putința și libertatea de organizare.

Situația precară a satului românesc determină frunțașii mișcării naționale din Transilvania să înscrie ca obiectiv prioritar în programul de emancipare națională a românilor crearea bunăstării materiale prin rezolvarea a două mari probleme: trebuia să se urmărească contracararea prin cele mai eficace măsuri a tendințelor de dominare economică din partea ungurilor și sașilor și crearea unor organizații economice proprii¹.

Desființarea iobăgiei a propulsat pe scena vieții publice o categorie socială majoritară, în cazul românilor, cea a micilor proprietari. Elocvente sunt cifrele referitoare la ponderea proprietăților mici și mijlocii la românii transilvăneni în raport cu marile proprietăți deținute de ei: sunt înregistrați 209 proprietari de loturi mici și mijlocii și numai 7 mari proprietari români².

Lipsa inventarului agricol împovăra sarcina gospodăriilor țărănești de a dezvolta o agricultură modernă. Una din soluțiile la care țărani români au apelat au fost împrumuturile. În condițiile în care sistemul de credit se afla încă în faza de organizare, numărul familiilor

---

¹ G h. D r a g o ș, *Cooperarea în Ardeal. Istoric, situația actuală și perspective*, București, 1933, p.17.

² I o n E n e s c u, I u l i u E n e s c u, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, 1915, p.10.

tărănești ce apelau la cămătări era deosebit de mare: 50.000 familii de țărani erau îndatorate la cămătări cu dobânzi între 50% - 200%³.

Nevoia acută de capital impune fruntașilor conunităților românești să-și îndrepte atenția spre înființarea instituțiilor de credit ce vor sprijini efortul de ridicare a bunăstării materiale a românilor și în același timp, vor funcționa ca importante instituții naționale. După modelul oferit de populația săsească și cea maghiară, românii au trecut la organizarea primelor bănci comerciale a cooperativelor de credit și a reuniunilor economice.

Modelul de organizare macro-asociaționist amplu dezbătut în presa economică transilvăneană la sfârșitul sec. al XIX-lea a atras interesul numeroșilor promotori ai cooperăției: Pavel Vasici, Eugen Brote, Visarion Roman, Demetru Comșa, Romul Simu, Ioan Georgescu ș.a.

Un rol însemnat în propulsarea ideilor asociaționiste i-a revenit "ASTREI" care din 1869 introduce în regulamentele de funcționare a despărțămintelor sale prevederea de a îndruma "poporul la înființarea de însoțiri între sine prin care să se ajute fiecare individ sau membru a celei însoțiri în întreprinderi folositoare"⁴. Mai mult chiar, se fac propuneri privind întemeierea unei secții agronomice, apoi a unei reuniuni în despărțământul Blăjului⁵. Acțiunea s-a finalizat prin constituirea Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiu la 28 februarie 1888⁶. Prin caracterul său larg deschis unui șir întreg și variat de activități ce urmăreau dezvoltarea agriculturii și a celorlalte sectoare adiacente, programul Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului a constituit un model pentru organizațiile economice similare proiectate a fi întemeiate.

În cursa pentru susținerea programului economic românesc, Reuniunii din Sibiu i se

---

³ G e o r g e B a r i ț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1889, p.498.

⁴ "Transilvania", an VII, nr.19, 1874, p.230.

⁵ *Ibidem*.

⁶ N. C o r d o ș, *Preocupări de organizare a unor reuniuni economice la românii transilvăneni în sec. al XIX-lea*, în "Ferra Nostra", II, I 972, București, p.19.

alături din 1899 Reuniunea economică din Orăștie - creație a noului curent, activismul, puternic dezvoltat în rândurile burgheziei românești din regiune⁷.

Inițiativa întemeierii respectivei Reuniuni a pornit de la membri conducerii Băncii "Ardeleana" din Orăștie. Adunarea generală din 30 iunie 1896 hotărăște înscrierea în Statutele Băncii a paragrafului referitor la "înființarea reuniunilor de credit și sprijinirea lor, realizându-se astfel lărgirea cercului de afaceri al băncii"⁸. În același an, la aniversarea unui deceniu de existență a băncii "Ardeleana" s-au creat "două fonduri culturale: unul pentru o reuniune a industriașilor români", pentru ca mai apoi cele două fonduri să se unifice în fondul reuniunii economice⁹. S-au stabilit condițiile concrete în care se preda acest fond reuniunii economice în momentul înființării ei:

1. Proprietatea și administrarea acestei fundațiuni se rezervă institutului de credit și economiei <<Ardeleana>>
2. Interesele fundațiunii se predau Reuniunii economice ca să le folosească în scopuri cultural-economice.
3. Reuniunea e îndatorită să arate cum a folosit interesele primite.
4. Banca e îndreptățită a denega extrădarea intereselor fundațiunii dacă reuniunea economică s-ar abate de la statute sau nu ar considera scopul pentru care sunt a se folosi sumele predate¹⁰.

Fazele preliminare fiind depășite s-a trecut la acțiuni concrete. Au fost elaborate Statutele Reuniunii la 18 aprilie 1898 și au fost aprobate de Guvernul de la Budapesta la 11 august 1898¹¹. Scopul principal al reuniunii viza "promovarea înaintării economice prin

---

⁷ L. I. V. I. U. M. A. I. O. R., *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900 - 1914*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

⁸ *Monografia Institutului de Credit și Economii "Ardeleana"*, Sibiu, 1912, p.42.

⁹ *Ibidem*, p.41.

¹⁰ *Ibidem*, p.50.

¹¹ *Ibidem*, p.218.

împreună lucrare"¹². Pornind de la direcțiile generale ale activității sale stabilite în statute: "răspândirea cunoștințelor economice și se năzuiește pentru introducerea îmbunătățirilor și înnoirilor economice..."¹³, în cele patru ședințe ale comitetului Statutar din lunile noiembrie-decembrie 1899 s-a discutat în mod concret programul de acțiune: organizarea unor prelegeri economice la sate, înființarea unei foi economice, constituirea a două comisii pentru procurarea de semințe și mașini agricole¹⁴.

Conducerea Reuniunii se afla în mâinile elementelor progresiste ale burgheziei românești a cărei activitate era în strânsă legătură cu cea a Băncii "Ardeleana". Președintele reuniunii a fost până în 1907 dr. Ioan Mișu, fost director al băncii. Funcția de secretar a deținut-o părintele Ioan Moța, figură reprezentativă a grupului neoactivist de la Orăștie. În cercul sprijinitorilor, al participanților la conducerea Reuniunii s-a aflat economistul Vasile C. Osvadă, promotor recunoscut al principiilor cooperatiste. Din 1907 el deține funcția de președinte, iar cea de vicepreședinte i-a fost încredințată directorului Băncii "Ardeleana" - Ioan I. Lapedatu¹⁵.

Organele de conducere ale reuniunii erau adunarea generală a membrilor săi și un comitet de conducere format din președinte, vicepreședinte, secretar și casier¹⁶.

Membrii reuniunii erau: fondatorii - cu o cotă fundamentală de 100 coroane; membrii pe viață plăteau o cotă de 25 coroane. Aceștia aveau drept de vot în adunarea generală. Cei mai numeroși au fost membri ordinari ce achitau două coroane pentru o cotă fundamentală de o coroană¹⁷.

Din listele publicate în "Bunul Econom" aflăm că din satele Romos, Romoșel, Șibot,

---

¹² *Ibidem*, p.215.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ "Bunul Econom", an I, nr.1, 25 decembrie 1899, p.2.

¹⁵ "Revista economică", an IX, nr.24, 16 iunie 1907, p.2-37.

¹⁶ *Monografia Institutului de Credit și economii "Ardeleana" din Orăștie, Sibiu, 1912, p.216.*

¹⁷ *Ibidem*.

Balomir, Vinerea, Brad, Hondol, Certejul de Sus, Sighișel, Turdaș, Dobra, Batiz, Bînțiți, Densuși, Bulzești s-au înscris un număr mare de săteni în frunte cu învățătorii, preoții și funcționarii comunităților lor. Incredzătorii în soluțiile pe care le propunea Reuniunea, după numai 6 luni de la constituire un număr de 222 persoane erau înscrise ca membri¹⁸. Dintre aceștia 51 erau preoții, învățătorii, primarii și notarii satelor. Aceeași curbă ascendentă a înregistrat-o și fondul Reuniunii ce ajunge acum la 1117 coroane¹⁹. Reuniunea economică din Orăștie a creat o comisie specială de meseriași ce trebuia să pregătească afilierea meseriașilor români din Orăștie la Reuniune²⁰.

Cu ocazia prelegerilor economice desfășurate în satele din ținutul Hunedoarei, conducătorii Reuniunii, specialiștii invitați subliniau importanța utilizării mașinilor agricole perfecționate, propuneau practicarea unor metode agro-tehnice noi, necesitate a dezvoltării pomiculturii și viticulturii, folosirea unor soiuri de plante și rase de animale eficiente.

Apăreau pe ordinea de zi a prelegerilor economice organizate de Reuniunea economică din Orăștie probleme legate de înființarea cooperativelor de credit sistem Raiffeisen în satele hunedorene. La Balomir, Balșa, Șibot s-au înființat reuniuni de credit, rezultat imediat al amplei campanii de prelegeri economice susținute de specialiștii Reuniunii în primăvara anului 1900²¹. Numărul cooperativelor de credit sistem Raiffeisen înființate în ținutul Hunedoarei n-a fost mare în comparație cu alte comitate transilvănene (aici au funcționat 5 cooperative de credit Raiffeisen), dar numărul total al membrilor acestor cooperative se ridică la 752 în 1915²². Hunedoara ocupa primul loc între cooperativele românești în ceea ce privește numărul mediu al membrilor pe cooperativă²³.

---

¹⁸ "Bunul Econom", an I, nr.9, 27 februarie/10 martie 1900, p.2.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *I d e m*, an I, nr.49, 2/15 decembrie 1900, p.1.

²¹ G h e o r g h e D r a g o ș, *op.cit.*, p.50.

²² *Ibidem*, p.54.

²³ *Ibidem*, p.67.

Ideile cooperatiste au fost amplu difuzate în paginile organului de presă al Reuniunii ce a apărut în decembrie 1899 la Orăștie. Din comitetul de redacție al revistei "Bunul Econom" făceau parte: dr. Ioan Mihu- calitate de președinte - Ștefan Erdely, Ioan Mihaiu, Daniil David și Constantin Baicu - membri. Proprietar - editor a fost până în 1906 Ioan Mihaiu, apoi Demetru Comșa. Funcția de redactor-responsabil a deținut-o părintele Ioan Moța pe întreaga perioadă a apariției revistei (1899-1908).

Nevoia de "a sta cât mai viu în atingere cu membrii Reuniunii și cu poporul peste tot"²⁴ i-a îndemnat pe conducătorii Reuniunii să editeze acest periodic. Prin "informarea despre descoperirile științei și potrivitându-le înțeleșului tuturor"²⁵, redacția "Bunului Econom" urmărea călăuzirea sătenilor, meseriașilor, comercianților și intelectualilor români cărora li se adresa "spre întărirea temeliilor materiale (...) să facem să înflorească pe pragul casei românilor floarea bunăstării materiale cu care mai ușor va ajunge și la cea culturală"²⁶.

Distribuită la un preț care atrăgea publicul cititor - 4 coroane abonamentul anual - periodicul oferea abonaților săi posibilitatea să beneficieze și ei de avantajele pe care le aveau membrii Reuniunii²⁷.

În paginile periodicului "Bunul Econom" au fost inserate numeroase articole ce serveau propagandei cooperatiste subliniind însemnătatea economică a întreprinderilor de acest fel și în același timp, valoarea lor morală și socială în cadrul comunităților românești: "O bancă de acestea într-un sat e adevărată făcătoare de minuni, un trezitor al simțământului de cruțare în oameni și un așezământ prin care banii vărsați drept camete de datorașii din sat, rămân tot în sat și se folosesc apoi după bunul plac al întemeietorilor, în parte pentru a da camete după banii vărsați aici de datorași, în parte pentru ajutorarea bisericii, școlii, cutărei grădini de

---

²⁴ "Bunul Econom", an I, nr.1, 25 decembrie 1899, p.1.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *I d e m*, an I, nr.2, 8/20 ianuarie 1900, p.1

pomi, a înfrumusețării comunei²⁸.

Beneficiind de frumoasa sumă provenită din capitalul său social, din donațiile din partea Băncii "Ardeleana", reuniunea economică din Orăștie a realizat progrese simțitoare în acțiunile sale. Au fost contactate firme de mașini agricole, de semințe din Budapesta și din Timișoara²⁹. Membrii Reuniunii și abonații "Bunului Econom" au cumpărat la prețuri reduse cu 5-15% cantități însemnate de semințe de trifoi, lucernă, napi de nutreț³⁰. Reuniunea a distribuit gratuit altoi de meri și puietși³¹, a procurat mașini agricole: grapă de mușchi, ghilâu de fânate, mașină de semănat grâul pe care le-a pus la dispoziția membrilor Reuniunii și a abonaților "Bunului Econom"³².

Sume importante au fost alocate "Bibliotecii Bunului Econom" colecția ce cuprindea 13 titluri ale unor broșuri și cărți cu subiecte variate despre practicarea agriculturii, a pomiculturii și viticulturii, folosirea soiurilor noi de plante, a irigațiilor, a îngrășămintelor, despre creșterea unor rase noi de animale³³.

În vederea stimulării interesului țăranilor de a desfășura o agricultură modernă și eficientă, reuniunea a instituit premii pentru cei care urmau să sădească cel puțin 50 de altoi, pentru cea mai bună școală de pomicultură, pentru țăranii care achiziționau în gospodăriile lor de vite din rasa Pinzgrau sau Bern³⁴.

Programul de acțiune al reuniunii economice din Orăștie a propus orizonturi și posibilități extrem de largi pentru rezolvarea stringentelor necesități din lumea satului

---

²⁸ I d e m, an I, nr.8/19 februarie/3 martie 1900, p.2.

²⁹ *Ibidem*, p.1.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ "Revistă economică", an III, nr.13, aprilie 1901, p.2.

³² "Bunul Econom", an I, nr.8, 19 februarie/3 martie 1900, p.1.

³³ I d e m, anIX, nr.12-13, 15 iunie 1908, p.23.

³⁴ "Revista economică", an II, nr.2, 10 februarie 1900, p.72 și "Bunul Econom", an I, nr. 6, 5/17 februarie 1900, p.1.

românesc, dar dificultățile puse de oficialitățile timpului, greutatea stabilirii unui larg consens între forțele socotite apte de a pregăti Reuniunea, cele privind obținerea unor mijloace bănești necesare lansării proiectelor Reuniunii au redus mult cercul posibilităților de extindere a lor. Unele deficiențe existau și în interior. Contactul cu toate păturile sociale de la sate nu se putea stabili în suficientă măsură, în consecință reuniunea nereușind să răspundă în egală măsură cerințelor specifice fiecărui sat în parte.

ASOCIAȚIILE ROMANO - CATOLICE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

CSUCSUJA István

ABSTRACT: Roman-Catholic Associations of Romania in the Interwar Period. The study discusses the Roman-Catholic associations which developed in Romania during the interwar period. Some of them had been established since the first decades of the 19th century, most of them, in the second half of the previous century, gathering various social, professional and age categories. During the interwar period, these Catholic associations, and congregations had contributed to working out solutions to various issues which emerged in the life of Roman-Catholic communities of Romania.

După cum este bine cunoscut biserica romano - catolică are un caracter universal. În Transilvania însă ea a avut și are o situație deosebită și și-a desfășurat activitatea în condiții specifice¹.

În primul rând Transilvania este zona de interferență, de întâlnire a marilor culturi creștine, cea de orientare latină și cea de inspirație bizantină, ortodoxă. Din punct de vedere istoric, religia romano - catolică a fost mai ales confesiunea maghiarilor și germanilor de aici, iar mai târziu doar a unei părți a acestor populații². Românii aparțineau bisericii ortodoxe; numai o parte a românilor s-a unit cu Roma și au devenit greco-catolici, păstrându-și însă ritualul³ și, în fine, o trăsătură specifică decurge din faptul că Reforma a exercitat o influență atât de profundă asupra societății din Ardeal, cum în puține locuri s-a mai întâmplat. Se știe că unele confesiuni protestante, de pildă cea unitariană sau antitrinitariană, consideră

---

¹ Vezi: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene*/Trecutul și prezentul catolicismului din Transilvania/Diesőszentmárton, Târnăveni, 1925.

² În cursul desfășurării Reformei mulți dintre maghiari devin adepți ai calvinismului și ai unitarianismului sau antitrinitarismului. Sașii din Transilvania au trecut la lutheranism, iar șvabii așezați în secolul al XVIII-lea în urma unor măsuri inițiate de Curtea de la Viena, au fost și au rămas în bună parte romano-catolici.

³ Vezi: A. Gramma - A. Buna, *Chestiuni din dreptul și istoria bisericii unite*, Blaj, 1893; *Biserica Română Unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*, Madrid, 1952; Marcel Știrban, *Biserica Română Unită/Greco-Catolică, Biserică, școală, societate, națiune, 1697 - 1993*, Cluj- Napoca, 1993.

Transilvania drept locul genezei lor⁴.

Toți acești factori, pe lângă alții, au avut un impact adânc asupra relațiilor dintre biserica catolică și enoriașii ei, ba chiar și asupra vieții ei instituționale. Astfel, în Transilvania a luat ființă o instituție romano-catolică specifică, unică în catolicismul mondial: Statusul Romano-Catolic. Este o instituție deosebit de importantă și din punctul de vedere al temei noastre deoarece a jucat un rol determinant în organizarea și autoorganizarea credincioșilor catolici dincolo de cadrele comunității bisericești, și a influențat din plin constituirea, viața și activitatea asociațiilor, uniunilor și organizațiilor catolice.

Statusul Romano-Catolic - autogovernarea eparhiei transilvănene - este rodul unei dezvoltări istorice specifice. În epoca Reformei, deținătorii puterii, stările nobiliare protestante, la dieta Transilvaniei din 1610, ținută la Bistrița, au hotărât ca „preoții papistași să nu poată avea episcopi”⁵. Astfel, în lipsa unui centru bisericesc, a unui conducător bisericesc puternic, nobilii rămași fideli catolicismului, puțini la număr⁶, s-au asociat întru apărarea credinței și bisericii catolice și au început să acționeze ca un organ aparte - denumit *status* - la diferite foruri, ca dieta și curtea princiară. Acest status, constituit din laici și reprezentanți ai preoțimii, s-au îngrijit de biserici, de școli, de disciplina bisericească, de licențiați⁷, și au luptat pentru libertatea religioasă a catolicilor.

Statusul Romano-Catolic și-a păstrat existența ca instituție și atribuții și în vremea Habsburgilor, cu toate că în cadrul politicii centralizatoare promovată de ei, prin instituirea Comisiei Catolice/ *Catholica Commissio*/ s-au făcut încercări de îngrădire a sferei sale de activitate⁸. Atunci au fost trecute în administrarea Comisiei Catolice fundațiile catolice întemeiate de regină și de urmașii ei. Pe de altă parte, Comisia Catolică era investită cu

⁴ *Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután/Religia unitariană în epoca lui Dávid Ferenc și după aceea/*, red. Boross György, Kolozsvár/Cluj/, 1910, p. 21.

⁵ *Erdélyi egyháztörténelmi adatok/ Documente privind istoria bisericească din Transilvania/*, ed. Veszely Károly, I, Kolozsvár/ Cluj/, 1860, p. 241.

⁶ Numai câteva familii nobiliare reprezentative ca: Toldi, Kornis, Szentkereszty, Jósika, Kovacsóczy, Apor, Lázár, Mikes.

⁷ În lipsa preoților catolici, la începutul secolului al XVII-lea numai în secuime au mai rămas unii din ei, pentru îndeplinirea unor activități bisericești - botez, cununie, lectura evangheliei - care nu necesitau sfințire preoțească, apartenență la ordinul clericilor, s-a recurs la persoane laice, numite licențiați.

⁸ *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, II, Gyulafehervár/Alba Iulia/, 1893, p. 116-119.

drepturi de a lua măsuri în problemele ce cădeau în competența suveranului în calitatea sa de rege apostolic. Statusul Romano-Catolic și-a pierdut caracterul politic, întrucât în timpul Habsburgilor - catolici fervenți - nu mai erau necesare lupte politice în dietă, pentru asigurarea existenței bisericii catolice și a drepturilor catolicilor.

În urma unei evoluții mai îndelungate, structura sa a primit forme definitive, iar funcționarea sa s-a desfășurat conform regulilor cuprinse în statutul său⁹.

Ca organizare Statusul Romano-Catolic era condus de o adunare generală alcătuită din reprezentanții clericilor, în proporție de o treime, și ai laicilor în proporție de două treimi, și de un consiliu directorial, ce păstra aceleași proporții de reprezentare. Statusul reprezenta biserica romano-catolică în relațiile cu alte instituții¹⁰. Existența Statusului, proporția de două treimi a laicilor în organele lui de conducere și alegerea unui președinte laic pe lângă episcopul Transilvaniei - capul ab ovo al instituției - vor avea drept urmare faptul că asociațiile, uniunile, prin reprezentanții lor, nu numai că vor ajunge foarte aproape de conducerea vieții bisericești, ci vor lua parte și la conducerea ei la diferite nivele.

Chiar și în lipsa unei evidențe totalizate a asociațiilor, știm că doar în cursul descompunerii societății feudale au apărut condițiile economico-sociale necesare finanțării acestor celule de bază ale societății civile.

Tradițiile transilvane în planul autoorganizării vieții sociale la nivel local sau regional, au facilitat mult formarea asociațiilor¹¹. Primele instituții de acest fel cu participări catolice au luat ființă în era reformelor, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în bună parte sub influența ideilor lui István Széchenyi, în al cărui sistem de gândire s-a armonizat, și nu a intrat în conflict, religiozitatea sa adâncă și sistemul de valori ale culturii creștine cu liberalismul generat de cerințele epocii¹². Prin scrierile și inițiativele sale s-a răspândit și în

---

⁹ J á n o s s y B é l a, *Az erdélyi róm. kath. Státus mai felépítéségében/ Statusul romano-catolic din Transilvania în structura lui actuală/*, În: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, p. 415-422.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Cf. I m r e h I s t v á n, *A rendtartó székely falu. Faluközöségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából.* [Organizarea satului secuiesc./ Hotărâri de obști sâtești din ultimul secol al feudalismului/], Ed. Kriterion, București, 1973.

¹² F á b i á n E r n ó, *Széchenyi István szabadelvi politikai modellje/ Modelul politic liberal al lui Széchenyi István/*, Erdélyi Múzeum/ Muzeul Ardelean/, XIV, 1992, nr. 1-4, p. 17.

Transilvania, în rândul unor cercuri largi, convingerea că "binele comun" se poate realiza și el va servi și pe cel al individului, dacă este promovat prin acțiuni comune, prin forțe asociate¹³. După asociații și societăți bazate mai mult pe anumite categorii sociale mai restrânse din era reformelor, în epoca dualismului austro-ungar au apărut o serie de asociații economice, culturale, de binefacere-caritabile, structurate mai mult pe naționalități și confesiuni.

Tendențele de asociere, în cazul romano-catolicilor din Transilvania au devenit mai pronunțate după 1918, după ce maghiarii și germanii au devenit minoritari, ca urmare a hotărârii de unire luată de români în Adunarea de la Alba Iulia, la 1 decembrie. De acum, cele două minorități naționale nu mai puteau folosi mecanismele puterii de stat pentru a determina modul de activitate al colectivității lor, astfel încât au recurs la formele de viață asociative, pentru a influența și modela evoluția entității lor colective. Aceste asociații au trebuit să suplinească și niște rosturi care de regulă sunt îndeplinite de instituții de stat.

Se poate afirma că baza vieții minoritare a constituit-o asociațiile și bisericile, aceasta fiind o dovadă în plus a faptului că ele au vrut și s-au străduit, prin structuri democratice să se încadreze în noile realități istorice¹⁴. Partidul Național Liberal, care a dominat primul deceniu de după unire viața politică românească, deși a promovat o politică profund centralizatoare, nu putea să pună sub semnul întrebării înființarea și existența acestor forme de asociere, în esență liberale, și trebuia să dea curs tendințelor de asociere pe plan local.

În privința bisericilor, "Declarația de la Alba Iulia", care la 1 decembrie 1918 a proclamat unirea Transilvaniei cu România, inspirată de largi principii democratice, a cuprins și "egala îndreptățire și deplina libertate autonomă confesională"¹⁵. Consiliul Dirigent de asemenea a recunoscut drept valabile reglementările de până atunci ale vieții religioase,

---

¹³ B e n k Ő S a m u, *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása/* Receptarea ideilor și acțiunilor lui Széchenyi în Transilvania contemporană/, Erdélyi Múzeum, XIV, 1992, nr. 1-4., p. 25.

¹⁴ C s u c s u j a I s t v á n, *Revoluția pașoptistă din Transilvania în gândirea forțelor progresiste maghiare din România interbelică*, în: *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română, Naționalitatea maghiară*, I, Ed. Politică, București, 1976, p. 275.

¹⁵ *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943, p. 109-111.

măsură ce oglindea de altfel situația reală din Transilvania¹⁶. Conform Constituției din 1923, "Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune", cu precizarea că "Biserica ortodoxă română este biserica dominantă în statul român, iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte"¹⁷.

Baza juridică pentru crearea asociațiilor o constituia legea adoptată la 2 februarie 1924 privind personalitatea juridică, care dădea posibilitatea ca o asociație să funcționeze și fără personalitate juridică, "dacă urmărește scopuri pur ideale, care să corespundă intereselor generale ale colectivității sau numai ale unei categorii sociale din care fac parte asociații, și nu urmărește realizarea unor foloase pecuniare sau patrimoniale; nu desfășoară o activitate lucrativă"¹⁸.

Felul de desfășurare a activității asociațiilor și uniunilor romano-catolice depindea și urma structura societății, componența ei națională și socială, demografică și, bineînțeles, organizarea interioară a administrației bisericești.

În anul reglementării raporturilor cu Sfântul Scaun¹⁹, anul 1927, în Transilvania au fost luați în evidență 981.866 de romano-catolici, ceea ce a însemnat 17,2% din populația Transilvaniei. Din acest total, un număr de 642.848 erau maghiari, 38,7% din populația maghiară, 279.977 germani, 50,6% din numărul acestei etnii, 5.818 români, 0,2% din numărul românilor ardeleni, și 52.215 erau de alte etnii. Numărul greco-catolicilor era de 1.336.000, adică 37,4% din numărul românilor și 23,4% din populația totală a Transilvaniei. Aici precizăm că 62,3% din numărul românilor din Transilvania erau ortodocși. Este semnificativ sub raportul temei noastre că din populația a 49 de orașe, 39,1% era catolică și în unele dintre

---

¹⁶ Decretul Nr. I emis de Consiliul Dirigent la 24 ianuarie 1919, "Gazeta Oficială", nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919.

¹⁷ Vezi art. 22. Textul Constituției în: *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 615.

¹⁸ *Codul General al României, Legi noi de unificare, 1922-1926*, întocmită și adnotată de C. Hamangiu, vol. XI-XII, București, 1927, p. 244.

¹⁹ Trecerea bisericii romano-catolice și a celei unite sub autoritatea statului român a pus guvernul și viața politică românească în fața problemei relațiilor cu Sfântul Scaun. Concordatul a fost semnat la 10 mai 1927 și s-a ratificat la 7 iulie 1929.

ele, cum era Timișoara, cartierele muncitorești aveau în majoritate locuitori romano-catolici²⁰.

În teritoriile de dincoace de munți, biserica romano-catolică era organizată în patru eparhii: a Transilvaniei, cu centrul la Alba Iulia, cu 251 parohii; de Sătmar, cu 45 de parohii; de Oradea, cu 54 parohii; de Cenad, cu centrul la Timișoara, cu 160 de parohii²¹.

Noua situație de după primul război mondial când biserica romano-catolică a devenit o biserică minoritară, răsturnările și revoluțiile de stânga, proliferarea ideilor care au contestat valori crezute până atunci intangibile au constituit un imbold pentru înființarea unor asociații care prin activitatea lor erau menite să contribuie la întărirea pozițiilor ideologiei creștine-catolice și la consolidarea prestigiului bisericii.

Pentru încurajarea tendințelor asociaționiste, unioniste ale diferitelor grupuri sociale și profesionale și pentru sprijinirea morală și materială a lor s-a creat o asociație cuprinzătoare intitulată Uniunea Populară Romano-Catolică Transilvăneană care, după cum se preciza la 14 iunie 1921, data întemeierii sale, "va grupa toate forțele morale și materiale ale societății catolice, va promova interesele spirituale, morale, sociale și economice, principiile catolice în viața individuală, familială și publică"²². În anul 1928, Uniunea Populară Romano-Catolică Transilvăneană avea 170 de secțiuni cu 20.000 de membri și sub îndrumarea biroului central s-a desfășurat o bogată activitate culturală, socială, caritabilă. În centrele uniunii funcționau servicii de asistență juridică și financiară, și mijloceau asistențe medicale. Un accent deosebit s-a pus pe întărirea conștiinței unității catolice²³.

Din inițiativa comitetului diriguitor, studenții romano-catolici care studiau la institutele de învățământ superior din România, dar și cei care se aflau pentru studii în străinătate, au

²⁰ Datele sunt cuprinse în: *Schematismus cleri administraturae apostolicae super partem dioecesis Csanadiensis în România existentis pro anno D. 1927*, p. 48-49; *Schematismus cleri almae dioecesis Szatmariensis ad annum J. Ch. 1926*; *Schematismus ven. cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno D. 1929*; Adresa diacezei romano-catolice de Transilvania cu nr. 3576 din 14 dec. 1928, în *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1928/Anuarul Maghiar din Transilvania 1918-1928*, red. Sulyok István, Fritz László, Kolozsvár/ Cluj, 1930; cu privire la ortodocși *Calendarul Clujului românesc - 1929*, la greco-catolici *Calendarul de la Blaj - 1929*.

²¹ *Ibidem*. Mai vezi: *Erdélyi egyházaink évszázadai/ Din veacurile trecute ale bisericilor din Transilvania*, Bukarest, 1992.

²² *Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség szervezeti szabályzata/ Statutul Uniunii Populare Romano-Catolice din Transilvania*, Oradea-Nagyvárad, 1930, p. 3.

²³ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, p. 57-59.

înființat o secție "a studenților minoritari catolici" în cadrul Uniunii Populare Romano-Catolice din Transilvania²⁴.

Secțiunile Uniunii acordau o atenție deosebită sărbătoririi zilei Regelui Christos, văzând în ea o exprimare a programului social lansat de papa Pius al XI-lea²⁵.

În lipsa unor instituții științifice și culturale pentru promovarea științei și culturii, a literaturii și artei, intelectualitatea catolică maghiară din Transilvania a recurs tot la folosirea unor cadre asociaționiste. În cadrul Uniunii Populare Romano-Catolice Transilvănene a luat ființă Academia Catolică din Transilvania - Academia Catholica Transilvaniae. Acest for academic era menit să unească forțele creatoare ale oamenilor de știință și ale scriitorilor catolici, să îndrume și să încurajeze activitatea lor în direcția cultivării științei, a beletristicii și publicisticii în spiritul ideologiei catolice. Academia Catolică din Transilvania și-a asumat sarcina de a sprijini afirmarea tinerelor talente în domeniul științei și literaturii, atât prin acordarea unor burse, cât și prin asigurarea posibilităților de publicare a lucrărilor lor²⁶.

În cele trei secțiuni ale sale - știință, literatură beletristică și artă, științe sociale și publicistică - s-a desfășurat de-a lungul anilor o activitate creatoare cu rezultate deosebite, concretizate în materialele publicate în cele cinci reviste cu profil științific, literar sau economic, patronate de Academia Catolică, în comunicările prezentate în ședințele lunare ale secțiunilor și la sesiunile academice ținute de două ori pe an. Este de remarcat faptul că la acestea din urmă au participat și renumiți oameni de știință catolici din străinătate²⁷.

Nu avem aici posibilitatea de a prezenta viața și activitatea diferitelor asociații, reuniri și congregații catolice, dar am putea încerca o tipologizare pe baza denumirii lor, cu toate că tentativa nu este simplă, deoarece, indiferent de denumirea lor, ele îndeplineau și aveau rosturi multiple nu numai cele ce figurau în denumirea lor. Observația este valabilă îndeosebi pentru localitățile mai mici, comune și sate, unde o asociație dată îndeplinea mai multe funcții, religioasă, culturală, caritabilă etc.

---

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Erdélyi Katolikus Akadémia szervezeti és alapszabályzata. Rövid ügyrendje/Statutul și regulamentul de funcționare al Academiei Catolice din Transilvania. Probleme esențiale/, Oradea-Nagyvárad, 1929,p.3-8.*

²⁷ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, p.58.

Se poate afirma că majoritatea asociațiilor erau cu scopuri pur religioase: reuniuni de misiuni, congregații marianae, uniuni altare, ale sfintei cruci etc. Pe teritoriul eparhiei de Cenad au existat 120 de uniuni și congregații de acest gen²⁸. Cele mai numeroase erau congregațiile marianae și uniunile altare. În Sătmar numai uniuni altare au fost 20 cu peste 1000 de membri²⁹.

Mare a fost numărul organizațiilor caritabile. În acest sens, o practică nobilă au avut îndeosebi reuniunile de femei. Femeile catolice din Transilvania au avut două organizații cuprinzătoare: Organizația Națională a Misiunii Sociale și Uniunea Femeilor Catolice. Prima s-a concentrat asupra coordonării activităților caritabile și a realizării programelor sociale cu implicații caritabile.

Uniunea Femeilor Catolice era federația tuturor asociațiilor și organizațiilor de femei romano-catolice din Transilvania. Ea avea trei secțiuni, cea culturală, de tineret și cea cu probleme sociale, de altfel cea mai cuprinzătoare. În cea de a treia secțiune și-au desfășurat activitatea 32 de asociații de femei cu rosturi caritabile. Cele 3.746 de membre se ocupau cu ajutorarea bolnavilor, săracilor, acordau sprijinul moral și material tinerelor fete ajunse în orașe din pricina unor neajunsuri materiale. De asemenea îndrumau activitatea căminelor pentru copiii părăsiți. Ziarul editat de Uniune "A Nap"/ Soarele/ ducea o prodigioasă activitate de răspândire a ideilor sociale promovate de biserica catolică. Este de menționat și faptul că organiza cursuri de formare a unor tinere în scopul îndrumării muncilor caritabile și pentru conducerea cluburilor de fete³⁰.

Asociațiile caritabile s-au format aproape în toate centrele mai importante unde trăiau catolici, iar unele și-au dobândit reputație în întreaga țară. Dintre acestea menționăm Asociația Ladislau cel Sfânt, cu centrul la Oradea, care susținea azile de bătrâni, Asociația Sfântul Vincențiu pentru ajutorarea săracilor și care întreținea și cămine pentru copii părăsiți, Caritasul catolic din Satu-Mare, asociația Catolicilor din Petroșani etc.³¹

²⁸ B i l l é d i I l o n a, *Ember mindhalálig. Dr. Fodor József prélatús élete 1907-1990*/Om până la moarte. *Viata prelatului Dr. Fodor József 1907-1990*, Budapest, 1992, p.60.

²⁹ *Schematismus cleri almae dioecesis Szatmáriensis ad annum J. Ch. 1926*, p.37-40.

³⁰ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, p.154.

³¹ B i l l é d i, *op.cit.*, p.72-73; P o z s o n y i J ó z s e f, *A Petroșeni-i Róm. Kath. Egyházközség rövid története/ Scurtă istorie a comunității romano-catolice din Petroșani*, Hațeg, 1938, p.42-46.

Un alt tip de asociațiuni și uniuni s-a constituit în relație cu o profesiune anume. Repartizarea lor geografică era în funcție de dezvoltarea economică, industrială a diferitelor regiuni, cele mai multe formându-se în orașe mari, cum ar fi Cluj, Oradea, Timișoara, și în centrele miniere din Valea Jiului și Banat. Asociația Profesorilor Catolici din Transilvania, Asociația Învățătorilor și Educatorilor Catolici, Asociația Cantorilor Catolici, Asociația Sodalilor Catolici. O activitate deosebit de cunoscută a avut Asociația Muncitorilor Catolici din cartierele Iosif, Fabrici și Orașul Vechi - ale Timișoarei - ai căror reprezentanți au luat parte la întâlnirea de la Târgu-Mureș, care a luat poziție față de marile probleme cu care se confrunta țara și lumea în anul 1937³².

Cercul Meseriașilor și Comercianților Catolici din Cluj a luat ființă în anul crizei economice, cu un număr de 361 de membri. Asociația considera că trebuie să manifeste solidaritate în anii grei ai crizei și să acorde ajutor celor care sunt în pericol de a da faliment. În vederea realizării acestui scop membrii au fondat o cooperativă de credit care facilita împrumutarea membrilor cercului sau chiar acorda credite mai mici cu dobânzi reduse, pe termene scurte. O grijă deosebită manifestau față de ucenici și calfe. Pentru aceștia au întreținut în mod gratuit un cămin și o cantină. De asemenea aceiași tineri se căutau locuri de muncă. Cercul dispunea de o bibliotecă, organiza seri de conferințe și literare. Prin exemplu personal se promovau valorile morale creștine, lupta împotriva fenomenului "un singur copil în familie", alcoolismului, sectelor și comunismului³³.

În ce privește înființarea și crearea asociațiilor de tineret și de copii, un factor important a rezultat din existența de mai multe secole a învățământului confesional catolic ce a dispus de o experiență bogată în educația tinerelor generații. Activitatea iezuiților, iar apoi a piariștilor și salvatorienilor a fost deosebit de fructuoasă și de mare influență. Catolicii - clerici și laici - erau conștienți de importanța educației tineretului și considerau ca o îndatorire a lor educarea tinerelor generații, precum și încurajarea și îndrumarea autoorganizării lor. Se poate afirma că, într-o formă sau alta, majoritatea covârșitoare a tineretului catolic a fost cuprins în asociații și uniuni de tineret. Numai în Banat au existat 20 de astfel de asociații

---

³² B i l l é d i, *op.cit.*, p.62.

³³ *A Kolozsvári Katolikus Iparosok és Kereskedők Körének 1930-31. évi Értésítője*/ Buletinul Cercului Meseriașilor și Comercianților Catolici din Cluj pe anul 1930-31/, 12 aprilie 1931, p.1-3.

catolice de tineret. În orașul Fabrici și în orașul Elisabeta a ființat Asociația Iuventus Salvator, din 1927; fetele catolice de aici s-au organizat în Societatea Sfânta Elisabeta și în Clubul Fidelitas, în Caritas³⁴. La Oradea s-a format Cercul Sfânta Agneta, care-și propunea educarea și îndrumarea fetelor angajate în industrie și în comerț. Cercul care purta numele Sfintei Margareta se ocupa cu educarea servitoarelor. În Cluj exista o puternică Asociație a tinerilor - Kolping.

Asociațiile catolice care concentrau în sânul lor pe credincioșii care gândeau și acționau în spirit creștin, fără să se confunde cu comunitățile bisericesti, au ajutat în mod eficient scopurile fundamentale urmărite de biserică și au constituit în fond auxiliare prețioase ale acestora.

Toate aceste asociații au fost desființate în mod brutal încă în anii de început ai regimului comunist. S-a încercat substituirea lor, între altele, cu așa numitele comitete de acțiune catolică, în care au fost incluși preoți luptători pentru pace. Acestea nu au avut însă nici o credibilitate în fața credincioșilor. Practic aceste comitete au rămas fără membri³⁵.

În acești ani - de după 1989 - se constată o revitalizare a asociațiilor catolice, care își propun să acționeze potrivit eticii creștine, pentru adâncirea vieții spirituale, formarea morală, să combată curentele destructive, antisociale. Astfel, credem că acestea vor avea perspectiva unei dezvoltări mature și un câmp larg de manifestare.

---

³⁴ B i l l é d i, *op.cit.*, p.70.

³⁵ *Az Erdélyi Római Katolikus Status és az egyházi önkormányzat/ Statusul romano-Catolic din Transilvania și autogovernarea bisericească/ Katolikus Akcióbizottság kidása/*, Ed. Comitetul de Acțiune Catolică/, Bukarest, 1950, p.3-7.

CONTRIBUȚIA ASOCIAȚIILOR PATRONALE LA ELABORAREA POLITICII ECONOMICE A ROMÂNIEI (1919-1930)

Ludovic BÁTHORY

ABSTRACT: *The Contribution of the Employers' Associations to the Shaping of Romania's Economic Policy.* In the first decade after the Great Union of 1918, Romania's economic and industrial development was chiefly staged by the employers' associations which functioned or were set up during that period. Especially, the General Union of Romanian Manufacturers had carried on a particularly positive activity, and was even able to influence the decisions taken by the representatives of the official authorities of that time.

Asociațiile patronale s-au născut din nevoia resimțită de întreprinzătorii dintr-o anumită ramură industrială, sau o anumită zonă economico-geografică, de a-și coordona eforturile în vederea apărării intereselor lor, atât în relațiile cu organele statului, cât și în raporturile cu organizațiile reprezentative ale salariaților, cu sindicatele, mai ales.

Având la început o sferă de acțiune limitată - profesională sau regională - uniunile patronale și-au dat curând seama de necesitatea constituirii unui organism la scară națională care să apere interesele globale ale industriașilor, având posibilitatea să intervină pe lângă cercurile guvernamentale în elaborarea politicii economice. Astfel s-a constituit, în anul 1903, Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.), prin care, până la primul război mondial, întreprinzătorii au elaborat o formulă instituționalizată pentru a proteja interesele industriei românești, aflată în plină dezvoltare, dar care avea totuși nevoie de o serie de măsuri de ocrotire din partea statului.

Nevoită să-și întrerupă activitatea în timpul războiului, Uniunea a inițiat acțiuni dinamice imediat după încetarea ostilităților, la 13 noiembrie 1918, când președintele U.G.I.R., Ștefan Cerkez, a chemat industriașii să-și concerteze acțiunile în vederea refacerii economiei distruse de război. În anii următori, conducerea U.G.I.R. și-a intensificat eforturile pentru a obține din partea cercurilor guvernamentale și a autorităților economice măsuri pentru apărarea intereselor întreprinzătorilor și încurajarea industriei.

În primii ani postbelici, s-au constituit asociații patronale și în provinciile unite cu România, având o sferă de activitate regională. Între 1919-1921 în Transilvania s-au format uniuni ale industriașilor cu sediul la Brașov, Timișoara, Arad, Oradea, Cluj și Târgu-Mureș,

care în 1921 au înființat Biroul Central al Asociațiilor Patronale din Ardeal și Banat. Uniuni patronale cu caracter provincial au luat naștere și în Bucovina, cu sediul la Cernăuți, și în Basarabia, cu sediul la Chișinău. Paralel cu aceasta, producătorii din aceeași ramură de activitate industrială și-au format uniuni proprii și sindicate profesionale. Curând, necesitatea coordonării eforturilor depuse de toate organizațiile vizând interesele industriale, la nivelul întregii țări, a devenit tot mai evidentă, astfel încât, între anii 1921-1924, printr-o serie de tratative și convenții, a avut loc procesul de aderare a tuturor asociațiilor patronale regionale și profesionale la Uniunea Generală a Industriașilor din România. Principalele etape ale acestui proces au demarat prin cooptarea conducătorilor uniunilor patronale locale în toate organele de conducere ale U.G.I.R. și elaborarea "Convențiunii de aderare a Uniunilor regionale la U.G.I.R.," în anii 1921-1922, prinzând contur definitiv odată cu convocarea primei Adunări generale a tuturor industriașilor din România, din luna mai 1923, la Palatul Camerei de Comerț și Industrie din București. Noile Statute ale U.G.I.R., adoptate în anul 1924, cu modificările incluse în 1927, consfințeau principiile de bază ale structurii organizatorice și modului de activitate, printre ele numărându-se reprezentarea numerică paritară a delegaților asociațiilor industriale din noile provincii cu cei din Vechiul Regat și menținerea autonomiei funcționale a organizațiilor locale.

Uniunea Generală a Industriașilor din România admitea în componența ei atât membri individuali, cât și patroni asociați după criteriul teritorial sau profesional.

Din punct de vedere teritorial, U.G.I.R., avea cinci secții: I - Vechiul Regat, cuprinzând însă și acele întreprinderi care își aveau exploatarea în alte provincii, dar sediul lor social se afla la București. Aceasta era, de exemplu, situația societăților "Petroșani" și "Mica"; II - Secția Banat, cuprinzând două subdiviziuni, prin Asociațiunea Fabricanților din Banat, cu sediul la Timișoara, și Asociațiunea Întreprinderilor Industriale din Arad; III - Secția Basarabia, a cărei participare la lucrările U.G.I.R. era destul de redusă; IV - Secția Bucovina, reprezentată de Uniunea Industriașilor Bucovineni de la Cernăuți; V - Secția Transilvania, care reunea Uniunea Industriașilor Transilvăneni din Brașov, Uniunea Marilor Industriași din Cluj și Uniunea Patronilor din Târgu-Mureș.

Pe lângă aceasta, U.G.I.R. cuprindea o serie de asociații grupate pe criteriul profesional, îmbinat uneori cu cel teritorial. În anul 1926, uniunile patronale care aveau o pondere deosebită, atât în activitatea U.G.I.R., cât și în viața economică și social-politică a

întregii țări, erau: Asociația Industriașilor de Petrol, Asociația Fabricanților de Textile Vegetale, Sindicatul Fabricilor de Ciocolată, Cacao și Bomboane, Sindicatul Fabricilor de Drojdie Comprimată, Sindicatul Fabricilor de Tricotaje și Ciorapi.

Printre cele mai influente organizații profesionale se număra Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere (U.I.M.M.R.), constituită în etape succesive între anii 1922-1924, care grupa puternice firme ca Uzinele Reșița, Fabrica de vagoane "Astra"-Arad, Industria Aeronautică Română, Șantierul Naval de la Dunăre, Titan-Nădrag-Călan, N.Malaxa, Petroșani, Lupeni, Mica etc.

Organizațiile patronale înființate la nivel național, regional sau pe criterii profesionale au folosit mai multe forme de intervenție în materie de politică economică.

a) *Memorii și moțiuni adresate de U.G.I.R. guvernelor românești.*

Adunarea generală a U.G.I.R, Comitetul Central și celelalte forme reprezentative ale asociației patronale din România n-au prețuit să-și facă cunoscut punctul de vedere față de problemele majore ale situației economice a țării, încercând să sugereze soluții viabile, funcționale și, bineînțeles, cât mai apropiate de interesele industriașilor români.

O formă foarte des uzată de conducerea U.G.I.R. pentru a-și exprima poziția față de intențiile guvernului în materie de politică economică o constituiau memoriile și moțiunile adresate guvernelor sau diferitelor ministere. "În dorința de a fi folositoare economiei generale a țării, în genere, și fiecărei ramuri de industrie în special, Uniunea Generală a Industriașilor, de la fondarea ei și până astăzi, nu a cruțat nici o osteneală pentru a susține interesele industriei, prin memorii, prin intervenții directe pe lângă autorități și prin orice mijloace s-au găsit nimerite pentru atingerea scopului" - se arăta în adresa trimisă industriașilor în anul 1922 de către Ștefan Cerkez, președinte, și C.R.Mircea, director general al Uniunii.

În primii ani postbelici, când problema combustibilului de orice fel pentru industrie și comunicații era extrem de acută, numeroase memorii au avut ca obiect soluționarea acestei chestiuni. În ședința Comitetului Central al U.G.I.R. din 2 martie 1922 a fost adoptat un memoriu adresat Ministerului de Industrie și Comerț în problema combustibilului lichid. La această ședință Micu Zentler, reprezentantul marilor societăți petrolifere, s-a pronunțat împotriva amestecului statului în comerțul cu produse petrolifere¹. Problema asigurării

---

¹ Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds. nr. 3/1922, f.97.

combustibilului de toate tipurile a fost reluată și la Adunarea Generală a U.G.I.R. din 17-18 mai 1924, când au fost elaborate memoriile despre combustibilul lichid și solid, despre distribuirea motorinei, a gazului metan, producția de lignit, votându-se în cele din urmă o moțiune care constată necesitatea pentru toate industriile "de a avea combustibil la timp și în cantitățile necesare"². În ce privește aprovizionarea căilor ferate cu combustibil, U.G.I.R. s-a pronunțat încă în anul 1923 împotriva importului de cărbune în acest scop³.

Memoriile către forurile guvernamentale nu erau adresate numai pentru rezolvarea anumitor chestiuni. Adesea, ele conțineau sinteze atotcuprinzătoare ale doleanțelor industriașilor din România. Astfel, în anul 1923 au fost redactate nu mai puțin de trei asemenea memorii. Încă în luna martie 1923, Comitetul U.G.I.R. a adresat un memoriu rezumativ primului ministru, ministrului de comerț și industrie și ministrului de finanțe în care se sublinia că "România a ajuns să posede în interiorul hotarelor sale un organism industrial care nu așteaptă decât să fie alimentat pentru a putea da roadele cele mai splendide de care întreaga avuție a țării să poată profita". Pe lângă reactualizarea problemei combustibilului, memoriul analiza pe larg și asigurarea materiilor prime, a debușeurilor, creditului, a liniștii și ordinii⁴. Acest memoriu a fost urmat de moțiunea Adunării generale din 13 mai 1923, care considera că "este timpul ca Statul să se gândească la satisfacerea nevoilor sale prin industriile particulare, cărora să le dea tot ajutorul sub toate formele posibile și însărcinează Comitetul să intervină pe lângă cei în drept pentru realizarea acestui deziderat". Ulterior, s-a insistat și asupra asigurării necesităților de capital pentru intensificarea producției⁵.

Al treilea memoriu din anul 1923 i-a fost înmănat lui Tancred Constantinescu cu ocazia instalării în funcția de ministru al industriei și comerțului. Se pretindea că "în toate chestiunile care privesc industria să se ceară avizul prealabil al Uniunii Generale a Industriașilor din România". Urma să se creeze în acest scop un Consiliu Superior Economic, sugestie cu care Tancred Constantinescu s-a declarat de acord. Memoriul mai insista "să se dispună revizuirea taxelor vamale de import înființate în 1921, care din cauza scăderii leului

---

² Arh. cit., Fond cit., Ds. nr.13/1923, fasc.1, p.28.

³ I. S a i z u, *Politică economică a României între 1922-1928*. București, Ed. Academiei, 1981, p.127.

⁴ "Buletinul U.G.I.R.", 1923, 2, nr.5-6, p.371-377.

⁵ I. S a i z u, *op. cit.*, p.44.

cu mai corespund astăzi”.

De altfel, problema intensificării protecționismului vamal devenea tot mai actuală, obținându-se un prim pachet de măsuri în acest sens în 1924. Dar, la 19 februarie 1926, U.G.I.R. a adresat o nouă cerere Ministerului de Finanțe, prin care cerea accelerarea punerii în aplicare a unui nou regim vamal pentru produsele metalurgice și textile, pentru a evita pătrunderea masivă a produselor manufacturate din străinătate pe piața românească⁶. Spre sfârșitul deceniului, a devenit tot mai actuală și problema fiscalității, cerându-se cu insistență scutirea de impozit a mărfurilor destinate exportului și chiar a unor mărfuri importate. Adresându-se Ministerului de Finanțe, în anul 1928, U.G.I.R. argumenta în felul următor: “Apreciind însă marea importanță a exportului din punctul de vedere al dezvoltării producției indigene și al efectelor lui binefăcătoare asupra schimbului valutar, care va compensa din abundență, prin alte baze impozabile, eventualele pierderi ce le-ar suferi Statul de pe urma desființării impozitului pe export, socotim că nici această cerere a industriei naționale nu prezintă nici un pericol pentru echilibrul bugetar”⁷.

Preluarea guvernării de către Partidul Național-Țărănesc a dus la schimbări însemnate în politica economică, iar industriașii considerau că interesele lor sunt subordonate celor ale agriculturii, așa cum s-a putut constata și cu ocazia elaborării noului tarif vamal din anul 1929. Acest gest a provocat protestul energic al industriașilor.

La 5 noiembrie 1929, U.G.I.R. a convocat o Adunare Generală Extraordinară, la care, Constantin Orghidan, vicepreședinte al organizației, a prezentat un memoriu amplu asupra politicii comerciale și vamale a României, protestând în primul rând împotriva lipsei taxelor minimale de protecție, aplicate îndeosebi articolelor industriale: “Convențiunile ce urmează să fie încheiate au drept scop în special favorizarea producției exportatoare și în primul rând produsele agricole și acelea în legătură cu agricultura; evident, concesiunile ce vor trebui făcute spre a obține înlesniri în exportul produselor agricole, vor fi concesiuni la importul produselor industriale străine. Aceasta se va face în detrimentul industriei naționale și adeseori în paguba unora din produse care, deși fabricate în țară în mod suficient, nu se bucură de un

---

⁶ Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds. nr.8/1926, f.61.

⁷ C h r. S t a i c o v i c i, *Istoricul celor 25 de ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903-1928)*. București, Ed. Serisul Românesc, 1929, p.148.

tarif minimal⁸.

b) *Consultări între reprezentanții uniunilor patronale și membrii cabinetelor ministeriale.*

Memoriile și moțiunile aveau o anumită menire funcțională, dar recepționarea și analizarea lor de către experții guvernamentali reprezenta o procedură greoaie. De aceea, mult mai operative se dovedeau, în unele cazuri, contactele directe dintre reprezentanții U.G.I.R., sau alte organe patronale, și membrii guvernelor.

Unul dintre miniștrii de seamă cu care delegații Uniunii au luat legătura în primii ani postbelici a fost Nicolae Titulescu, atunci când lucra la elaborarea reformei fiscale, în anul 1921. Atitudinea Uniunii față de proiectele lui N.Titulescu era contradictorie. Pe de o parte, "U.G.I.R. aștepta ca prevederile legilor financiare ale fostului ministru de finanțe să devină realitate și astfel din impozitul pe avere și pe câștigurile de război să se despăgubească dăunații de război", deși legiuitorul nu a acordat precădere "acelora care le foloseau pentru refacerea utilajului, în vederea reluării activității productive agrare sau industriale"⁹.

Pe de altă parte, patronii căutau să combată principiile generale ale concepțiilor fiscale ale lui Titulescu, care intenționa să introducă sistemul impozitului progresiv pe avere, afectând în mare măsură profiturile întreprinderilor capitaliste¹⁰. Drept urmare, în cursul unei întrevederi cu N.Titulescu, industriașii i-au cerut "să se aibă în vedere propunerile și dezideratele Uniunii, care toate tindeau la o încurajare a producției și a investițiilor de capitaluri în industrie, în locul descurajării ce ar fi rezultat din aplicarea legii în forma propusă"¹¹. Dar N. Titulescu, deși a ascultat cu multă bunăvoință argumentația delegațiilor Uniunii, nu a ținut seamă de nici una dintre propunerile lor.

Mai mult succes au avut reprezentanții industriașilor în cursul întrevederilor avute cu generalul Al.Averescu, președintele Consiliului de Miniștri, căruia i-au cerut "stabilirea armoniei dintre patroni și lucrători". După cum se știe, atât măsurile represive energice, cât

---

⁸ C. O r g h i d a n, *Convențiile comerciale de după război, pregătirea și adoptarea lor pentru România*. București, 1929, p.21-22.

⁹ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.38.

¹⁰ N. P â u n, M. Ș t i r b a n, *Politică economică a României între primul și al doilea război mondial, în Dezvoltare și modernizare în România interbelică, 1919-1939*. București, Ed. Politică, 1988, p.125-126.

¹¹ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.38.

și legislația socială echilibrată, au contribuit la instituirea unui mecanism de soluționare pe cale legală și pașnică a conflictelor de muncă în anii următori.

Relațiile dintre uniunile patronale și guvern au devenit deosebit de strânse după preluarea guvernării de către Partidul Național Liberal. Încă în anul 1922, dr. Ștefan Cerkez, președintele U.G.I.R., i-a invitat pe V. Sassu, ministru al industriei și comerțului, și pe Vintilă Brătianu, ministru de finanțe, să ia legătura cu întreprinzătorii industriali. Cu această ocazie, președintele Uniunii "a relevat importanța contactului direct dintre factorii de guvernământ și interesele profesionale organizate, pentru înlăturarea piedicilor și a greutăților ce apasă asupra muncii industriale"¹². La rândul său, Vintilă Brătianu a făcut o amplă expunere asupra programului economic al guvernului, remarcând și el importanța colaborării nemijlocite cu producătorii organizați, căci statul nu-și poate îndeplini rosturile economice" decât în asociație cu reprezentanții diferitelor ramuri de activitate economică, de aceea Statul are nevoie de consilieri din toate activitățile profesionale".

Ministrul de finanțe a exprimat fără echivoc obiectivul primar al politicii economice guvernamentale, "acela al încurajării industriei întregii României Mari...Dacă în Vechea Românie mai putea fi discuțiune, dacă România trebuie să rămână țară agricolă sau poate să-și dezvolte și o industrie, astăzi, România Mare este sigur că trebuie să fie și industrială. Și în agricultură este mult de făcut pentru punerea în valoare a productivității pământului nostru, dar în industrie se poate aduce mai repede o propășire mai mare. Deci atât regimul fiscal, cât și cel vamal, nu trebuie să stânjenească avântul industrial. Regimul fiscal nu trebuie să sperie inițiativa încă plâpândă, mai ales că, atât țăranul cât și industriașul sunt convingși de sacrificiile ce trebuie să facă pentru finanțele Statului"¹³.

În pofida acestor asigurări, legislația impozitelor din anul 1923 a menținut în vigoare numeroase elemente ale concepției fiscale a lui N. Titulescu, dar noile norme de impunere erau cu mult mai avantajoase pentru oamenii de afaceri¹⁴.

De altfel, reprezentanții U.G.I.R. s-au reîntâlnit cu miniștrii de profil economic din guvernul liberal destul de frecvent în anii 1923-1926, prezentând de fiecare dată punctul de

---

¹² *Ibidem*, p.45.

¹³ *Ibidem*, p.46.

¹⁴ N. Păun, M. Știrban, *op. cit.*, p.126.

vedere al patronatului în ce privește politica economică, insistând asupra aspectelor care afectau în mod direct industria.

O a doua întâlnire cu miniștrii de resort economic a avut loc în anul următor, la 14 mai 1923, când delegația U.G.I.R. s-a prezentat în audiență, mai întâi la Vasile P.Sassu, asistat de Cezar Popescu, directorul general al industriei, iar apoi la Vintilă Brătianu. Delegația patronilor a pus în discuție, și cu această ocazie, problemele care frământau lumea afacerilor, cum ar fi chestiunea legislației industriale, libertatea exportului pentru orice produs industrial, criza de numerar și problema creditelor pentru industrie, achitarea datoriilor Statului către întreprinderile fumizoare. În același an, reprezentanții U.G.I.R. au luat legătura în repetate rânduri și cu ministrul muncii, N.Chirculescu, pentru a discuta problema elaborării unui nou cod al muncii și cea a înlesnirii aducerii unor muncitori de înaltă calificare din străinătate.

Reprezentanții patronatului au continuat să întrețină legături strânse și cu următorul ministru al industriei și comerțului, Tancred Constantinescu, pe care l-au solicitat imediat după instaurare să le asculte doleanțele. De-acum, o problemă tot mai stringentă a devenit cea a intensificării protecției vamale în fața concurenței produselor industriale străine. Desigur, guvernul se simțea dator să ocrotească industria națională, dar și-a exprimat - nu o dată - temerea că o asemenea politică ar putea duce la creșterea exagerată a prețurilor pe piața internă, deși atenuarea inflației era un obiectiv major al strategiei economice liberale. De aceea, deținătorii portofoliilor cu caracter economic au cerut producătorilor industriali autohtoni să nu mărească în mod excesiv prețurile, problema fiind discutată în repetate rânduri și în cadrul U.G.I.R.

Până la urmă, membrii uniunii patronale au hotărât să promită prin intermediul unui proces verbal oficial, transmis în anul 1924 miniștrilor de industrie și de finanțe, să-și ia "în scris angajamentul că industriașii țării înțeleg ca în condițiunile actuale de producție să nu urce prețul produselor industriei respective, peste prețurile actuale, în cazul când guvernul, bazat pe această declarație, ar hotărî modificarea tarifului vamal în sensul unei protecțiuni suficiente a industriei naționale"¹⁵.

Relațiile dintre U.G.I.R. și cercurile guvernamentale au rămas cordiale și în timpul

---

¹⁵ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.85.

guvernării Partidului Poporului. Astfel, noua conducere a U.G.I.R., aleasă la 6 mai 1927, împreună cu numeroși industriași din întreaga țară, s-au întâlnit în aceeași zi cu responsabili departamentelor economice: M.Berlescu, ministrul industriei și comerțului, C.Meissner, ministrul lucrărilor publice, Gr. Trancu-Iași, ministrul muncii, generalul Gh.Văleanu, ministrul comunicațiilor și alții.

Situația s-a schimbat însă odată cu formarea guvernului național-țărănesc, la sfârșitul anului 1928, deși primele întrevederi cu noii diriguitori ai politicii economice nu au fost descurajatoare. Anume, C.D.Bușilă și C.R.Mircea au luat contact cu Virgil Madgearu, noul ministru al industriei și comerțului, care a declarat că dorește să obțină informații ample "în scopul unei cât mai largi documentări asupra producției diferitelor ramuri de industrie din țară, documentare care să stea la baza unei politici economice și vamale cât mai conforme cu marile interese ale economiei naționale..." El a cerut sprijinul conducerii U.G.I.R. pentru realizarea acestei lucrări. În continuare, C.D.Bușilă s-a consultat cu noul ministru de finanțe, Mihai Popovici, în problema elaborării tarifului vamal, primind și de data aceasta asigurări că "Uniunea Industriașilor va fi îndeaproape consultată în alcătuirea definitivă a acestui tarif"¹⁶.

Dar, în curând, întreprinzătorii și-au văzut interesele grav amenințate. Guvernul și-a expus intenția de a-i obliga pe industriașii români să lupte împotriva concurenței străine atât cu ajutorul protecției vamale, cât și prin aplicarea unui strict program de raționalizare pentru a reduce prețul de vânzare al produselor industriale românești, care a continuat să crească, în pofida angajamentelor asumate de producători în anii anteriori. Pentru a obliga întreprinderile românești să-și comprime prețurile, într-o adresă către Uniunea Generală a Industriașilor, la începutul anului 1929, V.Madgearu a declarat că "se va fixa pentru fiecare articol o taxă vamală, reprezentând minimum indispensabil al protecției și după un an va începe scăderea ei cu un procent anual, pe o perioadă de cinci ani, cât putem prevedea menținerea viitorului tarif vamal"¹⁷.

Concomitent, noul guvern și-a anunțat intenția de a reduce volumul achizițiilor de

---

¹⁶ *Ibidem*, p.151.

¹⁷ Arh. Stat. Deva, Fond Societatea "Lupeni", Direcția Generală București, Confidențiale, Ds. nr.1/1929, f.218.

cărbune și material rulant de către Administrația Căilor Ferate Române, din cauză că le considera prea scumpe. Aceasta a provocat reacția promptă a întreprinzătorilor români, în special, a Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere din România (U.I.M.M.R.), una dintre cele mai puternice asociații patronale din România, afiliată la U.G.I.R. Încă în decembrie 1928, Ion Bujoiu, membru în Comitetul Central al U.G.I.R., reprezentant al societăților carbonifere din Valea Jiului, care livrau circa 66% din întreaga cantitate de cărbune consumată de căile ferate, a plecat la București pentru a se consulta cu noii cârmuitori. Dar, la 7 decembrie 1928, el îi scria îngrijorat unuia din marii acționari că "cu prilejul discuțiilor numeroase pe care le-am avut cu membrii guvernului am constatat o atmosferă foarte ostilă în privința Văii Jiului"¹⁸.

Reprezentantul uzinelor "Astra" din Arad, cea mai importantă firmă furnizoare de vagoane către căile ferate, Barbu Știrbey, a constatat o atitudine asemănătoare, atunci când s-a prezentat în audiență direct la primul ministru, Iuliu Maniu, pentru a cere ca fabricile din țară să fie avantajate în continuare la obținerea comenzilor din partea statului. Dar primul ministru s-a pronunțat categoric pentru sistemul licitațiilor publice, cu participarea marilor firme din străinătate. De menționat, că Fabrica de vagoane "Astra"-Arad, înființată în mare măsură cu capital italian, a fost unul din întemeietorii Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere, iar reprezentantul ei, M.N.Schapira, făcea parte din Comitetul Central al U.G.I.R.

Marile firme s-au dovedit însă foarte tenace în apărarea intereselor lor, iar colaborarea în cadrul asociațiilor patronale le-a asigurat o forță de presiune în fața căreia nici un guvern nu putea rezista. În prima jumătate a anului 1929, reprezentanții U.G.I.R., ai U.I.M.M.R., ai marilor firme furnizoare au insistat neîncetat pe lângă ministerele cu profil economic pentru a-și susține punctul de vedere. În ședința din 8 februarie 1929, Consiliul de Administrație al U.I.M.M.R. a decis să recurgă și la sprijinul Asociației Industriașilor de Petrol în acțiunile sale; să înființeze o comisie condusă de C.Orghidan și C.D.Bușilă, care erau concomitent și conducători ai U.G.I.R., cu scopul de a întreprinde "demersuri stăruitoare... pentru ca din partea marilor Administrațiuni Publice să fie acordată aceeași sollicitudine ca în trecut

---

¹⁸ L. B á t h o r y, *Política de achiziții pe piața de stat a cărbunului, evoluția preferințelor și lupta de concurență între societățile carbonifere*. "Marisia" (Tg.Mureș), 1981-1982, 11-12, p.422.

industriei noastre, de care sunt strâns legate condițiile de dezvoltare ale țării”¹⁹.

Insistențele reprezentanților uniunilor patronale pe lângă cercurile guvernamentale erau îmbinate cu atacuri la adresa noilor “curente care, sub pretextul de a sprijini agricultura și consumatorul, urmăresc în realitate plasarea produselor străine, de pe urma cărora nu beneficiază decât străinătatea și câțiva reprezentanți ai fabricilor străine”²⁰.

Campania de presiuni asupra cercurilor guvernamentale a culminat în luna iulie 1929, când conducerea U.I.M.M.R. a hotărât “din nou să facă intervențiile necesare pe lângă Dl. Ministru al Comunicațiilor” pentru ca “să stabilească în mod obiectiv adevărata situație și concursul pe care industria particulară trebuie să-l dea încă Statului. Se va arăta, de asemenea, din partea exploatărilor miniere, problema combustibilului din țară”. Noua intervenție urma să fie însoțită de o documentație întocmită de o comisie specială, formată din C.Orghidan, precum și reprezentanții societăților “Reșița”, “Astra”, “Petroșani”, “Franco-Română”²¹.

Puterea de convingere a uniunilor patronale, care grupau cele mai puternice întreprinderi industriale, s-a manifestat foarte curând, întrucât guvernul a fost nevoit să facă concesii însemnate în ambele probleme controversate: cea a furniturilor către Administrația Căilor Ferate, precum și cea a regimului vamal. Anume, la sfârșitul lunii iulie 1929 a fost votată “Legea pentru construcția de locomotive și vagoane în țară”, prin care Regia Autonomă a C.F.R. contracta toate lucrările de această natură în mod exclusiv societăților “Reșița”, “Malaxa”, “Astra”, “Unio”, “Romloc”, obligându-se să le asigure comenzi în valoare de 1.150.000.000 lei anual, din care 600.000.000 lei pentru fabricarea de vagoane. Legea acorda deci o situație privilegiată marilor uzine metalurgice din țară, deși nu fixa nici o opreliște pentru participarea la furnituri a unor firme din străinătate, dacă guvernul dorea să cheltuiască o sumă mai mare pentru dezvoltarea parcului de material rulant.

La un rezultat asemănător s-a ajuns în problema tarifului vamal pentru importul de cărbuni. În loc să scadă, el a fost mărit de la 680 lei/tonă, la 750 lei/tonă începând cu data de 1 august 1929. Se prevedea, totuși, că dacă Administrația Căilor Ferate nu se va putea aproviziona în condiții normale cu cărbune autohton, tarifele vamale de import la acest articol

---

¹⁹ Arh. Stat. Deva, Fond cit., Ds. nr.1/1929, f.110.

²⁰ I d e m, f.18.

²¹ I d e m, f.141.

vor fi reduse la jumătate. De asemenea, nici cantitățile de cărbune achiziționate de către C.F.R. nu au scăzut decât într-o măsură neînsemnată, fiind însă contractate la prețuri mai moderate.

Confruntarea dintre guvern și asociațiile patronale în problemele cruciale ale politicii economice au dat deci câștig de cauză mai degrabă Uniunii Generale a Industriașilor și Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere. Nu e de mirare, deci, că aceste uniuni își exprimau în mod ostentativ influența pe care au dobândit-o în viața publică a României în răspunsul pe care-l dădeau firmelor tot mai numeroase care căutau să li se alăture. Astfel, într-o scrisoare de răspuns adresată societății carbonifere "Schitu-Golești", la 25 iulie 1929, conducerea U.G.I.R. sublinia: "Marea noastră industrie a înțeles de mult folosul imens al unei organizațiuni profesionale puternice, cuprinzând toate ramurile și întreprinderile industriale din întreaga țară. Această organizație este Uniunea noastră care a intervenit și intervine în toate chestiunile privitoare la viața industrială, păstrând contactul strâns și continuu cu membrii săi care îi pun la dispoziție toate datele și explicațiunile necesare pentru apărarea intereselor lor. Toate chestiunile la ordinea zilei sunt astfel studiate în modul cel mai amănunțit și tratate în modul cel mai competent, ceea ce este recunoscut și de factorii hotărâtori care s-au servit de foarte multe ori de materialul adunat de noi, precum și de colaborarea noastră directă, mai ales în chestiunea tarifului vamal și cea a transporturilor, unde am putut înregistra succese foarte remarcabile și de cel mai mare folos pentru industria națională"²².

c) Activitatea U.G.I.R. pe plan internațional și relațiile economice româno-italiene.

Acționând energic pentru promovarea intereselor industriei românești pe plan intern, U.G.I.R. a desfășurat, în același timp, o activitate intensă pentru extinderea relațiilor economice externe ale României. În acest scop, a stabilit legături strânse cu asociațiile patronale, camerele de comerț și industrie și cercurile de afaceri din alte țări, precum și cu organisme internaționale cu caracter economic și social, cu personalități remarcabile ale vieții financiare și cercetători renumiți ai fenomenelor economice.

Aceste contacte au demarat odată cu stabilizarea situației internaționale, în primii ani postbelici, ceea ce a dus la relansarea vieții de afaceri și a legăturilor economice pe plan

---

²² Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds. nr.2/1929, f.267.

mondial. Încă în anii 1920-1921, U.G.I.R. a primit delegația oamenilor de afaceri austrieci, condusă de dr.Pistor, secretar general al Camerei de Comerț din Viena, delegația cehoslovacă condusă de Stodola, președintele Camerei de Comerț din Bratislava, delegația belgiană, în frunte cu Legrand și reprezentantul orașului Lyon, primarul Herriot, cunoscut om politic și economist francez.

Prevederile Tratatului de pace de la Versailles preconizau crearea unor organisme internaționale care aveau menirea de a încerca să soluționeze la scară continentală contradicțiile apărute într-o societate în care industrializarea și progresul tehnic generau - pe lângă confort și bunăstare - dezechilibre sociale grave, care nu puteau fi depășite în limitele stricte ale statelor naționale, oricât de întinse, bogate și evolute ar fi fost ele.

Aceste probleme afectau în profunzime atât viața social-politică a țărilor învinse, cât și cea a puterilor învingătoare. Noile state, formate pe ruinele inperiilor destrămate, aveau de rezolvat probleme specifice legate de crearea unei infrastructuri economice omogene și a unei economii naționale unitare.

Oamenii de afaceri și-au dat seama, printre primii, că "pe lângă naționalismul extremist, care s-a dezvoltat la toate popoarele după război, s-a produs, în același timp, poate ca un corolar, ca o frână la acest naționalism uneori feroce, acea interdependență între popoare, în ce privește politica economică, interdependență și anumite precauțiuni..."²³.

Printre instituțiile cu caracter interstatal s-a numărat și Camera de Comerț Internațională. În 1924, la inițiativa U.G.I.R., a fost înființat Comitetul Național Român al Camerei de Comerț Internaționale²⁴, care l-a desemnat pe C.R.Mircea ca delegat oficial al Comitetului Central și reprezentant al industriei române la Congresul Internațional al Camerei de Comerț Internaționale de la Bruxelles. Ulterior, C.R.Mircea a fost ales în Comisia Internațională pentru Protecția Proprietății Industriale.

Cu timpul, problemele comune cu care se confruntau în soluționarea chestiunilor sociale a determinat uniunile naționale ale industriașilor să se regroupeze în Organizația Internațională a Patronilor Industriași din țările afiliate la Organizația Internațională a Muncii. La conferința de la Stresa (Italia), C.R.Mircea a fost ales din partea U.G.I.R. în Comitetul

---

²³ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.115.

²⁴ "Buletinul U.G.I.R.", 1924, 3, nr.3, p.139-141.

Executiv al organizației patronale mondiale.

Unele uniuni patronale românești, reprezentând o anumită branșă de activitate, s-au afiliat însă și la organizațiile respective, constituite pe plan internațional. Astfel, Asociația Generală a Producătorilor și Distribuitorilor de Energie Electrică din România făcea parte din Union Internationale du Producteurs et Distributeurs d'Energie de la Paris, fiind reprezentată prin I.Ștefănescu-Radu și C.D.Bușilă²⁵.

Uniunea Internațională a Producătorilor de Energie a dezbătut, printre altele, problema utilizării raționale a izvoarelor de energie, a rentabilizării resurselor deficitare din punct de vedere financiar. Chestiunea raționalizării producției, a sporirii eficacității și randamentului muncii constituia o altă preocupare de seamă pe plan mondial. În anul 1924, Academia Masaryk pentru Studiul Muncii din Cehoslovacia a luat inițiativa convocării la Praga a primului Congres Internațional pentru Organizarea Științifică a Muncii, la care U.G.I.R. a fost reprezentată de ing.Paul Spayer. La congres au participat numeroși membri ai Uniunii Inginerilor Americani, care au prezentat cele mai noi metode de sporire a randamentului muncii, precum și numeroși specialiști din Anglia, Franța, Italia, Elveția, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, Rusia etc.

Congresul, ca și alte manifestări similare pe plan internațional, au relevat necesitatea conectării economiei românești la nivelul exigențelor mondiale, astfel că, în luna februarie 1927, din inițiativa conducerii U.G.I.R., a fost înființat Institutul Românesc pentru Organizarea Științifică a Muncii (I.R.O.M.), în prezența unor membri ai guvernului. În același an, România a participat cu o delegație numeroasă la Conferința Internațională pentru Organizarea Științifică a Muncii, la care U.G.I.R. a fost reprezentată de C.R.Mircea, iar I.R.O.M., de I.Ficșinescu, împreună cu mai mulți colaboratori ai departamentelor economice din guvern și delegatul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie.

Printre realizările practice ale I.R.O.M. se înscrie cooperarea cu Comisiunea pentru Întocmirea Programului de Raționalizare a Industriei Cărbunilor, cu concursul statului, a cărei activitate a fost intens susținută și de către Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere. Programul de lucrări a Comisiei cuprindea o gamă largă de probleme referitoare la influența politicii economice a statului asupra extracției cărbunelui, valorificarea producției de cărbune

---

²⁵ "Anuarul Catalog al Industriilor Metalurgice și Miniere din România", București, [1939], p.19.

pe piața internă, cunoașterea rezervelor de combustibil din țară, raționalizarea exploatării și administrării minelor de cărbuni, utilizarea eficientă a combustibililor²⁶.

Un important domeniu al colaborării externe a U.G.I.R. s-a conturat prin instituirea colaborării sistematice cu Organizația Internațională a Muncii (O.I.M.), începând cu anul 1924, când România a luat parte pentru prima dată la Conferința Internațională a Muncii, convocată la Geneva între 16 iunie și 5 iulie²⁷.

După cum se știe, conferințele O.I.M. aveau menirea de a examina, printre altele, măsura în care statele semnatare a Tratatului de pace de la Versailles și a Convenției de la Washington din anul 1919 au transpus în viață obligațiile referitoare la protecția socială, pe care și le-au asumat. Patronatul român a fost reprezentat la Geneva de către C.R.Mircea, care, la întoarcere, a prezentat conducerii U.G.I.R. o amplă informare asupra lucrărilor conferinței. Reieșea că România făcea parte din rândul celor cinci state care au ratificat Convenția privitoare la introducerea zilei de lucru de 8 ore în întreprinderile industriale²⁸.

În anii următori, România a luat parte în mod activ la lucrările O.I.M., mai ales că, spre sfârșitul deceniului, problemele muncitorimii s-au agravat, iar adoptarea unor legi și măsuri practice pentru protecția forței de muncă industriale au devenit de strictă actualitate. La a 10-a Conferință Internațională a Muncii, din anul 1927, România a fost reprezentată de ministrul muncii, Gr.Trancu-Iași. Din partea U.G.I.R. a participat din nou C.R.Mircea, împreună cu Al.Böszörményi și A.Lakatos, care au luat parte la activitatea diferitelor comisii ale O.I.M.²⁹. La cea de a 11-a Conferință Internațională a Muncii, din anul 1928, delegația patronală română a fost formată din C.D.Bușilă, Silvio Marino și - din nou - C.R.Mircea, care a reprezentat România în ședințele plenare ale conferinței.

Între timp, O.I.M. a început să pretindă ca țările membre să ia măsuri legislative concrete pentru introducerea zilei de muncă de 8 ore, protecția muncii femeilor și copiilor, garantarea repausului săptămânal, a concediului anual, a salariului minimal, prevenirea accidentelor și limitarea muncii nocturne. Printr-o adresă înaintată Ministerului Muncii în

---

²⁶ "Buletinul Industriei", 1927, 2, nr.7, p.491.

²⁷ Arh. Stat. București, Fond U.I.M.M.R., Ds. nr.6/1926, f.328-331.

²⁸ "Buletinul U.G.I.R.", 1924, 3, nr.9, p.443.

²⁹ *Raportul ing.C.R.Mircea...asupra lucrărilor Conferinței [de la Geneva]*. București, 1924, p.13.

februarie 1927 "Comitetul U.G.I.R. declară că industriașii consideră ca o datorie din partea lor, să colaboreze cu guvernul, ori de câte ori va voi să vină în ajutorul muncitorimii, fie din propria lui inițiativă, fie ca urmare a convențiilor cu caracter internațional"³⁰. Totuși, prin aceeași adresă, se formulau rezerve foarte serioase cu privire la aplicabilitatea recomandărilor O.I.M. în domeniul protecției sociale a lucrătorilor.

Deosebit de insistentă a fost campania inițiată de unele grupuri patronale împotriva legiferării zilei de muncă de 8 ore, pe care guvernul liberal se pregătea să o adopte în anul 1928. Grupul foarte influent al societăților carbonifere din Valea Jiului a înmănat guvernului un memoriu, prin care cerea de fapt prelungirea efectivă a timpului de muncă prestat de mineri în subteran. De asemenea, Memoriul Special al Uzinelor Metalurgice considera că legiferarea duratei muncii la "o medie de *opt ore* pe zi nu numai că este inaplicabilă în metalurgia grea, din punct de vedere practic, dar va cauza pagube mari acestei ramuri de industrie, care la noi în țară este de-abia la începutul ei, dezorganizând munca și punându-ne în imposibilitatea de a continua producția"³¹. În pofida împotrivirii uniunilor patronale, pentru a-și reface popularitatea serios zdruncinată, guvernul liberal a adoptat legea pentru limitarea timpului de muncă la 8 ore.

La începutul guvernării sale (1928-1930) și partidul național-țărănesc a inițiat unele legi care luau în considerare recomandările O.I.M., printre care Legea contractelor de muncă. Prevederile cu caracter democratic ale legii au provocat și de această dată împotrivirea asociațiilor patronale. U.I.M.M.R., luând în discuție proiectul de lege, a căutat să-și impună punctul de vedere, manifestându-și preferința pentru contractele individuale de muncă, pronunțându-se împotriva discuțiilor nemijlocite cu reprezentanții salariaților, împotriva exercitării dreptului la grevă în cursul tratativelor pentru încheierea contractelor de muncă³². Totuși, legea adoptată în cursul anului 1929 conținea o serie de prevederi favorabile salariaților, conform recomandărilor avansate de către conferințele internaționale ale muncii.

După cum se vede, în pofida influenței de care dispuneau, asociațiile patronale n-au reușit să-și impună întotdeauna punctul de vedere în domeniul politicii sociale, guvernele

---

³⁰ A 10-a Conferință Internațională a Muncii. *Raportul d-lui C.R.Mircea...* București, 1927, p.6-7.

³¹ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.131.

³² Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds. nr.5/1928, f.1-9.

românești căutând să promoveze o legislație în concordanță cu obligațiile pe care și le-au asumat prin convențiile internaționale și recomandările O.I.M.

În domeniul relațiilor externe, organizațiile industriașilor erau extrem de sensibile și reacționau prompt la orice act guvernamental, eveniment economic sau informație, care le putea influența interesele. Astfel, în septembrie 1920, a fost încheiat un acord de compensație de mărfuri cu Austria, prin care România urma să livreze produse alimentare și materii prime industriale în schimbul unor produse de lux și confecții austriece. U.G.I.R. a protestat împotriva faptului că nu a fost consultată nici una din organizațiile industriale cu acest prilej, iar Franța și Italia au pretins și obținut dreptul de a exporta în România produse de lux în aceeași valoare cu cele austriece, încălcându-se astfel dispozițiile tratatului de la Versailles.

Buletinul U.G.I.R. publica cu regularitate informații despre interesul cercurilor de afaceri din străinătate față de România. În anul 1922 a fost reprodus, de exemplu, un amplu articol din ziarul "Berliner Tagesblatt", care descria marile resurse economice ale României, îndeosebi materiile prime utile și pentru industria germană³³. Același număr reproducea, din revista "Prager Presse", apelul cercurilor de afaceri din Cehoslovacia, îndemnând la lărgirea relațiilor comerciale româno-cehoslovace. De altfel, Legațiunea Republicii Cehoslovace la București informa redacția Buletinului U.G.I.R. despre apariția revistei "Export", care publica în mod gratuit toate ofertele și cererile firmelor din străinătate dispuse să stabilească legături comerciale cu Cehoslovacia.

Odată cu procesul de consolidare economică, crește și interesul cercurilor de afaceri italiene față de posibilitățile de colaborare cu industria românească. Cu prilejul Expoziției Produselor Lactate ce urma să aibă loc la Milano, în noiembrie 1923, Comitetul de organizare și-a manifestat în mod oficial dorința de a avea printre participanți și firme din România, după cum informa Ministerul de Industrie și Comerț, într-o adresă către U.G.I.R. În preajma deschiderii expoziției, atașatul comercial al Italiei la București a vizitat sediul U.G.I.R. pentru a exprima "dorința pe care guvernul italian o are de a vedea participând la această Expoziție un număr cât mai mare de industrii din România" și intenția de a acorda unele facilități valutare pentru firmele românești interesate³⁴. Adresându-se Ministerului Industriei, și celui

---

³³ Arh. cit., Fond cit., Ds. nr.20/1929, f.12-17.

³⁴ "Buletinul U.G.I.R.", 1922, I, nr.14-15, p.264-265.

al Agriculturii, U.G.I.R. a ținut să sublinieze:

„Socotim că este bine să vă aducem toate acestea la cunoștință și să vă rugăm a studia dacă nu este locul ca Statul Român să încurajeze asemenea manifestațiuni ale industriei noastre la expozițiile străine, căci prin aceste manifestări, în afară de strângerea legăturilor economice între țara noastră și țările respective, am mai avea și avantajul de a proba străinătății că industria noastră, cu toate dificultățile prin care a trecut, a putut să se refacă și este pe cale să-și reia avântul dinaintea războiului mondial”.

Ministerul de Industrie și Comerț, care acorda în acel moment o atenție deosebită extinderii relațiilor economice româno-italiene, a răspuns acestui deziderat cu prilejul pregătirilor pentru cel de-al V-lea Târg de Mostre de la Milano, din anul 1924, când a comunicat conducerii U.G.I.R., că a intervenit la Ministerul Comunicațiilor pentru a acorda reduceri de tarife participanților români și mostrelor prezentate. „Cu această ocazie vă răspundem și la adresa dvs... prin care ne cereați concursul pentru înlesnirea în principiu a participării industriașilor noștri la asemenea manifestațiuni de expansiune economică, în special pentru a obține avan-tajele necesare în țările cu valută forte³⁵.

Extinderea relațiilor economice româno-italiene constituia obiectivul Camerei Italiene de Comerț și Industrie din România care colabora, și ea, cu U.G.I.R. Cu prilejul Târgului de Produse Lactate, care urma să aiba loc tot la Milano, în aprilie 1924, Camera a ținut să înștiințeze conducerea U.G.I.R. „că direcțiunea Expoziției a decis să acorde și expozanților români prețurile de favoare acordate celor italieni”, rugând-o să intervină pe lângă industriașii români pentru a participa în număr mare la Expoziție³⁶.

Conducerea U.G.I.R. a acordat o atenție deosebită și convenției comerciale ce urma a fi negociată cu Italia în anul 1927. În acest răstimp, înclinațiile patronatului industrial român pentru promovarea unei politici protecționiste pe planul comerțului exterior au devenit însă tot mai evidente, astfel încât Comitetul Central al U.G.I.R. s-a adresat lui Mihail Manoilescu, subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe, cerându-i ca „tratativele pentru încheierea convențiilor comerciale să nu înceapă mai înainte de decretarea și punerea în aplicare a noului tarif vamal”, care urma să conțină o serie de „tarife minimale și maximale”, pentru

---

³⁵ I d e m , 1923, 2, nr.11-12, p.507; nr.21-22, p.651.

³⁶ idem, 1924, 3, nr.4, p.194.

protejarea mărfurilor industriale autohtone³⁷.

Dealtfel, reprezentanții U.G.I.R. făceau parte din Comisia Superioară Vamală, în cadrul căreia au susținut cu îndârjire acest principiu al taxelor minimale și maximele. Darea de seamă a U.G.I.R. pe exercițiul 1929 considera drept "regretabil că, rând pe rând, miniștrii de finanțe, care s-au perindat, au neglijat să țină seama de această recomandatie a noastră, iar actualul tarif vamal nu a ținut seama decât pe jumătate de recomandatia noastră, care se vede acum, cât a fost de cuminte și bine judecată"³⁸.

În ce privește politica de comerț exterior a guvernului național-țărănesc, U.G.I.R. era de acord că "România trebuie să iasă din izolarea ei economică și prin încheierea de convenții de comerț să-și stabilească pentru un termen mai lung rapoartele economice cu statele străine...Pe de altă parte, U.G.I.R. constată că în întocmirea convențiunii încheiată de curând cu Italia, s-au acordat în două cazuri reduceri sub tarifele minimale, ceea ce este contrar art.3, alin.2 din legea pentru alcătuirea tarifului vamal în vigoare..."³⁹. De asemenea, U.G.I.R. reproșa guvernului că nu era reprezentată în comisiile însărcinate cu pregătirea și încheierea convențiilor comerciale, intrucât "este datoria conducătorilor organizației noastre profesionale să vegheze ca dispozițiunile din lege să nu fie călcate în picioare..."

* * *

Odată cu manifestarea primelor semne ale crizei economice, demersurile organizațiilor patronale pentru apărarea intereselor industriașilor au devenit tot mai stăruitoare. Totodată, conducerea U.G.I.R. chema tot mai insistent la întărirea spiritului de solidaritate, făcând "un apel călduros către toți membrii organizației ca, tocmai pentru că timpurile sunt așa de grele și tocmai pentru că ne așteaptă timpuri și mai grele, să ne strângem cu toții rândurile... să luptăm mână în mână pentru împiedicarea oricărei acțiuni dizolvante, de ori unde ar veni ea..."⁴⁰.

---

³⁷ I d e m, 1924, nr.3, p.141.

³⁸ C h r. S t a i c o v i c i, *op. cit.*, p.130-131.

³⁹ Arh. Stat. București, Fond U.G.I.R., Ds. nr.12/1923, f.45.

⁴⁰ I d e m, f.44.

Depunând o activitate perseverentă și eficientă pentru apărarea intereselor membrilor ei, Uniunea Generală a Industriașilor din România și-a dovedit, deci, utilitatea și funcționalitatea ca experiență asociaționistă în viața social politică a României interbelice. Acționând în mod independent, ca o componentă esențială a societății civile, ea s-a manifestat adesea ca o forță remarcabilă a vieții publice, capabilă să influențeze deciziile adoptate de către reprezentanții puterii oficiale.

III. ISTORIA MENTALITĂȚILOR. IMAGINEA CELUILALT.

THANATOS ÎN GRĂDINILE LUI CLIO - MOARTEA ȘI ATITUDINILE ÎN FAȚA MORȚII - OBIECT AL INVESTIGAȚIILOR ISTORICE

Toader NICOARĂ

"... Nu vei mânca din pomul cunoștinței binelui și răului, căci în ziua în care vei mânca, vei muri..."

Geneza, 2, 17.

ABSTRACT: Thanatos in Clio's Gardens - Death and Attitudes Toward Death - Subject-Matter of Historical Survey. The study analyzes the way in which the history of mentalities has turned death and attitudes toward death into a main subject-matter of the historiographic research.

Since the historians of the "Annales" School initiated the study of issues concerning death and the attitudes toward death, they proved to be a fertile and fascinating realm, not only for historians, but also for specialists of other fields of social research.

The present study reconstructs the main issues (historiographic precedents, methods, sources etc.) raised by such research, and, at the same time, tries to open the way for similar investigation within the Romanian historic and historiographic area.

Spre un nou teritoriu al istoricului

Este un truism să afirmi că moartea este o constantă în istoria unmanității; ea este una dintre cele mai prezente personaje, care au animat scena vieții în toate timpurile. În ciuda acestui fapt, interesul istoricilor față de acest fenomen este un fapt de dată relativ recentă, ba am putea spune chiar foarte recentă, un fapt de istorie contemporană.

Deși a însoțit la fiecare pas marea și mica istorie, Thanatos i-a inhibat pe istorici; în ciuda faptului că s-au ocupat de viețile oamenilor iluștri sau de masele anonime, slujitorii muzei Clio au exilat moartea dincolo de limitele domeniilor lor de interes. Atitudinea aceasta, specifică civilizației moderne, de sorginte europeană este explicabilă. Lipsa de interes a istoricilor, refuzul de a se ocupa de moarte și de problemele pe care ea le ridică, trădează, de fapt, una dintre atitudinile fundamentale ale omului modern, anume, exilarea morții dincolo

de viață, dincolo de problemele vieții, cărora istoricul, cu vocația sa umanistă a crezut și mai crede că trebuie să i se consacre¹.

Punând primele jaloane la ceea ce avea să devină mai târziu șantierul istoriei morții și a atitudinilor în fața ei, Michel Vovelle, încercând să motiveze și să explice rațiunea acestor rețineri sublinia dintru început că avem de-a face cu o "temă necuviincioasă", o temă macabră, dar considerată cvasi-unanim demnă de interes.

Introducerea morții în sfera de interes și de preocupare a istoricilor ține de experiențele istoriografice din jurul revistei *Annales*. Cel care va introduce programat problematica morții în cercetarea istoricilor a fost creatorul de școală și deschizătorul de drumuri noi și neabătute, Lucien Febvre, care reclama o istorie a morții, alături de o istorie a dragostei, a milei, a cruzimii, ca și a bucuriei...²

În ciuda unor precedente care au anticipat manifestările programatice - și aici exemplele lui Johann Huizinga și Emile Mâle sunt paradigmatic³ - atmosfera și climatul mental nu erau nici pe departe pregătite să primească și să ofere drept de cetate lui Thanatos în grădinile lui Clio. Apelurile programatice ale lui Lucien Febvre, deși veneau de la o autoritate în domeniu, n-au avut o finalitate în imediat. Dimpotrivă, mediile istoriografice s-au arătat opace la un asemenea demers. Este simptomatic faptul că cel care va pune în practică comandamentele lui Febvre, Philippe Ariès, vine din afara mediilor universitare, și, mai mult, primele sale încercări de a impune moartea și atitudinile în fața ei în câmpul istoriografic se vor izbi de un blocaj aproape total. Cartea sa, *Histoire des populations françaises et leurs attitudes devant la vie et la mort.*, propusă unei edituri pariziene în 1948 a fost refuzată de către editor, sub motivul unei posibile reacții negative a publicului cititor. Terenul se dovedea încă insuficient pregătit. Marele tabu pe care moartea l-a reprezentat, mai rezista încă în sensibilitatea europeană.

În ciuda faptului că cel de-al doilea război, care începea să-și dezvăluie, una câte una, enigmaticele, iar lumea descoperea imaginile hidoase și apocaliptice ale hecatombelor de morți,

¹ Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la Mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Ed. du Seuil, 1975, p.67-78.

² Vezi Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1957.

³ Johann Huizinga, *Amurgul evului mediu* (éd. I, Layden, 1919), Ed. II, București, Meridiane, 1972; Emile Mâle, *L'Art religieux de la fin du Moyen Age en France*, Paris, A. Colin, 1908.

modificările din sensibilitatea colectivă nu erau încă destul de profunde pentru a rupe toate barierele.

Demografii introduc moartea în istorie

În ciuda acestui blocaj, în aparență impenetrabil, moartea va fisura zidul și va pătrunde totuși în câmpul de interes al istoricilor. Cei care o vor introduce - în maniera unui cal troian - vor fi istoricii demografi, care chiar dacă se vor interesa doar de dimensiunea cantitativă a morții, îi vor acorda dreptul de cetate. Rămânând la dimensiunea cantitativă, la limbajul abstract al cifrelor, fața hidoasă a morții nu va impresiona prea tare sensibilitatea istoricului și a contemporanilor săi.

Demografia istorică va reprezenta un foarte bun travesti pentru Thanatos. Dezvoltată în anii '50 prin J.Dupaquier, Louis Henry, Pierre Goubert, Jean-Noel Biraben, și alții, demografia istorică va introduce moartea în atenția istoricilor. Foametea, epidemiile, războaiele, crizele de mortalitate în general îi vor preocupa pe istoricii demografi din perspectiva deficitului demografic specific ultimelor secole ale evului mediu și primelor din timpurile moderne⁴. Demografia vechiului regim a fost, așa cum remarca Pierre Chaunu, mai degrabă o demografie a crizei, a deficitului, a morții. Pierre Goubert⁵ a construit într-una din lucrările sale un model demografic al vechiului regim, determinat mai degrabă de moarte decât de viață, de mortalitate decât de natalitate. Mortalitatea s-a relevat demografilor ce se ocupau de societățile de tip "ancienne regime", ca o constantă, ca o invariabilă chiar⁶.

Începând cu anii '60, domeniul demografiei istorice este asumat de istoricii altor spații istoriografice. Istoriografia britanică, prin grupul de la Cambridge (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure) până la Peter Laslett și E.A. Wrigly, o vor impune

---

⁴ Pierre Chaunu, *Histoire quantitative. Histoire serielle*, Cahiers des Annales, Paris, A. Colin, 1978, cap. VII. pp.81-93, 134.

⁵ Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, I-II, Paris, SEVBEN, 1970; *Louis XIV et vingt million de françaises*, Paris, Plurielm, 1976;

⁶ Pierre Chaunu, *Mourir à Paris (XVI-e, XVII-e, XVIII-e siècles)*, "Annales E.S.C.", 1, 1976, p.29 și în *Histoire quantitative. Histoire serielle*, p.232.

prin rezultate strălucite⁷. Alte istoriografii europene și cea americană vor ilustra spectacular domeniul.

De la demografie către thanatologie

Că a fost vorba doar de un travesti, apare repede foarte evident, deoarece marea carieră a morții în istoriografie nu va fi dimensiunea demografică cantitativă, ci cea subiectivă, prin excelență calitativă, prin domeniul atitudinilor, sensibilităților și mentalităților colective. Demografia a pregătit terenul, a pregătit climatul de sensibilitate, a înlăturat ultimele rezistențe și prejudecăți. Istoria calitativă a morții îi va hărăzi o carieră de excepție prin rezultatele de până acum, dar ultimul cuvânt este departe de a se fi scris.

Istoria sensibilității, a mentalităților colective, istoria "celui de-al treilea nivel" va consacra definitiv problematica morții în câmpul istoriografiei contemporane, destinând-o unei cariere spectaculare.

Istoria atitudinilor în fața morții se inserează, de fapt, într-o mișcare istoriografică mai largă, care a inovat la rândul-i istoriografia contemporană: istoria mentalităților colective. Ea se asociază istoriei atitudinilor în fața vieții: naștere, cuplu, familie, copil, sentimentalism, etc. Dar, prin aceste preocupări convergente care au revoluționat istoriografia anilor '60-'70, se realizează o adevărată turmăntă în însăși istoria mentalităților. Alături de prospectarea *gândirii clare* (progresul cultural, receptarea modelelor culturale, progresul alfabetizării etc) se lărgeste și devine prevalent registrul studiilor dedicate *inconștientului colectiv*⁸.

Prin anii '60 apar așadar primele studii dedicate atitudinilor în fața morții, urmate un deceniu mai târziu de primele cărți. De astă dată mediul intelectual și cultural le-a primit cu totul altfel. Climatul se modificase profund. '68 francez a marcat și din acest punct de vedere o veritabilă turmăntă în sensibilitatea europeană. Se cuvine remarcat însă, că și în domeniul istoriei calitative a morții anumite precedente - chiar dacă n-au fost receptate la adevărata lor

⁷ E. A. W r i g l e y, *Société et population*, Paris, Hachette, 1969; P e t e r L a s l e t t, *Household and Family in Past Times*, Cambridge University Press, 1972.

⁸ M i c h e l V o v e l l e, *Les attitudes devant la mort; Problemes des methodes et approches differentes*, în "Annales E.S.C.", I, 1976, p.121; idem, *Y a-t-il un inconscient collectif?* în *Ideologies et mentalités*, Paris, La Decouverte, 1981, p.85-100.

valoare la momentul apariției lor - n-au lipsit cu desăvârșire. Este vorba despre studiile asupra artei medievale ale lui Emile Male în care reprezentarea morții și a macabruului erau prezente, ca și analiza acelorași teme macabre în cartea lui J. Huizinga⁹. La 1952 italianul Alberto Tenenti publica *La vie et la Mort à travers l'art du XV-e siècle* și mai pe larg în 1957 *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento*: Istoria artei n-a ignorat nici ea temele macabre. (A. Chastel, *L'Art et le sentiment de la mort au XVII-e siècle* în revista "Le XVII-e siècle", 1957).

Terenul și atmosfera odată pregătite, o mișcare istoriografică penetrantă, de mare amploare se va dezvolta prin ceea ce se va numi "noua istorie a morții" ("la nouvelle histoire de la mort" după expresia lui Emmanuel Le Roy Ladurie)¹⁰. Acum vor apare articolele de pionierat ale lui Philippe Ariès, *La Mort inversée*, (în *Archives Européennes de Sociologie*", 1977) și *L'Apparition du sentiment moderne de la famille dans les testaments et tombeaux* (Cambridge, 1969), ca și investigațiile conduse simultan și convergent de către Gaby și Michel Vovelle (*Vision de la Mort et de L'au-delà en Provence...* Cahiers des Annales, A. Colin, 1970; *Piété baroque et dechristianisation en Provence au XVII-e siècle*. Mourir autrefois, Paris, 1974) și de către François Lebrun (*Les hommes et la Mort en Anjou au XVII-e siècles*, Paris, SEVPEN, 1971).

Philippe Ariès, pionierul istoriei atitudinilor în fața morții este cel care va oferi, după o anchetă anonimă și solitară desfășurată timp de 15 ani, un prim model global, sintetizator de investigație mai întâi în eseurile americane *Western Attitudes towards Death* (The John Hopkins University Press, Baltimore, 1978), apoi în franceză un an mai târziu cu *Essais sur l'histoire de la Mort en Occident de Moyen age à nos jours*, Paris, Ed. du Seuil, 1975.

Cartea lui François Lebrun, de fapt o teză de doctorat, subintitulată sugestiv *eseu de demografie și psihologie istorică* apărută în 1971, reprezintă cartea fundamentală care face trecerea de la istoria demografică a morții la istoria atitudinilor și sensibilităților în fața morții. Valorificând mai vechi sugestii de istorie regională - cultivate de școala Analelor, François Lebrun reconstituia, în cadrul determinat al unei provincii, dimensiunea cantitativa a morții;

---

⁹ J o h a n n H u i z i n g a, *op.cit.*; E m i l e M a l e, *op.cit.*; A l. D u ț u, *Chipul copilului și al Ifigeniei*, în *Dimensiunea umană a istoriei*, București, Meridiane, 1986, p.20-44.

¹⁰ E m m a n u e l L e R o y L a d u r i e, *Le Territoire de l'historien*, Paris, Gallimard, 1973, p.393-403.

a unei morți demografice copleșitoare cantitativ, prin indicii de mortalitate, prin speranța de viață scăzută. În cea de-a doua parte a tezei, autorul transgresează domeniul demografiei tradiționale, reconstituind imagini, atitudini, reacții ale oamenilor în fața morții. Cartea a deschis o problemă care se va dovedi fructuoasă.

În aceiași ani, un demers paralel realizează Gaby și Michel Vovelle; *Vision de la Mort et de l'au - dela en Provence* (1970) plonjează prin intermediul testamentelor și a retablurilor, a pietrelor tombale, în însăși miezul unei problematici novatoare și incitante: atitudini, sensibilități și comportamente, dar nu numai atât, cu ceva mai mult, în imaginarul morții, ce va deschide apoi drumuri noi, cu problema sufletelor în Purgatoriu, și în imaginarul infernului și cel al paradisiului, fructificate abia în anii din urmă de către istoria mentalităților¹¹.

Anii 1975-1980 sunt anii în care se tatonează pe acest teren decopertat și balizat de experiențele istoriografice "paradigmatice" (Ariès, Vovelle, Lebrun). În același timp, sunt anii care văd înmulțindu-se, multiplicându-se, investigațiile și apar primele rezultate spectaculare materializate în sinteze de mare anvergură. Sub conducerea lui Pierre Chaunu, un colectiv numeros reușește prin despuierea arhivelor notariale și prin analiza a peste 10.000 de testamente pariziene, ca și a altor surse încărcate de sensuri, să ofere o panoramă grandioasă asupra morții și spectacolului morții în Parisul secolelor moderne (sec.XVI, XVII, XVIII)¹².

Alte lucrări converg în a lumina concentric și a limpezi vasta problemă a morții, devenită după expresia lui M.Vovelle - șantierul prioritar în domeniul istoriei mentalităților. Louis Vincent Thomas publică la Payot în 1975 o *Anthropologie de la Mort*; Ph. Ariès, *Essais sur l'histoire de la Mort...* (Ed. du Seuil, 1975). Apare în același timp *La droit de vivre et le droit du mourir*, de François Sala, *Les vivants et les morts*, de Jea Ziegler, iar la editura Privat, *L'Enfant et la Mort* de G. Rainbould; editura Masson publica un *Guide de la Mort* de G. Heuse.

Revistele de istorie găzduiesc în paginile lor dezbateri și problematici similare¹³ în

---

¹¹ Aici se originează cartea lui J a q u e s L e G o f f, *La Naissance du Purgatoire*, Paris, Gallimard, 1984, și J e a n D e l u m e a u, *Une Histoire du Paradis*, Paris, Fayard, 1992;

¹² P i e r r e C h a u n u, *La mort à Paris 16-e, 17-e, 18-e siècles*, Paris, Fayard, 1978.

¹³ Vezi grupajul din *Annales E.S.C.*, nr.1, 1976.

timp ce se înmulțesc colocviile și mesele rotunde consacrate morții în istorie și atitudinilor în fața ei¹⁴.

Intrigată sau fecundată de studiile franceze sau de experiența americană a lui Ph. Ariès, și, pe un plan mai larg, de rezultatele studiilor din istoriografia franceză, istoriografiile anglo-saxone preiau problematica și largesc domeniul, geografic și problematic.

Câteva nume și opere sunt sugestive pentru ceea ce se petrecea dincolo de Canal sau dincolo de Atlantic. John Stannard publică în 1977 o culegere de studii *Death in America*, și, în același an, o carte proprie, *The Puritan Way of Death*, Oxford University Press, 1977.

În același timp în Anglia John Mac Mannera, interesându-se de teritoriul francez publică o lucrare masivă (peste 600p) *Death and the Enlightenment*, iar Joachim Whaley publică *Mirrors of Mortality. Studies in the Social History of Death*. În această geografie a preocupărilor thanatologice, alte spații istoriografice se racordează noilor problematici, istoriografia italiană cea germană și chiar unele istoriografii din centrul și estul Europei.

Din punct de vedere al epocilor istorice mai frecventate, Michel Vovelle remarca prioritatea absolută, poate cu excepția lui Ph. Ariès, a istoricilor moderniști (vezi triada Chaunu, Lebrun, Vovelle). Vovelle oferă și o explicație acestui fapt. Moderniștii aveau la îndemână prin natura lucrurilor, surse relativ bogate, sau care deveneau tot mai numeroase și mai bogate pentru secolele modernității. Fenomenul este caracteristic pentru prima decadă a preocupărilor. Într-o a doua fază, în anii '80 medievaliștii s-au apropiat și ei de problemele morții, exploatând mai ales testamentele și discursul testamentar pentru ultimele secole ale evului mediu (XIV-XV)¹⁵.

În anii '80 pe lângă faptul că investigațiile glisează către evul mediu, acestea își asociază atitudini și sentimente, lumea de dincolo și prin aceasta *imaginarul colectiv*. De remarcat lucrarea monumentală a lui Jaques Le Goff despre "inventarea" purgatoriului și analiza carierei spectaculare pe care ideea o va face în imaginarul colectiv a evului mediu și

---

¹⁴ cf. M i c h e l V o v e l l e, *Les attitudes devant la Mort; Problemnes et aproches differentes...*, în "Annales E.S.C.", 1, 1976, p.131-132

¹⁵ vezi J. C h i f f o i e a u, *La Compatibilité de l'au-delà; les hommes la mort et la religion en comptat Venoisin à la fin du Moyen Age (vers 13 e vers 1480)*, Paris, 1984 și M. T. L a r c i n, *Vivre et mourir en Lyonnais à la fin du Moyen Age*, Paris, 1985.

al timpurilor moderne, în creștinătatea occidentală¹⁶.

Istoria mentalităților colective și istoria imaginarului (domeniu al noii istorii care tinde să se autonomizeze) își dispută, sau mai bine spus, concurează împreună pentru a lumina și limpezi aceste probleme care țin de sensibilitatea profundă a spiritului colectiv.

De remarcă, de asemenea, și faptul pare simptomatic, că dintre epocile istorice, cea contemporană se bucură de un foarte scăzut interes, iar, după unele indicii, participăm, fără să ne dăm seama, la o adevărată ruptură în sensibilitatea colectivă cu privire la atitudinile în fața morții.

Domeniu nou - probleme noi

De-a lungul unei evoluții istoriografice de aproape două decenii moartea a devenit, așa cum se poate constata, obiect al investigațiilor istorice celor mai recente și cât se poate de serioase. Să inventariem doar câteva dintre rațiunile care pledează pentru o istorie a morții și a atitudinilor și comportamentelor colective.

Moartea este un dat al vieții; peste tot unde există viață, moartea este prezentă și complementară vieții. Naturală sau accidentală moartea este indisociabilă vieții. De remarcă însă, că în întreaga biosferă omul este singura ființă conștientă că trebuie să moară.

Ocultată, neglijată sau ascunsă, moartea a dat naștere la prejudecăți și tabuuri, cu deosebire omului modern. Dacă omul primitiv și cel medieval s-au consolat cu ideea că moartea este inerentă vieții - așa cum semnaleză studiile de până acum - iar omul modern a trăit o adevărată angoasă în fața morții, abia omul societăților industriale, dar mai degrabă post-modern și sensibilitatea sa, a avut curajul să arunce la o parte vălul și să abordeze frontal istoria morții, pentru a identifica mai bine resorturile profunde ale vieții.

Moartea reprezintă apoi o constantă, poate singura, în orice caz cea mai redutabilă a istoriei umane, a fiecărei istorii individuale și colective; ori, cum istoria are în centrul său omul, moartea nu poate rămâne în afara investigațiilor istorice.

---

¹⁶ J a q u e s L e G o f f, *Imaginaire médiéval*, Paris, Gallimard, 1985; *La Naissance du Purgatoire*, Gallimard, 1984.

În sfârșit, istoria morții nu înseamnă neapărat o istorie a morții în sine, dar este o istorie a morții, pentru că numai astfel ne sunt relevate mai bine resorturile, atitudinile și comportamentele în fața vieții. Ori, istoria atitudinilor în fața morții este poate cel mai profund și mai adecvat revelator al vieții oamenilor, al unui întreg sistem de civilizație.

Tema atitudinilor în fața morții s-a dovedit foarte repede una foarte dificil de abordat. Pentru că secole lungi din istoria umanității ea a reprezentat un tabu redutabil, elaborarea ei s-a dovedit dificil de realizat prin mijloacele și cu metodele istoriei tradiționale.

În ciuda faptului că există un evenimential al morții- care irumpe uneori brutal în istorie - războaie, revoluții, epidemii, calamități naturale - atitudinile și comportamentele în fața morții țin de domeniul mentalităților, unul dintre cele mai stabile și mai greu perceptibile în durata scurtă. În acest domeniu evoluțiile sau schimbările se realizează lent , stratificările se operează și mai lent, rămășițele unor credințe și practici ancestrale se perpetuează în forme aluvionare până foarte aproape de noi în epoca contemporană. În acest domeniu schimbările se operează foarte lent, la limita de jos a mișcării, sunt greu sau aproape imposibil de sesizat de către contemporani, care au senzația că nimic sau aproape nimic nu se schimbă odată cu ei în acest domeniu, și că avem de-a face cu permanente stabile și imuabile ale istoriei. Această situație impune o altfel de anchetă decât cea punctuală, tradițională, o anchetă pe termen lung, ceea ce Braudel a numit și de la el încoace desemnează sintagma "durata lungă", (*la longue durée de l'histoire*)¹⁷.

O asemenea anchetă, capabilă să sesizeze schimbările de nuanță se cuvine realizată pe segmente cronologice de unul-două sau chiar mai multe secole și impune o altă perspectivă asupra unei realități istorice, care nu mai este cea politică, economică sau culturală, dar care trebuie să țină seama de toate datele oferite de aceste domenii. Ea impune, de asemenea, apelul la anumite surse și, evident, o cu totul altă grilă de lectură aplicată tuturor surselor, chiar și celor tradiționale.

Pentru abordarea acestor probleme atât de complexe, Michel Voelle, unul dintre cei

---

¹⁷ Fernand Braudel, *Histoire et sciences sociales. La longue durée*, în "Annales E.S.C.", 4, 1958, p.725-753, reluat în *Écrits sur l'histoire*, Paris, Flammarion, 1969, p.41-83; vezi și Michel Voelle, *Ideologie et mentalités*, Paris, 1982, p.201-260.

dintâi pionieri ai domeniului, propune într-un studiu prospectiv de mare acuitate și profunzime o anchetă pe trei nivele. Adică o anchetă care să aibă drept obiectiv moartea ca fenomen, ca fapt brut de istorie, în dimensiunea sa cantitativă; în al doilea rând, moartea trăită (la mort vécu), cu alte cuvinte atitudinile, sentimentele și reacțiile pe care moartea le provoacă în sensibilitatea colectivă, și, în sfârșit, la cel de-al treilea nivel, discursul asupra morții (cel elaborat sau implicit) pe care o societate îl are, oricât de arhaică sau de modernă ar fi, cu privire la acest fapt de viață și de istorie ineluctabil¹⁸.

La primul nivel, moartea se impune prin ea însăși; prin faptul brut al mortalității, ce devine copleșitoare pentru cutare moment sau timp al istoriei. Este moartea ascunsă în spatele cifrelor și a graficelor zigzagate ale demografilor ce ne oferă o dimensiune rece a greutății morții în viața comunităților umane. Prin analiza procentelor de mortalitate, prin diferențierile în raport cu sexul, vârsta, mediu rural-urban, bogați-săraci ne plasăm doar la primul nivel, oarecum exterior, dar necesar al investigației.

Moartea trăită nu este altceva decât amalgamul de gesturi, rituri, credințe care însoțesc procesul ce se derulează de la maladie la agonie, la mormânt și apoi la lumea de dincolo. La acest nivel un prim pachet de probleme ar consta în inventarierea practicilor funerare, magice, religioase, civice. Aceste elemente nu reprezintă decât învelișul de suprafață, care acoperă trăirile în fața morții. În interiorul acestui înveliș se exprimă o anumită sensibilitate față de moarte, care ia chipuri și dimensiuni multiple, chiar și în cea mai omogenă societate. În orice timp istoric, nu se poate ca moartea să nu fi impresionat. Spectatori sau actori pe scena vieții și a istoriei, moartea ocupă un loc în sensibilitatea fiecăruia, dar cu intensitate variabilă, în funcție de o multitudine de factori. Între acest nivel și discursul propriu-zis asupra morții, pragul poate părea oarecum formal; în riturile funerare, în practici și credințe avem deja un discurs, inconștient și informal în cea mai mare parte. Dincolo de aceste gesturi care vorbesc prin ele însele, mai avem de-a face cu un discurs magic, un discurs religios-creștin, multă vreme dominant, apoi un discurs laic, care ia formele cele mai diverse (filosofic, științific, civic) și, în sfârșit, un discurs literar asupra morții. Analiza acestora ne permite să urmărim

---

¹⁸ M i c h e l V o e l l e, *Sur la Mort* în *Ideologie et mentalités*, p.101-103.

evoluția atitudinilor și reprezentărilor lumii de dincolo, care prelungesc și condiționează, pentru marea majoritate a oamenilor, sistemul global al morții și a ceea ce este dincolo de ea.

La rândul său, Philippe Ariès, deschizătorul acestui șantier, propune o paradigmă deosebit de incitantă pentru abordarea acestei problematici greu de prins, greu de abordat după tiparele tradiționale. În *Western Attitudes towards Death* și apoi în *Essays sur l'histoire de la Mort en Occident...*, Ariès propune o istorie a morții în patru timpuri. Istoricul pleacă de la ipoteza lui Edgar Morin, după care există o relație stârnă între atitudinea în fața morții și conștiința de sine, conștiința propriei individualități. Cei patru timpuri definesc fiecare câte o atitudine fundamentală în față morții și se înscriu cronologic unii în continuitatea celui alt, nu fără o dialectică subtilă și nu întotdeauna liniară, în care se identifică acronisme și etajări: *moartea domesticită* (la mort apprivoisée), *moartea eului* (la mort de moi), *moartea celui alt* (la mort de toi) și, în sfârșit, *moartea interzisă* (la mort interdite)¹⁹.

Sentimentul cel mai vechi în față morții ar fi după Ariès unul foarte durabil și masiv, un sentiment de familiarizare cu moartea, o moarte percepută fără frică și fără disperare, undeva la mijloc între resemnare pasivă și încredere mistică. Moartea era considerată ca făcând parte din ordinea firească a lucrurilor, iar prin moarte, mai mult decât prin alte momente importante ale existenței, se revela destinul, un destin pe care muritorul îl acceptă într-o ceremonie publică al cărui rit este fixat prin obicei. „Moartea este pentru fiecare recunoștința unui destin în care propria personalitate nu este desființată, neantizată, ci cu siguranță doar adormită. Această adormire presupune o supraviețuire, dar una amorțită, somnolentă - rezultat al supraviețuirii umbrelor în păgânism sau cea a strigoilor din creștinismul vechi și popular. Este atitudinea cea mai veche întinsă pe durata cea mai lungă, după care moartea este un fenomen implacabil, căruia nu-i poți scăpa și căruia trebuia să i te supui. Sub o formă aluvionară această atitudine se prelungeste în timp, fiind prezentă chiar aproape de noi în mediile populare. Dacă ar fi să-i găsim un corespondent sau un termen similar în sensibilitatea românească, credem că cel de „moarte mioritică” ar fi cel mai adecvat, deși aici ar fi nevoie de câteva limpeziri preliminare.

---

¹⁹ *Western Attitudes towards Death*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1974; *Essays sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Éd. du Seuil, 1975, p.21-84.

La nivelul claselor superioare și intelectuale, această atitudine de resemnare începe să se modifice subtil, ca urmare a presiunii exercitate de discursul bisericii. Moartea a încetat să mai fie privită cu resemnare de un *eu* puternic, dar fără o conștiință clară. În noua sensibilitate manifestă odată cu creștinismul, moartea a devenit locul în care particularitățile propriiei vieți, ale fiecărei biografii apasă în mometul judecării, unde totul apare scris, notat, adunat, moment în care totul poate fi pierdut sau câștigat. Se naște în secolele XII-XIV, în această epocă în care se pun bazele a ceea ce va deveni civilizația modernă, un sentiment foarte personal și interior al morții, a propriei morți, care traduce un atașament violent față de valorile vieții și, complementar, un sentiment amar al eșecului; avem de-a face cu o atitudine ambiguă între o pasiune de a fi și o neliniște de a nu fi fost destul. Este sentimentul excelent sesizat de J. Huizinga în *Amurgul Evului Mediu*, atunci când reconstituie caracterul aprig al vieții²⁰.

În epoca modernă, moartea, în ciuda continuității aparente a temelor, riturilor și credințelor, se îndepărtează de lumea lucrurilor celor mai familiare. În religie ea semnifică acum, mai mult decât în evul mediu, pierderea lumii și imaginea neantului. În familie, chiar când subzistă credința în supraviețuire (în viața de dincolo) moartea devine elementul care provoacă o separare, o despărțire de celălalt, de ființa iubită. Puțin câte puțin moartea ia o figură exaltată, devenind dramatică, așa cum o obiectivează sensibilitatea barocului, cu fastul și dramatismul său atât de binecunoscut. În secolul al XIX-lea moartea pare prezentă peste tot: convoaie de înmormântare, vizite și pelerinaje în cimitire, cultul amintirii, cultul morților, cultul eroilor. Pentru a tranșa criza dramatică cu care venise din epoca barocului, omul sec.XIX va eroiza moartea.

În sfârșit, cea de-a patra atitudine (moartea interzisă) se traduce prin exilarea morții în afara cotidianului, în afara familiei, închiderea ei în spital sau în azilul de bătrâni. Este o atitudine specifică marilor citadele industriale sau societăților post-industriale, a marilor metropole europene, dar mai ales americane.

Dacă ar fi să continuăm schema propusă de Philippe Ariès, care fără îndoială are

---

²⁰ J o h a n n H u i z i n g a, *op.cit.*, cap.I., caracterul aprig al vieții.

meritul de a oferi o perspectivă globală, integratoare la nivelul a cel puțin două milenii de civilizație europeană, am propune o a cincea atitudine, cea a redescoperirii morții în societățile post-moderne în care începe să se contureze o nouă atitudine față de moarte. Datorită unor maladii, încă incurabile (cancerul, virusul HIV), sensibilitățile se modifică, moartea este conștient asumată (vezi legalizarea euthanasiei), dar nu la modul eroic ca în sec.XIX, ci la modul banal, anonim, cotidian, tradusă prin tot mai numeroase dezbateri pe tema morții. Schema propusă de Ariès va provoca numeroase critici și obiecții, unele întemeiate altele mai puțin întemeiate, care vor avea rolul să nuanțeze acest model în marea sa sinteză pe această problemă *L'homme devant la Mort* (I-II, Ed. du Seuil, Paris, 1977).

În ciuda obiecțiilor de care vorbeam, modelul propus de Philippe Ariès rămâne în punctele sale esențiale valabil, reprezentând un bun câștigat din punct de vedere metodologic, și incitând noi investigații care vor face să progreseze studiile în acest domeniu.

Așa cum era și firesc, în timp ce Ariès, deși deschizător de drumuri a început cu o tentativă de sinteză, în care a propus o viziune globală, studiile care au urmat s-au concentrat pe investigații de profunzime, pe spații geografice mai restrânse, și pe segmente cronologice mai scurte, nuanțând, aprofundând și modificând oarecum perspectivele.

Sintetizând o problematică posibilă, nu facem decât să reluăm câteva dintre chestiunile și direcțiile relevate de asemenea investigații. Se detașează, în primul rând, o problematică care are în vedere evenimentialul morții: dimensiunea demografică, cauzele morții, o sociologie a morții după vârstă, sex, mediu rural-urban etc. Corelările posibile sunt numeroase și rezultatele se vor dovedi cu siguranță fructuoase.

Un alt set de probleme are în vedere tribulațiile corpului după moarte: ce se întâmplă cu trupul, ceremonialul, spectacolul morții, sociologia ceremonialului (bogați, săraci) alegerea mormântului, moartea populară etc. Intră aici, de asemenea, aspecte legate de vanitate postumă (epitaful, piatra tombală, îngrijirea mormântului, orațiile funebre).

Următorul pachet de probleme sunt cele care privesc discursul asupra morții (un discurs precreștin, discursul creștin, condițiile unei bune morți, meditațiile privind destinul sufletului după moarte, meditațiile pe tema morții cu privire la cei apropiați) cultul morților.

În sfârșit, ultimul pachet de probleme ar putea avea în vedere imaginarul morții și a

lumii de dincolo; imaginea și reprezentarea judecării de apoi, momentul resurecției, imaginea infernului, purgatoriului și paradisului, prezența ternelor macabre în artă. Fără îndoială, avem de-a face cu o multitudine de aspecte, altele ar putea apărea cu siguranță pe parcursul derulării anchetelor, dar în mod esențial acestea sunt punctele de pornire obligatorii.

Un nou domeniu - noi surse

Un domeniu atât de sensibil și atât de pretențios, uneori confuz și derutant, oricum un domeniu în care nuanțele și subtilitățile trebuie să prevaleze împotriva judecăților globale nivelatoare, impune, pe de o parte, apelul la surse capabile să răspundă la întrebările puse de istoric, iar, pe de alta, impune acestuia o grilă de lectură specifică, oarecum deosebită de lectura tradițională, pozitivistă.

Se impun, de asemenea, câteva precizări izvorâte din experiența primelor cercetări și sonaje. Istoria morții se relevă a fi o istorie a tăcerilor (M. Vovelle). Și în cazul de față tăcerile, lipsa surselor, sau a oricăror referințe despre moarte, poate deveni la fel de relevantă ca și sursele cele mai bogate. Au existat apoi epoci în istorie care s-au străduit să oculteze, să exileze moartea din cadrul lor, (luminile, regimurile comuniste sau societățile post-industriale) în care se refuză doliul, iar moartea este exilată în spital sau la azil. Alte epoci, ca cea a Revoluției Franceze și ceea ce a urmat după ea, au eroizat moartea, conferindu-i o dimensiune prometeică (moartea bravilor eroi pentru o cauză înaltă etc.). Avem de-a face cu o terapeutică, cu o modalitate de a alunga frica de moarte și moartea însăși din viața oamenilor.

Alături de tăcerile și reținerile cutărui mediu din cutare timp istoric, moartea a lăsat urme adânci în civilizația umană, urme numeroase și copleșitoare. Cimitirele, de exemplu, unde se relevă dimensiunea copleșitoare a morții, inscripțiile tombale, ca și reprezentările picturale sau sculpturale oferă date semnificative despre moarte în aspectele care ne interesează²¹.

---

²¹ M i c h e l B é e, *Les Cimetières du Calvados, în Mentalités religieuses dans la France de l'Ouest au XIX-e - XX-e siècles*, Cahiers des Annales, Caen, 1976, p.9-34.

Sunt apoi mărturiile culese de etnografi și folcloriști, începând cu sec.XIX, urme care ne oferă o informație imensă, abundentă.

Valorificarea ei pune o serie de probleme pentru istoric, dar nu cu adevărat insurmontabile.

Avem de-a face apoi cu sursele încărcate, de o reală bogăție, care ne dezvăluie explicit un discurs coerent și organizat asupra morții. În principal discursul bisericii asupra morții este decelabil și reconstituibil dintr-o serie de surse specifice: predicile de înmormântare, artes moriendi, cugetări în ora morții, didahii, propovedanii etc. La limită se înscriu aici sursele literare și cele artistice.

Epoca contemporană, eliberând imaginarul colectiv din cadrele sale tradiționale, conduce la proliferarea mesajelor prin care direct sau indirect moartea se înscrie în reprezentările colective. Discursul asupra morții contemporane poate fi reconstituit folosind cele mai diverse surse: cântec, surse audio-vizuale, film, roman foileton, publicitate, benzi desenate etc. Toate acestea fac din istoria morții și atitudinilor în fața ei o anchetă fără frontiere²².

Documentul fundamental, copleșitor din punct de vedere cantitativ pentru timpurile moderne și epoca contemporană, care nu lipsește nici pentru evul mediu, este fără indoială *testamentul* sau *diata* cum este cunoscut la noi în limbajul tradițional al secolelor XVII-XVIII. Neglijat de către istoricii economiști, ca și de către ceilalți în bună măsură, testamentul a fost descoperit ca sursă de istoricii atitudinilor în fața morții Ph. Ariès și M. Vovelle și explorat magistral de către același Vovelle și Pierre Chaunu; primul în *Piété baroque*, cel de-al doilea în sinteza dedicată morții la Paris²³

Testamentul oferă istoricului mentalităților două avantaje deloc neglijabile, am putea spune fundamentale. El permite specialistului să-și verifice mereu și mereu supozițiile și ipotezele de lucru pe terenul atât de mișcător și nesigur care este cel al mentalităților și sensibilităților; pe de o parte, testamentul, chiar dacă în mod paradoxal este un document prin

---

²² M i c h e l V o v e l l e, *Problemes de methodes...*, p.125.

²³ I d e m, *Piété baroque et déchristianisation...*, p.46-63; P. C h a u n u, *La Mort à Paris...*, p.19-230.

excelență subiectiv, dezvelind eul interior în resorturile sale cele mai intime și mai profunde, el devine pentru istoric unul dintre documentele cele mai obiective. Realizat înaintea momentului final, sau chiar în circumstanțele care preced agonia, el oferă bilanțul atitudinilor celor mai sincere. Pentru că nimeni nu trișează cu propria sa moarte. Chiar dacă în oricare altă situație, eul interior refuză să-și dezvăluie cele mai intime gânduri și să-și deschidă unghiurile ascunse ale sufletului, își reprimă atitudini și gânduri, înaintea momentului final, în fața marelui necunoscut a imensității de necuprins ce se deschide atunci nimeni nu mai poate trișa: rămas absolut singur cu sinele său, sufletul se dezvoltă sincer, dezvelindu-și toate ascunzișurile.

În al doilea rând, prin masivitatea sa testamentul oferă, mai mult ca oricare altă sursă certitudini care vin să controleze și să nuanțeze curente de opinie și clișeele colective dominante într-o comunitate sau într-o societate globală, de-a lungul unora dintre momentele existenței sale.

Gaby și Michel Vovelle au despuiat peste 50.000 de testamente provensale spre a oferi dimensiunea cantitativă a fenomenului decreștinării, oferind în același timp și o sociologie a testamentului și un model de analiză, ca și întrebările pe care istoricul trebuie să le pună spre a ajunge la ceea ce dorește²⁴. La rândul-i Pierre Chaunu și echipa pe care a condus-o în marea aventură asupra morții pariziene în timpurile moderne a oferit o grilă ingenioasă de anchetare a testamentului, aceasta sursă neprețuită, privilegiată pentru istoricul thantolog²⁵.

Acestea ar fi într-o prezentare sumară câteva din problemele ridicate de decopertarea și investigarea noului domeniu al istoriei intrat de curând în atenția istoriografiei europene, domeniu care în viitor va oferi răspunsuri la multe din problemele umanității iluminând resorturile cele mai profunde ale naturii umane, creatoare de civilizație și deci de istorie.

---

²⁴ Michel Vovelle, *Piété à baroque...*, p.53-63.

²⁵ Pierre Chaunu, *op.cit.*, p.230-245.

Pentru o istorie a atitudinilor în fața morții în spațiul românesc

Se poate pune evident, întrebarea la capătul acestui excurs în problematica atitudinilor în fața morții, în ce măsură istoriografia românească are resursele și instrumentarul adecvat pentru racordarea cercetărilor proprii la o problematică europeană și poate recupera și pentru spațiul nostru istoric și istoriografic o problematică similară. Mai ales că inițiative recente cer imperios o asemenea istorie, ca una dintre condițiile obligatorii ale racordării, sincronizării și re conectării istoriografiei românești la valorile istorice europene și la dezbaterile și investigațiile la zi în istoriografia mondială.

Fără îndoială, o asemenea istorie este posibilă și pentru spațiul nostru istoric. Nu numai atât ea este și realizabilă practic, anumite precedente pledând pentru acest fapt. Iată doar câteva dintre acestea care ne pot îndemna la cercetări noi și sistematice. În primul rând, sinteza lui Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români*, rămâne și astăzi, la aproape un secol de la apariție, impresionantă și plină de sugestii.

Nicolae Iorga, la rândul-i a oferit o multitudine de sugestii răspândite în masiva sa operă; dacă ne gândim doar la *Mormintele domnilor noștri*²⁶, ca să nu mai adăugăm mulțimea de inscripții tombale și testamente publicate în "Revista Istorică" sau în volumele sale de documente²⁷.

Mai aproape de timpul nostru, chiar dacă nu în cadrul istoriografiei românești, dar manifest revendicată din școala Analelor, salutară și plină de sugestii metodologice, și nu numai, cartea *Mourir à l'ombre des Carpathes*²⁸.

Nu în ultimul rând, se cuvin remarcate reperate metodologice și restitutive ale lui Alexandru Dușu²⁹ ca și lucrarea istoricului ieșean, Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în sec.*

²⁶ Nicolae Iorga, *Mormintele domnilor noștri în Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921.

²⁷ Idem, *Inscripții din bisericile României*, I-II, București.

²⁸ I. Andreescu, M. Bacon, *Mourir à l'ombre des Carpathes*, Paris, Payot, 1986. Vezi, mai recent, A. Pippidi, *Vision de la mort et de l'an-délà dans les anciennes sources roumaines*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 33, 1994, 1-2, p.91-99; V. Barbu, "Sic moriemur": *Discours upon Death in Walachia During the Ancien Régime*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 33, 1994, 1-2, p.101-121.

²⁹ Alexandru Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p.20-44.

*XVIII românesc*³⁰, în care, un capitol consistent și plin de sugestii, este dedicat istoriei morții și atitudinilor în fața ei, în spațiul românesc, în decupajul cronologic al sec. al XVIII-lea.

Evident, problemele pe care le ridică o asemenea investigație nu lipsesc și nu sunt deloc ușoare, așa cum lasă să se înțeleagă puținătatea inițiativelor, ele se pun în legătură cu instrumentele specifice acestui domeniu.

La nivelul surselor, nu se pun probleme deosebite, insurmontabile. Deși probabil nu atât de masive, pentru veacul de mijloc sau pentru antichitate, sursele unei asemenea istorii nu lipsesc; inscripții tombale, scrieri ale istoricilor antici, coroborate cu urme arheologice și antropologice și chiar etnografice pot rezolva problema. Pentru secolele evului mediu târziu și pentru cele ale modernității sursele devin dacă nu extrem de abundente, cel puțin consistente: cugetări în ora morții, cărți de edificare morală, cuvinte de mângâiere, cuvântări funebre, propovedanii, testamente (de la cele ale marilor oameni la testamente țărănești), ca să nu mai vorbim de literatură, în sensul cel mai larg și de materiale foarte bogate adunate de etnografi și folcloriști începând cu sec. XIX.

Se adaugă apoi alături de inscripții tombale, epigrame funerare, ca și producțiile artei figurative etc, ce largesc aria și varietatea instrumentelor de care istoricul poate dispune. Sigur, nu dispunem de repertorii, de bibliografii speciale și alte instrumente organizate ca atare. Arhivele conțin însă cantități imense de testamente, iar în ceea ce privește celelalte categorii de surse revuistica istorică și ecleziastică de până la război este deosebit de generoasă. Cu efort istoricul poate dispune de sursele necesare, iar rezultatele scontate merită efortul.

Fără îndoială, fiind vorba de un alt mod de a face istoria decât cel tradițional se cuvine o nouă grilă de lectură aplicată oricărei surse, chiar și celei mai tradiționale, dar aici intră în joc ingeniozitatea și intuiția, elemente subiective, dar atât de necesare meseriei de istoric.

Vom încerca în cele ce urmează să schițăm conturul câtorva dintre problemele susceptibile a fi abordate și chestionate pentru a contura deschiderile unei investigații de anvergură.

---

³⁰ Ștefan Lemeny, *Sensibilitate și istorie în sec.XVIII românesc*, București, Meridiane, 1990, p.116-145.

Să începem cu originile! Oricât ar părea de fantezistă sau hazardată, ar merita o abordare cu adevărat serioasă a ceea ce sursele antichității ne semnalează cu privire la pretinsa lipsă de frică în fața morții a neamurilor daco-geților, atât de des invocați în istoriografie; de văzut și ce a însemnat, din perspectiva atitudinilor în fața morții, sincretismul cultural din Dacia romană. Sugestii ar putea veni, în această problematică ce trebuie abordată cu toată seriozitatea din reperele deosebit de incitante ale lui Vasile Pârvan din *Memoriale* în notele sale privind gândurile despre lume și viața la greco-romanii din Pontul Stâng³¹.

O problematică pe marginea căreia s-a "folclorizat" destul și care ar merita o investigație făcută cu multă seriozitate este ceea ce se cunoaște sub sintagma "moarte mioritică". Se cuvine realizată o concentrare a eforturilor și instrumentelor istoricului, antropologului și arheologului medieval pentru a lămurii aceste probleme.

Pentru secolele evului mediu târziu și pentru secolele modernității evident că problemele se diversifică, în timp ce capătă o coerență mai ușor de restituit, dar aici căile de acces sunt multiple și evident intuiția istoricului are un rol important. Printre prioritățile unei investigații se cuvin restituite discursul bisericii asupra morții creștine, apoi descifrarea discursurilor diverse (ortodox, catolic, protestant) în spațiul nostru istoric, ca și eventualele contaminări în mediile culturale diverse. Cartea românească veche, ca și manuscrisele, n-au fost chestionate până acum pentru a răspunde unor astfel de întrebări.

Reconstituirea apoi a imaginarului lumii de dincolo și a grijii pentru suflet, prin coroborarea unor surse multiple, reunește producțiile artei figurative, testamente și scrieri canonice, ca și analiza ceremonialului atât de bogat al înmormântărilor și cortegiilor funebre, care conservă până în contemporaneitate rituri și credințe ancestrale.

Un studiu condus fără prejudecăți ar merita credințele aluvionare în strigoi și vampiri, care uzând de achizițiile pluridisciplinare, și trecând dincolo de anecdotică filmelor cu vampiri, ar trebui să se încerce restituirea straturilor profunde ale sensibilității colective.

Sunt acestea doar câteva repere, care ar putea constitui prioritățile pe care să le cuprindă un posibil caiet de sarcini pentru specialiștii din diverse domenii interesați de

---

³¹ V a s i l e P â r v a n, *Scrieri*, București, 1981, p.458-477.

atitudinile în fața morții. Provocarea se adresează obligatoriu specialiștilor din varii domenii (istorici, sociologi, antropologi, etnologi), pentru că o asemenea problematică necesită un efort interdisciplinar, care să aibă în vedere nu o abordare unilaterală, ci o perspectivă convergentă despre domeniile amintite mai sus, singura în măsură să ne conducă la rezultate consistente și convingătoare.

Este foarte posibil ca în noul climat istoriografic, cel puțin o parte dintre istoricii români să fie dispuși să recupereze parte din timpul pierdut, renunțând să bată cărări prea adesea umblate. S-ar recupera astfel domenii până mai ieri de neconceput ca făcând parte din "teritoriul istoricului", dar care în alte spații istoriografice au condus la rezultate spectaculare, înscriind istoriografia pe coordonate post-moderne, și ținând pasul cu ritmul acestei eterne aventuri umane care este reconstituirea trecutului.

Proliferarea studiilor dedicate mentalităților colective și imaginarului, vor conduce fără îndoială și spre abordarea acestor tematici, ce pot părea unora cel puțin insolite, dar care pun, de fapt, probleme fundamentale istoricului, și prin el, istoriei societății umane.

CULTURĂ POPULARĂ ȘI SPIRIT ILUMINIST. VAMPIRI ȘI ADMINISTRAȚIE ÎN BANATUL SEC. XVIII

Mihai DUMA

ABSTRACT: Folk Culture and Enlightenment Ideas. Vampires and Administration in 18th Century Banate. The present study deals with an issue which, up to now, was apparently restricted to vampire movies or similar fiction, and never was a matter of serious concern for ethnographers.

When approached from a modern historiographic perspective, the theme proves fertile, especially as regards the attempt to recreate the deep strata of imagination during the transition from a traditional to a modern mentality.

Focussing on 18th century Banate, the study reveals a traditional dimension of folk culture emphasized owing to the Austrian administration's efforts to annihilate the belief in vampires.

În *Jurnal*, Mircea Eliade se întreba asupra semnificației absenței credinței în vampiri în cultura ebraică¹. Cum și dacă și-a răspuns nu știm dar este evident că formularea se făcea în raport cu realitatea europeană bine populată spațial și temporal cu personaje care au dominat noaptea medievală. De fapt este limpede că mentalul colectiv, dincolo de frontiere și de diversitatea multor altor convingeri pare și astăzi apt să accepte ceea ce multe generații înaintea noastră acceptaseră. Tirajele popularelor romane horror sau numărul spectatorilor unor producții cinematografice de gen pot să susțină un astfel de punct de vedere. Adeseori învelișul "modernului" este mai subțire decât s-ar putea crede și camuflajul "arhaicului" mult mai bine realizat. E greu de acceptat în fața unor statistici de acest fel că în civilizația contemporană n-ar fi supraviețuit unele concepții despre moarte (despre morți mai degrabă, ca să-l parafrazăm pe Jean Delumeau)² proprie unei lumi mult mai vechi. Inutil să explici unor turiști veniți să-l caute pe Dracula într-un burg transilvan că el n-a existat decât în cartea mediocră a irlandezului Bram Stoker popularizând în tiraje cuprinzătoare confuzii istorice și geografice! Este un semn că o cercetare asupra acestui mit rămâne utilă și poate chiar interesantă. În ce ne privește am limitat investigația noastră la spațiul istoric bănățean, cuprins între Mureș, Dunăre și Tisa circumscriindu-ne unei geografii de joncțiune între arii

---

¹ M. E l i a d e, *Jurnal*, II, București, 1993, p.23.

² J. D e l u m e a u, *Frica în Occident*, I, București, 1986, p.140.

culturale diverse care au pus străvechiul fond românesc cu adâncul său bine sedimentat în credințe și convingeri despre lumea de dincolo, despre populația ei, în contact cu cele vehiculate de germani și colorata lume sud-slavă. Aceste spații realizează deopotrivă confruntare dar și împrumuturi, separare, suprapunere, transfer.

Încercăm să propunem aici abordarea din perspectiva atât de ademenitoare a istoriei mentalităților a unui subiect rezervat în mod obișnuit etnografului sau folcloristului, eventual istoriei religiilor, revalorificând surse puțin cunoscute sau introducând în discuție documente noi, fără a trece dincolo de începutul veacului al XVIII-lea ca punct de pornire.

Cucerirea austriacă a Banatului desăvârșită prin pacea din 1718, urmată de introducerea unei administrații birocratice dar eficiente, de masivul fenomen al colonizării germane care a adus în acest ținut de frontieră o lume destul de amestecată deși aparținând esențial aceleiași spațiu cultural. Fondul neolatin, românesc contacta acum, aproape concomitent, într-o manieră masivă care ține de performanța lucrului organizat, elementul central european austro-german și cel sud-slav în expresia sa sârbă. Desigur, contactele în ambele părți, au fost mai vechi dar acum se produce o înnoire a lor, o redimensionare care va lăsa urme adânci pentru că experiența transmisă se va adăuga în fiecare caz pe un fond ancestral, dens, al propriilor convingeri, modelându-le, înfirmându-le sau confirmându-le. Masivitatea colonizării germane, ritmul ei, a pus credem noi bazele unei istorii comune a cărei date și mai ales experiență valabilă nu le cunoaștem prea bine dar pe care va trebui să le scoatem din zona de penumbră și confuzie valorificându-le³. Un nivel al relațiilor a fost chiar acesta, al concepțiilor populare asupra unei probleme deloc neimportantă într-o vreme de insecuritate accentuată de condiția de "margine", de frontieră a Banatului. Se întâlneau acum, aici, concepții susținute nu numai de culturi populare diferite, dar și de confesiuni diferite într-un contact nu lipsit de brutalități. Noile autorități încearcă să modeleze chipul Banatului după chipul și asemănarea lumii cunoscute lor, să-l "modernizeze" adică. O fac fără menajamente într-o primă fază dură care va naște resentimente reciproce și va determina desolidarizarea românilor chiar și în momentul în care "neamul" se înfățișa în ipostaza de cruciat întârziat. Și totuși există destule puncte în care contactul nu pune probleme, convingerile tuturor fiind de fapt aceleași sau puțin diferite. Un punct de vedere comun era, dincolo de etnie și

---

³ V. I. e u, *Banatul între arhaic și modern*, Reșița, 1993, pp. 5-12.

confesiune sau de postura socială, acela privind existența vampirilor, a celor care deși decedați se întorc din lumea cealaltă pentru a săvârși rele în lumea celor vii. Autoritățile austriece nu se îndoiesc deloc în această privință așa cum nu se îndoiesc nici țărani români sau coloniștii germani ori sârbi. Exersate într-o lume în care vigilența inchiizitorială avea o seculară tradiție și în care metodele utilizate în astfel de cazuri erau clar stabilite, autoritățile nu fac decât să includă și acest domeniu administrativului. De altfel documentele păstrate lasă să se întrevadă cu claritate că metodele occidentale nu difereau decât în detalii ne semnificative de cele ale locului, ale băștinașilor. La 31 martie 1725 administrația centrală a Banatului atenționa pe Ioan Ratz prefect suprem al districtelor Lugoj, Caransebeș și Lipova, ocupat tocmai atunci cu ctitorirea unei biserici ortodoxe la Lugoj, că o vrăjitoare bănuită trebuia deshumată "și cercetată cu cea mai mare atenție" pentru a se putea convinge dacă avea de-a face cu un vampir⁴. Peste numai trei zile, respectiv la 3 aprilie, cel însărcinat raporta că a dezgropat vrăjitoarea care într-adevăr a fost vampir și cere instrucțiuni în privința măsurilor ce ar trebui luate. Deocamdată a pus o santinelă care păzește cadavrul⁵. Între documente nu a putut fi găsit și răspunsul cerut de Ioan Ratz dar nu ne îndoim că el trebuie să fi fost în acord cu convingerile epocii. Cazul de mai sus nu a fost o excepție. El este urmat de multe altele care confirmă integrarea Banatului acelei epidemii de vampirism care a cuprins, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, Ungaria, Silezia, Boemia, Moravia, Polonia, Grecia, Serbia⁶. Peste doar câteva luni un document referitor la Banat conservă informații cu privire la concepția autorităților de aici în privința metodei prin care pot fi distruse spectrele răufăcătoare. Adjunctul prefectului, un oarecare Buchleitner intervine cu rugămintea ca excomunicarea aruncată asupra satului Babșa să fie ridicată "de către episcopul de aici", și asta fără nici o plată "de vreme ce vampirul a fost ars"⁷. Rămâne dubitativ motivul pentru care a fost aruncată anatema asupra unei comunități întregi în care întrezărim totuși o participare colectivă. Să fie cumva vorba de o împotrivire a autorității ecleziastice ortodoxe

---

⁴ B a r ó t i, L., *Adattár Delmagyarország XVIII szadi történetéhez*, Temesvár, V, 1900, p.135.

⁵ *Ibidem*.

⁶ A. C a l m e t, *Traité sur les apparitions des esprits et sur les vampires ou les revenants de Hongrie, de Moravie*, II, 1751, apud. J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.137.

⁷ B a r ó t i L., *op.cit.*, p.135-136.

care nu permitea credincioșilor concepția că un decedat se mai poate întoarce? Posibil! În privința faptului că episcopul era ortodox avem o certitudine, Babșa fiind un sat românesc și deci ortodox. Autoritățile par însă mulțumite și nu găsesc vreun motiv de supărare de vreme ce sătenii au acționat potrivit unei practici pe care chiar ele o foloseau. Acesta este și motivul pentru care cer ridicarea anatemei. În ciuda atâtor deosebiri acum constatăm o identitate de opinii. Cu câteva zile doar înaintea Crăciunului din 1729, la 17 decembrie, Administrația timișoareană cere oficiului din Lugoj "să ia toate măsurile împotriva vampirului descoperit la Susanovița" comunicând în același timp că a și făcut intervenția pe lângă episcop pentru anatema aruncată, ca și mai sus, asupra satului Gruini⁸. Așadar și acolo se ivise un vampir și reacția a fost aceeași ca la Babșa. Se pare că localitățile unde se manifesta o anume reacție - aceea de a desgroapa și a distruge trupurile - erau excomunicate temporar. Acest ultim caz arată că la Babșa nu fusese nici o excepție nici o exagerare ci exprimă o constată pe care numai condiția dogmatică, teologică o poate explica. E adevărat - trebuie să spunem și aceasta - că excomunicarea se ridica plătind o sumă oarecare de bani.

Un nou set de documente provine de la mijlocul veacului al XVIII-lea fără a sesiza însă în atitudinea administrației mutații semnificative. Primul se referă la un caz de la Cubin, zonă de interferență româno-sârbă dar, după argumentul onomastic, în mediul sârb. La 26 februarie 1751 autoritățile de la Pancevo raportează că în localitatea amintită "un vampir deranjează locuitorii atât de mult încât (aceștia) vor să părăsească satul". În fața stării de agitație s-a dispus deshumarea celui bănuit, un oarecare Marinka Kalamitt, dar în prezența unui medic. Prezența acestui personaj ridică faptele spre o anume atitudine judiciară care nu poate scăpa. A cercetat cadavrul "asistat de ofițeri" și găsim-l "plin de sânge proaspăt" a confirmat bănuiala comunității: se aflau în fața unui caz clar de vampirism! În consecință s-a aplicat metoda incinerării în vederea lichidării sursei de neliniște⁹.

Nimeni nu neagă existența vampirilor, a celor întorși din mormânt, și nici necesitatea arderii cadavrelor lor dar numai atunci când sunt dovediți ca atare. Concepția medievală după care cadavrele pot fi citate în justiție, pot fi judecate, este încă vie în mediul și la nivelul funcționării bățene. Ceea ce trebuie deci împiedicat este acțiunea anarhică, pe cont propriu.

---

⁸ *Ibidem*, p.140

⁹ *Ibidem*, III, p.379

Când totuși se întâmplă vor fi luate măsuri în consecință. Un caz de acest fel s-a petrecut în zona de autoritate a Oficiului Pancevo cu doar câteva săptămâni mai devreme decât cele citate mai sus. Lucrurile se agravasera și prin faptul că Administrația centrală aflase cele întâmplate printr-un denunț înaintat comendurii generale și nu prin reprezentanții săi în teritoriu. Acum este pentru prima oară când documentele semnaleză un grup de vampiri manifestându-se (și de astă dată) în mediul sârb. La 6 februarie 1752 Oficiul Pancevo primește porunca să ancheteze asupra întâmplărilor de la Deliblata unde locuitorii au desgropat trupurile a patru decedați bănuți de a fi vampiri, le-au fierț inimile și i-au incinerat¹⁰. Se confirma ceea ce știe, din surse franceze de la finele veacului al XVII-lea, Jean Delumeau, cu privire la practicile proprii spațiului cultural sârb: "Singurul remediu împotriva acestor apariții este să tai capul și să arzi trupul celor ce se reântorc. În Serbia, strigoii sunt vampiri ce sug sângele din gâttelele victimelor care mor de lingoare. Când morții bănuți a fi spectre răufăcătoare sunt dezgropați, ei arată ca oamenii vii și au un sânge "cârmiziu". Atunci li se taie capul iar cele două părți ale trupului sunt puse la loc în groapă și acoperite cu var nestins"¹¹. În orice caz făptuitorii de la Deliblata trebuiau, potrivit ordiunului sosit de la Timișoara, descoperiți cât mai repede cu putință. Cu această ocazie se folosește pentru prima oară într-un document oficial bănățean expresia "diferite operațiuni superstițioase" fără însă a se pune la îndoială ceea ce se știa din vechime - existența vampirilor!

Un fapt asemănător s-a întâmplat și în Oficiul administrativ Ciacova, în satul Jebel. Acolo - informează un act din 22 ianuarie același an - cu numai vreo două săptămâni mai înainte, sătenii au desgropat și apoi au ars trei cadavre, două de bărbați și unul de femeie bănuți că s-ar fi transformat vampiri. Învinuirea autorităților se referea la faptul că "au îndrăznit cu de la sine putere și fără știrea funcționarilor"¹². Se pare că actele de nesupunere se datorau sentimentului fricii colective care cuprinsese ținutul vest-bănățean într-o criză care iată se repetă acum așa ca în 1725. Peste tot se descoperă vampiri, spaima trece din sat în sat, oamenii, exasperați, acționează pe cont propriu fără a mai aștepta permisiunea oficială. La 7 februarie același Oficiu de la Ceacova va informa Administrația bănățeană că la Stamora

---

¹⁰ *Ibidem*, p.381.

¹¹ A. C a l m e t, *op.cit.*, apud. J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.138.

¹² B a r ó t i, *op.cit.*, IV, p.485.

cneazul local certifică apariția vampirilor - "așa numiților vampiri" - o expresie în care sesizăm o anumită undă de îndoială, de desolidarizare. La 13 ianuarie revine adăugând unei geografii și așa destul de dense o nouă localitate - Vermeș - unde "acționează un vampir"¹³.

Așadar români, sârbi sau austrieci, de pe poziții diferite unii în raport cu alții, purtători ai propriei individualități culturale, împărtășesc în privința credinței în existența vampirilor a vrăjitoriei în generală, o concepție dacă nu identică atunci asemănătoare, medievală în esența ei.

Desigur într-un astfel de domeniu poziția bisericii era cât se poate de importantă și implicarea ei era de neocolit. În Banatul multiconfesional lucrurile au un spor de interes datorită posibilității de a compara. Punctul de vedere al unor teologi catolici fusese formulat de mai multă vreme mai ales în vremea epidemiei de care am vorbit izbucnită la sfârșitul veacului al XVII-lea și el se deosebea de intransigența negativistă a protestanților: "Dimpotrivă - conchide istoricul fricii în Occident - sub pana apărătorilor catolicismului, un discurs teologic care căuta de multă vreme să integreze vechile credințe privind prezența răposaților printre cei vii își dobândește acum toată vigoarea și deplina logică invocând într-ajutor exemple scoase din Scriptură și din mărturiile sfântului Augustin și ale sfântului Ambrozie. Dumnezeu poate îngădui sufletelor celor morți să se arate oamenilor în viață sub înfățișarea trupescă de altă dată"¹⁴ Se dau chiar și explicații asupra modalității concrete în care pot apărea oamenii fie îngroșând aerul, precum îngerii fie întrupându-se în "cadavrele și leșurile morților"¹⁵. Este destul de asemănătoare, această opinie, cu cea conservată de tradiția românească în domeniu după care sunt cazuri când diavolul poate îmbrăca pielea morților și astfel deghizat săvârșește răutăți, asupra căreia la locul potrivit vom reveni. O asemănare între punctul de vedere formulat de specialiștii catolici în domeniu, e drept din veacul al XVII-lea, și cel al credințelor populare din Banatul muntos poate fi regăsit și în privința rostului aparițiilor, a scopului și semnificațiilor lor profunde. Discursul occidental invocat acceptă că "strigoii vin să instruiască Biserica militantă, să ceară rugăciuni prin care să se elibereze din

---

¹³ *Ibidem*, p.486.

¹⁴ J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.133.

¹⁵ *Ibidem*, p.134.

purgatoriu, sau să-i amonesteze pe oamenii în viață întru îndreptarea lor¹⁶. Aici trebuie să adăugăm și faptul că în unele regiuni ale Franței, Bretagne de pildă, care, în opinia unor avizați, constituie un spațiu exemplar pentru cercetarea strigoilor ca populație constitutivă a lumii imaginarului popular, "se admitea (...) ideea că ziua pământului aparține celor vii, iar noaptea celor morți"¹⁷, întocmai ca la Răcăjdia în textele conservate de folcloristul Emilian Novacoviciu pe la începutul secolului. Ele evidențiază un punct de vedere asemănător cu cel citat mai sus în privința scopului și semnificațiilor aparițiilor nocturne: "D-zeu a lăsat și duhurilor rele unele ceasuri în care ele au libertate ca să-și facă voile lor cele rele. Aceste ceasuri sunt ceasurile de la 11-1 după miezul nopții. Aceste ceasuri au fost date de D-zeu, duhurilor rele ca cei atacați de ele, prin rugăciuni ulterioare îndreptate către D-zeu, să se poată convinge slab crezătorii în puterea nemărginită a lui D-zeu care îi scapă de rău, și să se învețe a avea credință statornică, fără șovăire în puterea mântuitoare a lui D-zeu"¹⁸.

Prima schimbare de atitudine în raport cu cele semnalate de documentele bănățene citate mai sus apare la un călător străin dar foarte interesat de Banat, unul din puținii călători negrăbiți, Francesco Grisellini. Punctul său de vedere aparține unei lumi afiliate de acum Iluminismului. Toate vechile credințe sunt pur și simplu superstiții, atribut al veacului de mijloc, al barbariei și întunericului, balast nefolositor pe care școlile și cărțile nu vor întârzia să-l piardă. În viziunea sa ignoranța românilor în acest domeniu nu este nici mai mare nici mai mică decât a altor seminiți ba chiar lasă să se înțeleagă că nu ei ar fi "proprietarii" mitului vampiric căruia, e drept, i s-au afiliat: "Întocmai ca printre ungurii de rând și celelalte neamuri din aceste ținuturi și în rândul românilor s-a răspândit legenda vampirilor. Crescuți încă de tineri în prejudecăți și înfierbântați de maladia amintită, românii văd parcă trupul unui mort, pe care l-au cunoscut în timpul vieții ori l-au avut drept dușman, ivindu-se din mormânt și simt cum le sughe sângele sau îi chinuie în alte feluri. În credința lor, ei își închipuie că s-ar putea vindeca doar atunci când pretinsul vampir va fi desgropat și pieptul îi va fi străpuns cu un cuțit, pâna la spate. Mulți români mor cu această superstiție victime

¹⁶ *Ibidem*, p.134-135.

¹⁷ N. F a i l l e p i e d, *Traité de l'apparition des esprits, à savoir des âmes séparées, fantômes et accidents merveilleux*, Paris, 1616, p.109, apud. J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.134.

¹⁸ E. N o v a c o v i c i u, C. N o v a c o v i c i u, *Comora Banatului. Folclor*, II, Oravița, 1926, p.22

ale ignoranței lor¹⁹. Trebuie totuși să diferențiem metoda sesizată de textul citat de cele invocate până acum și care se refereau la incinerare.

Dar ce erau, la urma urmei, acele apariții pe care unii le numesc vampiri?

Documentele nu dau o "definiție" clară. Ele consemnează fapte și reacții, eventual sugerează "remedii". Textul lui Grisellini este mai explicit dar are un caracter indirect în sensul că exprimă ceea ce el a înțeles, observațiile sale și nu o mărturie autohtonă. Era nevoie de o sursă directă, locală, românească. Aceasta nu poate fi decât una folclorică. Cercetat cu atenție folclorul românesc din Banat dezvăluie o destul de bogată, de diversă lume nocturnă populând întunericul nopților. În lumina acestor surse lucrurile se precizează diversificându-se totodată. Personajele care generează marile spaime, frica de noapte, sunt cuprinse în credința populară sub numele generic de *hale ale nopții* care pot fi *vii* sau *moarte*²⁰. Hala este o ființă ce mănâncă o alta sau îi produce un mare rău, este similară cu lăcomia și ferocitatea. Cele vii nu au restricție de zi și de noapte în acțiunea lor în schimb cele moarte sunt exclusiv nocturne. O apariție de acest fel "e considerat un spirit sau duh ieșit din morminte între vietățile de-asupra pământului cu scop de a le omori!"²¹. Ea poate, având îngăduința divină, să cutreiere pe fața pământului doar în cele două ceasuri rele de la mijlocul nopții. Atunci orice om trebuie să se ferească, drumetii să rămână la adăpost, ca și cei prinși la moară de pildă. Dacă totuși cineva se încumetă să iasă, atunci el trebuie să spună în gând fără răgaz *Tatăl nostru* dar cu credință în cele rostite. Recitarea formală, neînsoțită de sentiment, nu poate ocroti de agresivitatea halelor. Ele cutreieră văi și munți, ape și drumuri, păduri și poieni dar numai în două ore, care știute, pot fi ușor de evitat. Aparițiile nocturne sunt de mai multe feluri. Primii sunt *Moronii*, oameni care în timpul vieții au făcut rău, nu au avut credință în Dumnezeu, au murit nespovediți, necuminecați. Priviți cu atenție, susține credința populară²², în momentul morții ei prezintă semne prevestitoare: "fața li roșie ca focul, ochii umflați și toate vânele corpului pline cu sânge". După înmormântare vor reveni în fiecare

¹⁹ F. R. G r i s e l i n i, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de C. Feneșan, Timișoara, 1984, p.178.

²⁰ E. N o v a c o v i c i u, C. N o v a c o v i c i u, *op.cit.*, p.21.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p.23-24. Toate citatele și referirile privind "clasificarea" aparițiilor nocturne s-au făcut după această lucrare.

noapte pentru a înspăimânta familia: "trântesc, răstoarnă prin podul casei toate lucrurile aflătoare acolo, bat, aleargă, șueră de gândești că trece carul de foc, apoi aruncă cu țărână și cu diferite lucruri în casnici, așa că casnicilor li se face șăderea în casă cu neputință". Uneori chiar diavolul intră în sicriul celui ce i-a fost încredințat. îl jupoaie și după ce îi îmbracă pielea iese în lume pentru a săvârși tot felul de răutăți.

Noaptea hălăduiesc și *strigoii* care sunt oameni vii dar fii ai satanei, născuți din relația cu vre-o femeie care a neglijat să-și spună rugăciunea înainte de culcare. Posedată în somn ea va naște un copil care după moarte va deveni în mod sigur *moroni*. Chiar și în timpul vieții el "strigoiește", adică, cu ochii săi satanici, vrăjește și îmbolnăvește pe cei care îi plac. Ei au și capacitatea de a recunoaște pe cei care se vor preface moroni: "ca să-i constate își vârtă capul în sicriul mortului, îl miroasă și după miros îl află că se face moroni ori nu se face". Faunei satanice nocturne convingerea populară îi mai adaugă două apariții primejdioase. Una este *pricoliciul*. După spusa lui Emilian Novacoviciu "Pricolicii sunt iar oameni născuți din contactul unei femei vie cu un muroni. Dar acestea n'au nici o putere ziua ci numai noaptea. Noaptea trupul lor rămâne dormind în așternutul de culcare, iar puterile lui, fizionomia lui, chipul său (fantoma) colindă noaptea, în orele de la 11-1, prin toate locurile și face rău, adecă "priculicează", oamenii și alte vietăți. Cei priculicizati au dureri de inimă. Oamenii priculicizati se tămăduiesc prin descântecul de "muroni", "strigoni" și nu mor deloc, fiind mai tari de construcție, pe când însă alte vietăți și mai vartos, găinile priculicizate la moment mor, că pricoliciul le mănâncă inima care-i nutremântul lui". Cea din urmă din halele nopții se numește chiar *Miezul Noptii* care "se arată mai cu seamă în orele de la 11-1 noaptea și în nopțile senine. Și în nopțile întunecoase încă umblă, decât numai, că atunci nu se poate observa și nu te poți feri de el. Pentru că în nopțile întunecoase nu-l putem observa, ori și cum trebuie să încungiurăm călătoria în orele lui, de la 11-1 noaptea. cei ce au văzut "miezul nopții" îl asemăna cu umbra unui cal, munte, clăie de fân. De-l vezi înaintea ta, să te tragi la o lată de drum și să-i faci loc să treacă, că el merge pe mijloc. El e mai blând, că numai dacă nu-i faci loc îți face rău, altcum nu".

Din cele de mai sus se vede că moroniul este cel care are unele din atributele vampirului așa cum este cunoscut în varianta occidentală. Este un mort care se mai poate întoarce fie și numai pentru două ore pe noapte și prin vine îi curge încă sânge. Niciunul însă din cei cuprinși în halele nopții nu apare în ipostaza tipică a vampirului hrănindu-se cu

sângele celor vii. Singurul explicit în acest sens este textul lui Ginselin dar trebuie să ne întrebăm cât de corect a înțeles el spusese românilor și cât a "adaptat" realitatea la cele cunoscute dinainte. În Banat s-a paracticat deshumarea morților banuți că ar tulbura liniștea celor vii ca și străpungerea lor cu obiecte ascuțite. Adeseori, în aceste cazuri, era vorba mai degrabă de măsuri de prevedere prin care mortul era împiedicat, ajutat să nu cumva să devină "moroni". Așa se explică străpungerile sau spintecările: fie pentru a se strica integritatea pielii pe care satana n-o mai putea deci îmbrăca și astfel deghizat să facă rele printre cei vii, fie că mortului însuși i-ar fi fost rușine să apară într-o astfel de postură și rămânea în mormânt. Existau diverse moduri pentru a-l opri pe răposat să revină. Spaima aceasta era aceeași peste tot. În Bretagne îndată ce mortul era adus la cimitir și se așeza pe una din "pietrele morților", atelajul care îl transportase se înapoia în cea mai mare grabă pentru ca nu cumva decedatul să se urce înapoi întorcându-se acasă²³. În Banat documentele etnografice conservă un complex întreg de mijloace prin care se împiedica revenirea, până în vremea ultimului război mondial. Mai întâi trebuiau înțelese semnele care prevesteau moartea în așa fel încât prin pregătiri s-o împiedice să vină prin surprindere luând sufletul fără împărtășanie și mărturisire, fără lumini aprinse. Era un lucru știut de toată lumea că tocmai cei decedați fără a se mărturisi, fără tradiționalul ceremonial creștinesc, deveneau moroni. Banatul se suprapunea perfect convingerilor europene, se integra unei geografii bine conturate și unitare. Trebuiau îndeplinite acele condiții care, dincolo, în moarte, să nu facă din defuncții niște "inadaptați" dornici de întoarcere, predispuși la rătăcirile cauzatoare de spaima celor vii²⁴. Semnele prevestitoare erau luate în serios. La Bănia, în Almăj, cercetările sociologice interbelice atestă vigoarea acestei convingeri: "Un vis mai deosebit, urlatul unui câine, o stea căzătoare sau vre-o "Ciuvică care s-ar așeza pe casa cuiva să și plângă lugubrele intonații...toate sunt semne rele. Avertisment: Moartea pândește pe cineva. De s-ar întâmpla să fie atunci cineva bolnav în casă, familiarii nu întrelasă să cheme pe preotul bisericii pentru a pregăti prin mărturisire și cuminecare pe cel bolnav. "Satul" este gata în astfel de cazuri ca

²³ A. V a n G e n n e p, *Manuel de folklore français contemporain*, I/II, Paris, 1946, p.791. Apud. J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.142.

²⁴ J. D e l u m e a u, *op.cit.*, p.147

sa nu moară fără lumânare... "că se face muroniu"²⁵.

Uneori însă moartea era chiar provocată, avea semnificația unui sacrificiu. Edificarea, înălțarea unei case în care urmau să trăiască mai multe generații, cerea obligatoriu, pentru a fi durabilă, un sacrificiu, o viață. Pe la sfârșitul veacului trecut la Măidan, lângă Oravița, exista obiceiul răscumpărării vieții omenești cu prilejul construcției. La unghiul dinspre răsărit al fundamentului se îngropa de viu un cocoș "ca prin moartea aceluia să fie răscumpărat un membru al familiei destinat a muri la edificarea casei noue. Și astăzi se mai crede că zidindu-se s-au adăogându-se (adoptându-se) o casă, unul din casă trebuie să moară"²⁶. Moartea însă, cum am spus, putea fi provocată și nu numai atât ci se putea chiar determina transformarea celui decedat în "moroni" cu ocazia aceluia moment al edificării. "Se mai crede - tot la Măidan - că zidindu-se în fundamentul casei umbra unui individ, acela negreșit într-un an va muri și se va face stafie sau muroniu. Umbra aceluia mort în tot anul în ziua în care i s-au zidit umbra să vă arăta, ocolind casa la miezul nopții"²⁷. Toate certifică credința că moartea produsă în condiții nefirești putea determina apariția moronilor.

Erau însă oameni cărora le era "scris", adică cei predestinați la rău, care n-ar fi putut orice ar fi făcut să se sustragă transformării nedorite. La Bănia țărani și tiau bine acest lucru: "dar omul blăstămat și dacă-i cu lumânare, tot moroiu moare", se completează pe sine cu aplomb informatoarea mea"²⁸. Este deci clar că măsurile preventive trebuiau duse mai departe având în vedere și eventualitatea de mai sus, așa încât "ca să împiedice această nenorocire chiar și în timpul spălării celei de pie urmă se roagă lui Dumnezeu ca să-i scutească de aceasta. Aruncă în sicriu unghiile tăiate, părul, foarfecile, briciul, săpunul și alte lucruri folosite atunci. Iar unii îl ocolesc pe cel mort cu fire de cânepă nemurată, pe care o frâng și o aruncă în sicriu. În lipsă de cânepă iau trestie și măsoară cu ea lungimea celui mort, o frâng apoi și o așează lângă cadavrul lui zicând: "Asta ți-i frate și soră"²⁹.

²⁵ M. S o r a, *Observări asupra vieții religioase-morale din Almaj (Plasa Bozovici)*, în "Revista Institutului Social Banat- Crișana" (R.I.S.B.C.), XIII (1944), nr. ian-apr., p.89.

²⁶ S. I i u b a, A. I a n a, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895, p.93-94.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M. S o r a, *op.cit.*

²⁹ *Ibidem*, p.90.

Lucrurile însă nu se opresc aici, urmează o nouă tentativă de a opri întoarcerea. "Ca să nu se facă muroni, încă înainte de a se îngropa, se ia din drum, din dreptul streșinii, trei pietri și se pun în sicriu, alții pun și câte o spată ruptă zicând: "Îți dăm de lucru, să numeri la dinți, ca la noi să nu mai vii"³⁰. Câteodată se mai proceda la așezarea unor cruci de spini în sicriu "... ca să se înspine muroniul dacă ar vrea să se miște"³¹. La cimitir se mai consumă o etapă menită să pună bariere: "Când ajunge mortul la groapă cea mai aproape de mort (mumă, soție, fiică, soră sau alte femei înrudite) intră în groapă și cu un ciucur de opreg înconjură groapa de trei ori ca să nu se facă strigoi. În timpul acesta preotul și toți oamenii așteaptă în tăcere. Ea ese afară și în urma ei coboară mortul"³². Ajunși acasă, membrii familiei îndeplinesc ultima etapă: "După înmormântare familiarii se reîntorc dela groapă, de obicei cu lumânările aprinse și cel ce a sosit primul cutreieră toate ungherele casei și ale tuturor acareturilor întrebând: "Măi X (numele mortului) o tu ești aici?/ - "Nu mi-s aici" (răspunde tot el)/ - "Nici să nu mai fi!", declară sentențios tot el"³³

În ziua următoare se mai îndeplinește un mic ritual: "Dimineața primă după înmormântare se duc familiarii la cimitir și pun lângă cruce o "gimișcă" sau un păhar de răchie pe cari le dau de pomână peste mormânt celor prezenți și zice: "Asta să ai de frustuc și de prânz". Apoi pun mâna pe cruce, o sgâlțâne și rostesc ceremonios și grav următorul descântec: "Tu X cu cruce te-ai botezat/ Cu cruce te-ai cununat/La cruce să stai/ Cu noi nimic să n-ai!/ Cât ți-i "statul"/ Atâta să-ți fie umblatul"³⁴.

Mai în fiecare sat existau variante ale acestor "împiedicări". La Belinț, în câmpia timișană, aceleași cercetări sociologice interbelice inventariază patru metode în variantă locală:

"a) Dacă în prima noapte dela înmormântare mortul se face strigoiu, cei ai casei iau moare de varză (nouă ocale) și o amestecă cu cenușă. Acest amestec se toarnă lângă crucea mortului. Operația se face de trei ori, până la 9 zile și chiar de mai multe ori până ce mortul nu mai vine strigoiu.

---

³⁰ *Ibidem*, p.91.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p.92.

b) Ca mortul să nu se facă strigoiu, încă de a 2-a zi dela înmormântare se înconjură de trei ori movilița de pământ de deasupra gropii cu un fir de lână neagră. capetele firușului sunt înfășurate strâns de cruce, pentru ca mortul să stea strâns de pământ. Pe cruce, de același fir, se leagă, într-un petec de pânză, tămâie.

c) Când se aruncă pământul asupra sicriului, la cap, pe lângă cruce se împlântă un fus cu vârful în jos și se spune: "Cum stă fusul ăsta în pământ așa să stai tu în pământ". Adecă să nu plece ca strigoiu.

d) Mortul stă pe masă de obicei 2 zile. Dacă în acest timp trece pe sub el vreun câțel, vreo pisică sau vreun pui, atunci se "împiedică mortul". Operație e următoarea: se pune un ac în flacăra lumânării până se înroșește. Apoi cu acul roșu mortul este împuns în piept și în amândouă urechile. Aceasta e "împiedicarea". Se face pentru ca mortul să nu devină strigoiu. În ziua înmormântării una dintre femei merge în urma convoiului și presară pe drum tărăță dela casa mortului și până la cimitir. Această operație a "împiedicării mortului" am văzut-o 70-80 de ani și fiind pe masă a trecut pe sub ea un câțel. A trebuit să i se facă "împiedecarea"³⁵.

Acest obicei al presării de făină pe drum era cunoscut și pe Valea Bistrei, la Ohaba, unde aflăm și explicația sa: "La reîntoarcerea dela morminți încă presară pe drum făină sau tărăță sau nisip cu gândul că numai atunci să revină acasă mortul, când va număra nisipul sau făina sau tărățele..."³⁶.

"Împiedicarea" este evident descinsă din vechile practici ale străpungerii dar ea a devenit mai puțin violentă și a trecut în arsenalul preventiv. Transformarea ține de mutațiile produse în lumea rurală în ansamblul ei fără a altera în fapt credințele populare. Spaimele ancestrale omul le poartă și astăzi cu sine. Transformările, firesc, au fost mai evidente în zona industrială dar nici aici nu s-a ajuns la abandonarea unor străvechi convingeri ci numai la modificarea unor practici: " Nu se poate întrelăsa amintirea faptului că familiarii iau toate măsurile preventive pentru împiedicarea prefacerii celui mort în strigoiu. Chiar dacă acest prejudiciu nu mai stăruie cu atâta tărie, totuși cei mai mulți sunt încă stăpâniți de această

---

³⁵ *Anchetă monografică în comuna Belinț*, Timișoara, 1938, p.211.

³⁶ M. S o r a, *Viața religioasă și morală din comuna Ohaba-Bistra*, în R.I.S.B.C., XII(1943), nr. iunie, p.438.

frică. Unii ca aceștia merg seara la groapa celui mort cu piroane de fier și chiar fierul plugului și străpung țărâna gropii zicând: "Eu nu străpung pământul ci împung pe X"³⁷. Atenuarea moravurilor a fost constatată, prin 1944, și la Chișoda lângă Timișoara. Acolo se practica o variantă diminuată în unele aspecte a "împiedicării" de la Belint: "În timpurile de demult mortul se împungea în dreptul inimii cu un cui înroșit ca să nu se facă strigoi. Această datină s-a cam abandonat dar ca mortul să fie *înfierat*, se arde cu un ac înroșit după ureche iar acul se pune în cămașa mortului"³⁸. Mai umblau zvonuri, pe ici pe colo, la Ohaba de pildă, despre dezgropări dar nimeni nu putea spune cu siguranță nimic: "Sub presiunea acestei obsesii, pe care unii o trăesc aievea, se povestesc și cazuri concrete și desgropări și străpungeri ale mortului. În aceste cazuri firește, jocul fanteziei este în largul ei. Întrebați să precizeze locul unde s-au petrecut astfel de cazuri răspunsurile plutesc în imprecizuni"³⁹. Pe de altă parte în chiar anul în care începea primul război mondial, preotul din Pătaș nota cum se rezolvau astfel de cazuri în Vlea Almăjului: "Când mortul se face muroiu și neliniștete pe casnici ori vecini se desgropă și se împunge în inimă cu un fier ars"⁴⁰. Nu se exemplifică cu cazuri concrete ceea ce ne face să credem că era vorba mai degrabă de consemnarea unei tradiții, unor practici consacrate dar, în fapt, abandonate.

Ultimele două documente referitoare la deshumare și străpungere în Banat datează din anul 1820 respectiv din 1853. ambele datorându-se autorităților militare din Graniță și episcopiei ortodoxe de la Vârșeț.

Primul, o circulară a pomenitei episcopii, a fost emis la 18 noiembrie în urma unei solicitări exprese a Comandamentului General al Banatului făcută cunoscută în 10 aceeași lună, printr-o adresă ce purta numărul 1732. Prima sesizare fusese făcută de regimentul valaho-ilir cu statul major la Caransebeș. În satul grăniceresc Merga (?) se întâmplase un caz de desgropare și ceea ce era socotit grav era faptul că luase parte alături de întreaga comunitate și preotul, mai mult gestul s-a repetat, la fel, în ziua următoare: "... nu de mult în locul milităresc Merga (?), cu știrea parohului de acolo, într-o duminică, înainte a toatei

---

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ N. F i r u, *Monografia comunei Chișoda*, în R.I.S.B.C., XIII (1944), nr. ian.-apr., p.144.

³⁹ M. S o r a, *Viața religioasă și morală din comuna Ohaba-Bistra*, p.439.

⁴⁰ V. P o p o v i c i, *Monografia comunei Nerapatas, Caransebeș*, 1914, p.70.

obști(i), un mort în morminți s-au desgropat iarăși în ziua ceii următoare alt trup cu care, din credința deșartă, au pășit ca com moroni cari cu chiline următori pricinuiesc⁴¹. Obiceiul mai era viu printre "oamenii proști" și era clar că n-ar putea fi desrădăcinat prin metode brutale, "cu pedeapsa și bătaea" cum spune documentul, lăsându-ne să înțelegem că în alte situații argumentele de acest fel erau valabile, "convingătoare", ci "cu sfătuiră și învățătura din partea preoțimeii". Această concepție face Comanda Generală să se adreseze episcopiei, Consistoriumului de la Vârșet, solicitând o intervenție decisă și rapidă. În consecință s-a emis circulara citată către protopopi care o transmit la rândul lor preoților subordonați. Aceștia trebuiau să fie foarte atenți și să se implice îndată ce sesizează ceva. Consistoriul cerea insistent preoților "să vă trudiți prin incredințările și învățăturile voastre până la sfârșit a le scoate, arătând oamenilor cătră credința deșartă plecați cum că trupul cel mort, omenesc, lui Dumnezeu, până la sfârșitul lumii aceștia, întru viață nu se mai întoarce, nici spre lucru (rile) cele vii vre-o putere (nu) au dar mai puțin vre-o nenorocire sau moartea le pot pricinui și cum că pentru aceia a-i îngropa și liniștea lor cea vecinică a le strica (...) încă și orândueli (i) lui Dumnezău împotriva stă"⁴². Așadar concepția exprimată aici este una clară și ireconciliabilă cu practici populare și, în general, cu orice compromis în plan teologic. Nici un mort nu mai revine printre cei vii și oricine crede altcumva, sau strică liniștea celor plecați din viață, săvârșește un păcat! Desigur, nu toți erau de acord cu aceasta, nici măcar unii preoți care dacă nu iau parte direct, atunci, știind, nu împiedică vechile practici. Preotul sătesc nu se putea sustrage întru totul influențelor culturii populare. El provenea din acest mediu și nu întotdeauna se putea opune presiunilor comunității.

În 1853 circulara de mai sus este reluată în punctele sale esențiale prilejuită de un nou caz petrecut tot într-o localitate din teritoriul militarizat. Tocmai alerta autorităților semnalizează că era vorba de o excepție. Sesizarea, cum era și firesc, a pornit și de astă dată, tot de la autoritățile grănicerești care la 19 aprilie cu nr. 407 se adresează episcopiei de la Vârșet în scopul luării unor măsuri. Ce se întâmplase de fapt? La Toplet, între Orșova și Mehadia, a izbucnit o epidemie, prilej deci pentru morți nefirești sub raportul ceremonialului

---

⁴¹ *Arhiva Bisericii Ortodoxe Române din Gârliște*, Protocolul de Circulare, circulara din 18 noiembrie 1820.

⁴² *Ibidem*.

creștin, când acele măsuri, preventive acreditate de credințele populare nu s-au mai putut aplica. Este posibil ca aceasta să fi fost cauza reală a decesului unor copii. Opinia publică le atribuia însă apariției muronilor, vampirilor. Sunt bănuți doi defuncți, tată și fiică, care au fost deshumați, străpunși în inimă cu un țepuș de lemn. Autoritățile se alarmează și încep reacțiile potrivit specificului fiecăreia. Acum, în 1853, apăsător pentru prima oară într-un document românesc, chiar dacă fusese elaborat în cancelaria unei episcopii sârbești, termenul de "vampir" încă destul de confuz pentru moment, confundat cu "pricoliciul" sau "strigoii" ceea ce, am văzut, nu era cazul în tradițiile consemnate la Răcăjdia, mai târziu de către Emilian Novacoviciu⁴³. La început se face o scurtă trecere în revistă a evenimentelor dar numai atât cât să dea prilej de declanșări discursului pedagogic și teologic: "... în satul de graniță Topleți (...) unde unei boale care sub nume de epidemie e cunoscută, mai înainte (de) întrebuițarea ajutorului medic mai mult decât o moarte îndătinată s-au întâmplat, lăcuiorii dar a locului la acel gând de credințe deșarte au venit cum că pricoliciul (strigoi) sugrumă pruncii și pentru aceia în 12-lea martie răposatului grăniceri Blidariu și a fecioarei (sale) din groapă săpându-le cugetând că omoară vampiru, pre aceste trupuri li-au străpunsu-le și după aceia iarăși li-au îngropat"⁴⁴. Recapitulând cele de mai sus este limpede că de fapt niciunul din elementele fundamentale ale credinței privind reînțoarcerile din lumea morților nu lipsea din imaginarul țărănesc la Topleț: moartea surprinzătoare predispune la transformarea în moroni, linia dintre viață și moarte nu este tranșantă, moroniul trebuie "omorât" prin macabra practică a străpungerii. Documentul din 1853 este unul care precizează, în contradicție cu altele, că pricoliciul "pre oameni îi sugrumă și îi omoară". La Răcăjdia se știa că doar "pocește", "strică" oamenii și că se hrănea cu inima păsărilor de curte. Toate acestea, în viziunea ortodoxiei, "purced din neștiința poporului prost" care ajunge să "încalce legile țării" dar și canoanele bisericii. Desigur ei pot fi, și sunt, pedepsiți dar cu asta - aceeași convingere ca și în 1820 - problema nu se rezolvă. Luminarea poporului este singura soluție posibilă. Acest lucru preoții puteau să-l facă cel mai bine: "Prea cinstia voastră dară sânteti îndatorați precum înșivă și la tot prilejul așa și prin submanuata voaă preoțime parohialnică de pre

⁴³ E. Novacoviciu, C. Novacoviciu, *op.cit.*, p.21-24.

⁴⁴ *Arhiva Bisericii Ortodoxe Române din Gârliște*, Protocolul de Circulare, circulara Nr. 154 din 6 mai 1853.

amvon cu dinadinsul a învăța poporul adunat în S(fânta) Biserică despre aceia cum că trupul mort, fie acela îngropat sau neîngropat, nîcîcînd nu va mai putea umbla și nici rău nici bine a face poate și dacă e trupul odată mort, nu să află pră pămînt aceia armă să se poată mai mult omori și ce e odată mort, aceia nici într-un chip nu poate face ceva"⁴⁵. Este un păcat în fața lui Dumnezeu și o rușine în fața lumii că astfel de fapte pot fi săvârșite de creștini " de legea noastră drept măritoare"⁴⁶. Poate să judece oricine: epidemiile care "pre oameni cu grămada prăpădește" dar astfel de fenomene pot fi observate și în natură "adecă între arbori, plante, poame și între vînat"⁴⁷. Oare și în aceste cazuri tot pricolicii sunt de vină? Desigur, în fața bolilor trebuie acționat dar prin "alte mijlociri (...) adecă dohtori și liacuri" și nu prin fapte "spre rușinea omenirii, spre vătămarea D(umne)zeirii și spre scandela învățaturii lui Is(us)"⁴⁸. Nici izbucnirea epidemiilor, nici potolirea lor nu sunt rezultatul tulburărilor celor morți "ci pentru că așa feliu de boale sâlnice îndătinat nu țin îndelungată vreme" și pînă cei rămași în "credința deșartă" se hotărîsc să o pună în practică, epidemia s-a stins dînd prilej să se creadă că tocmai acestui fapt i s-a datorat ⁴⁹. Și, în definitiv, ar trebui luat în seamă încă un lucru: "Dar că ar de ar fi fost acel răposat ca șăcûitori în viață, el, dînsul întru adevăr atâtea rîle ca vampir ar fi făcut, cât acuma nu ar fi de lipsă ca mort să ese, precum neînțelepții cred, din mormîntul său și sugrumă oamenii. Și dacă ar fi fost vampir atunci nîcîcînd nu ar fi fost mort căci dacă ca mort din mormînt, unde atîta pămînt e pus pe el poate eși și sugruma oamenii , ca viu desigur (că) și moartea sa ar fi alungat-ol"⁵⁰.

Este, în această circulară și în cea din 1820, o intransigență a teologiei ortodoxe comparabilă doar cu cea protestantă. Trimisă protopopilor aceștia au difuzat-o prin sate pentru a fi popularizată. Protopopul de la Oravița, a cărui adresă de însoțire și recomandare, am putut-o studia, nu pare să fie îngrijorat de vreme ce restrînge totul la câteva rînduri. Probabil

---

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

că în zona sa de autoritate întâmplări ca cea de la Topleț erau de domeniul trecutului: "Bine C(ucernici) Parohialnici preoți! Adăugatul aicia sub(scrisul) țirculari despre întâmplarea (cu) totul nepotrivită unui creștin care s-au întâmplat în satul militar Topleți unde muriră oamenii de un beteșug foarte mulți lăcuidori la așa credință deșartă și înjugătoare au venit că unii conlocuitori morți s-au făcut priculici și strigoni și apoi au scos unile trupuri din mormânt le au străpuns. Deci fiindcă aciastă faptă arată o groasă credință deșartă și înaintea altor nații cu totul înjoșază pre poporul nostru să încredințază binecucernicia voastră pre popor precum în Biserică așa și afară de B(iserică) a-l înălța sârguiți-vă așa credință deșartă dintru el a-l dezdădăcina, Al Binecucerniciilor voastre, Oravița în 2 Iulie (1)853. Popovici m.p. protopresviter"⁵¹.

Trebuie să remarcăm argumentarea nevoii de a dezdădăcina vechile practici din perspectivă națională la protopopul român al Oraviței și confesională la episcopul sârb.

Documentul citat este ultimul elaborat pe o astfel de temă în Banat de către o instanță ortodoxă și ultima oară când autoritățile administrative certifică, luând atitudine, existența practicilor de atâtea ori invocate. Vremurile se schimbau și moravurile odată cu ele. Spaima, marea spaimă a rămas însă în lume, ea n-a murit odată cu Evul Mediu și deci nici mitul vampiric. El a trecut numai din cotidianul concret în cărți și pe ecrane, un camuflaj care poate fi totuși ușor descoperit de un ochi iscoditor. Ca și odinioară, ca și în veacurile trecute, această credință a păstrat o extensie universală.

---

⁵¹ *Ibidem.*

CONSIDERAȚII DE IMAGOLOGIE COMPARATĂ LA ROMÂNII ARDELENI ACUM O SUTĂ CINCIZECI DE ANI

Sorin MITU

ABSTRACT: *Observations on Comparative Imagology Concerning the Transylvanian Romanians One Hundred Years Ago.* The present study stresses out the way in which ethnic prejudices are relativized and challenged by certain Romanian intellectuals of Transylvania in the first half of the 19th century: George Bariț, Ion Coderu Drăgușanu, Sigismund Pop and Iosif Many. They "discover" the fact that negative projections concerning "the other" are, generally speaking, simplifying cliches which stimulate hostile attitudes toward the foreigner.

În mod obișnuit, relația dintre imaginea de sine românească și imaginile celorlalți, așa cum se manifestă ea în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pune în evidență o perspectivă profund etnocentrică, focalizată pe "unicitatea" condiției noastre, în bine sau în rău, în raport cu Celălalt. Această viziune era de altfel cât se poate de normală pentru epoca și zona respectivă, marcate de geneza și ascensiunea naționalismelor.¹

În pofida acestui climat general, există totuși unele elemente de natură să mai relativizeze din când în când amintita percepție, să arunce o umbră de îndoială, printr-o contextualizare rațională în rândurile celorlalți, asupra unicității condiției noastre urgisite, asupra faptului că suntem "cei mai" calomniați și "cei mai" invidiați, că toată lumea are ceva de împărțit cu noi, în mod special, în virtutea unui adevărat stigmat și a unei ostilități inexplicabile. Considerațiile timide de imagologie comparată prezente la intelectualii ardeleni ai vremii tind să sugereze, de regulă în mod involuntar, fără a contesta zgomotos așa cum o fac polemicele violente, că și românii sunt în fond un popor la fel ca toate celelalte, că imaginile și atitudinile străinilor față de noi nu sunt nici mai bune, nici mai rele decât pot să fie în general asemenea percepții și comportamente, că la baza oricărei imagini, dincolo de ostilități și interese oculte, stă o anumită realitate, care trebuie luată în mod prioritar în considerare în cazul unei judecăți de ansamblu cu valoare practică sau identitară. Lecția

---

¹ Vezi S o r i n M i t u, *Aspecte ale imaginii de sine la românii ardeleni 1800-1850. Dimensiunea negativă*, în vol. *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1994, p. 106-115; idem, *Teme pozitive ale imaginii de sine la românii ardeleni la începutul epocii moderne*, în "Colloquia", III (în curs de apariție).

alterității îi învață și pe românii ardeleni că toate națiunile se definesc unele față de celelalte (și față de ele însele) prin stereotipuri și imagini etnice deformante, care privilegiază diferențe și specificități imaginare, în dauna unei cunoașteri transparente, de natură să relativizeze convingerea pe care o nutrește fiecare că el este atât de unic și de diferit pe cât a fost obișnuit să o creadă.²

Deschiderea spre celălalt, inserarea noastră într-o suită comparativă fără asumarea unor complexe de inferioritate sau superioritate, precum și punerea între paranteze a imaginilor etnice sunt câteva elemente care au proprietatea de a dezamorsa vechea mentalitate și ele pot fi întâlnite într-o anumită măsură la intelectualii ardeleni ai vremii. Iosif Many, de pildă, va oferi în repetate rânduri "*înștiințări descriitoare de maghiari*" în paginile gazetelor din Blaj și Brașov³, după cum va scrie despre români în gazetele maghiare din Cluj⁴, arătând că "*tocma de lipsă e a-i cunoaște, de nu pentru altă pricină, cel puțin pentru vecinătate și conlocuire*".⁵ George Bariț, în 1841, vorbește de aceeași chestiune a lipsei de cunoaștere reală, care generează conflicte ("*Se duce minune ce rău ne cunoaștem noi unii pe alții, chiar națiile acestea ale Transilvaniei împreună locuitoare, una pe alta*"⁶) și pune problema construirii unei scheme comparatiste eliberate de prejudecăți, ca și a relativizării imaginilor negative raportate la o lume a varietății și diferențelor: "*Pentru ce însă nu privim și împrejur de noi și mai departe, pentru ca, cum zice graful Széchenyi, să ne convingem că nici dracul nu e așa negru, nici îngerii așa albi cum îi credem noi, ci că drăculeții (adică, cum s-ar părea, noi) sunt numai bruneți, iar îngerii numai blondini. Să mergem cu ochii deschiși bine și cu ei limpezi la Galiția, Italia [...], la Portugalia, Spania, Irlanda, să studiem pe acele popoare și*

² Modernitatea unor asemenea sugestii, desprinse din analiza textelor de epocă, reiese cu și mai mare evidență în lumina faptului că ele nu au fost asimilate în mod convingător nici până astăzi în cultura română.

³ Iosif Many, *Peșta și maghiarii (extracț după un publicist)*, în "Gazeta de Transilvania", IX, 1846, nr. 51, p. 203-204; nr. 52, p. 207-208. Vezi Ioan Chindriș, studiul monografic *Iosif Many*, în *George Bariț și contemporanii săi*, III, ed. de Ștefan Pascu și Iosif Pervain, Buc., "Minerva", 1976, p. 288-306.

⁴ Melinda Mitu, *Publicistica în limba maghiară a lui Iosif Many*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia", I-2, XXXVII, 1992, p. 75-80.

⁵ Iosif Many, *op. cit.*, p. 208.

⁶ George Bariț, *Scrieri social-politice*; ed. de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, Buc., Ed. Politică, 1962, p. 61.

să ne convingem ușor că toate popoarele patriei noastre, pe lângă toate neajunsurile lor privitye anumit din punctul moral și religios, cu nimic nu stau mai jos decât acelea.⁶⁷

Un prim reper pentru ilustrarea unei firave modificări de perspectivă în acest sens îl oferă Ion Codru Drăgușanu. Întreg memorialul său de călătorie, loc privilegiat al cunoașterii și explorării atâtor realități diferite, e scris din punctul de vedere comparatist pe care îl mărturisește la un moment dat: *"În șirul epistolelor mele ți-am scris despre multe țări și națiuni, asemănându-ne și pe noi, românii, când mai bine, când mai rău, când cu națiuni mai culte, când cu popoare mai barbare decât noi"*⁶⁸ Ideea de a reflecta la propria condiție prin raportare la celălalt pare la prima vedere apropiată de viziunea conflictuală tradițională; dar nu este decât o aparență, pentru că la Codru Drăgușanu, ca și la Bariț, comparația e mult mai senină și echilibrată, prin relativizarea pe care o oferă situarea noastră într-o poziție oarecare, neutră, "de mijloc" (în timp ce auto-evaluările noastre caracteristice ne plasează fie pe primele, fie pe ultimele locuri), în ierarhia unei lumi complexe și diferențiate.

Ce-i drept, enumerarea stereotipurilor etnice pe care o întreprinde în altă parte, aproape toate negative, ba mai mult, având repercusiuni directe chiar asupra noastră, nu poate avea darul de a schimba viziunea etnocentrică, obsesia încercuirii și a străinului rău-voitor: *"Așa stăm, frate, unglul ne iubește ca să-i cumpărăm fabricatele, dându-i toți gălbenășii; muscalul, reînviat sub țarismul atotputernic, ca să-i facem loc în Dacia Inferioară spre a păși către vechiul Țarigrad, unde cugetă a întemeia o turmă și un păstor; germanul ar dori să-i dăm loc de colonie pretutindeni, cu privilegiu geisaiane și andreiane; ispanul, bine c-a decăzut, ne caută peste umăr, și așa oricărui, pentru că nu poartă ca dânsul șaptesprezece nume de familie, nici are simțul sumeției ca ispanul [...] Nu e multă speranță în italian, de nu cumva lui însuși îi vine cineva în ajutor. Polonii, un popor cavaleresc, nicideată nu se vor ridica, însă nici prea merită, căci, ca și maghiarii noștri, după musulmani sunt poporul cel mai egemonic din lume."*⁶⁹ Însăși aprecierea și valorizarea națiunilor respective se face aici în

⁶⁷ *Ibidem*, p. 98-99 (articol în "Gazeta de Transilvania" din 1847, nr. 96, p. 381-382).

⁶⁸ Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ed. de Corneliu Albu, Buc., Ed. Sport-Turism, 1980, p. 225.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 232-233; p. 260-261 în ediția Romul Munteanu, Buc., ESPIA, 1956. În ediția Munteanu, din 1956, cenzorii au eliminat fraza privitoare la ruși, iar în ediția Albu, din 1980, păstrând-o pe aceea, au scos în schimb pasajul care se referea la maghiari (oarecum surprinzător pentru naționalismul epocii Ceaușescu; dar se vede că ipocrizia "solidarității popoarelor frățești" mai funcționa încă, aplicată însă

funcție de atitudinea pe care ele o manifestă față de noi. Din această perspectivă, singurii care beneficiază de o percepție favorabilă sunt francezii: *"O singură gîntă în lume cere și merită stima și grațitudinea noastră. Aceasta este națiunea franceză, care de o jumătate de secol își varsă sîngele și-și deșartă punga numai pentru umanitate și care, oarecînd, nu și le va cruța nici pentru noi și mîntuirea noastră."*¹⁰

De fapt, Codru Drăgușanu, în conformitate cu optica epocii sale, nu consideră aceste clișee drept imagini deformante, pe care percepția noastră le atribuie în mod simplist unor realități mult mai complexe, ci crede sincer în adevărul și în capacitatea lor de a descrie pertinent națiunile respective.¹¹

Există însă și texte care manifestă un scepticism remarcabil față de valabilitatea stereotipurilor etnice. Gazeta "Amicul poporului", care apare la Pesta în 1848 și încearcă în permanență să cultive o atmosferă de deschidere și toleranță, conține o serie de considerații semnificative în acest sens. Până la desființarea cenzurii impuse de regimul Metternich, se afirmă aici, românii (alături de celelalte popoare ale Ungariei) au fost ținuți în întuneric, nu au putut afla nimic real și substanțial despre celelalte națiuni sau despre *"cum cugetă și alte nații despre noi"* [...] *Până acuma nu am știut alta despre națiile străine decât că italianul joacă ursu, englezul face drumuri de fier, neamțu neîncetat ciocârtește câte ceva, iară pe muscal și pe turc i-am crezut de vrăjmași; însă nu am știut pricina că pentru ce, deoarece nici părinții noștri nu au știut mai mult decât noi. Căci tirana ocârmuire au fost închis calea învățaturii."*¹² Sunt surprinse aici, într-un mod admirabil, câteva dintre trăsăturile esențiale ale fenomenului de stereotipaj: caracterul simplificator al clișeului, pus în evidență prin selectarea unor imagini ridicole, care demonstrează de fapt lipsa de consistență a acestor categorizări; sublinierea rolului decisiv pe care îl joacă lipsa de informație în generarea unor atitudini

---

selectiv, după cum bătea vîntul). Cercetătorul este nevoit astăzi să refacă textul din bucăți, prin juxtaponere, sau să colaționeze la fiecare pas cu edițiile *princeps* (1865), Onciu (1910, 1923) sau Cioculescu (1942).

¹⁰ *Ibidem*, ed. Albu, p. 233.

¹¹ Vezi una dintre cele mai complete colecții de asemenea stereotipii naționale la H e r m a n n K e y s e r l i n g, *Das Spektrum Europas*, 1928 (traducere românească: *Analiza spectrală a Europei*, Iași, Institutul European, 1993).

¹² "Amicul poporului", I, 1848, nr. 11, col. 172.

rigide, bazate pe prejudecăți; mecanismul de transmitere culturală a stereotipurilor, în familie, de la o generație la alta, în absența unei informații mai ample cu privire la celălalt. Chiar și animozitățile socotite cele mai periculoase din punctul de vedere al opțiunilor politice ale redacției, respectiv cele față de ruși, trebuiau explicate în mod rațional, și nu perpetuate prin cultivarea unor imagini ale adversarului, reproduse automat în virtutea moștenirii prejudecăților respective. Era clar că o asemenea înțelegere nuanțată a mecanismelor de producere a imaginilor despre celălalt putea să așeze într-o altă lumină și problema relației dintre imaginea noastră de sine, imaginile mai mult sau mai puțin calomnioase ale străinilor și o realitate susceptibilă să ocupe, în aceste condiții, o poziție mai bună în raport cu presiunea acelor auto- și hetero-percepții hipertrofiate care se obstinaseră până atunci să o arunce în planul unui joc secund.

Aceeași poziție neîncrezătoare față de stereotipurile naționale o mărturisește, de data aceasta într-o splendidă formulă metaforică, de limpezimea unui cristal, o anecdotă tradusă din limba maghiară de către Iosif Many, publicată în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", sub titlul sugestiv de *Limba defăimătoare*¹³. Trebuie remarcat în acest punct faptul că atitudinile critice la adresa clișeele etnice sunt promovate adeseori de către personaje extrem de deschise și tolerante în direcția maghiarilor, cum este cazul lui Many sau al lui Sigismund Pop, redactorul "Amicului poporului".¹⁴ Acești intelectuali, socotiți în momente de criză drept renegați și trădători de către români¹⁵, cred că apropierea politică și culturală, precum și cunoașterea reciprocă dintre cele două popoare reprezintă o cale adecvată de susținere a intereselor propriului neam. Or, acțiunea lor în această direcție fiind puternic stânjenită de imaginile negative și resentimentele pe care le nutresc românii față de maghiari (și reciproc), ei se simt în mod firesc atrași tocmai de către acele idei care subminează bazele teoretice generale ale stereotipurilor naționale, și țin să le popularizeze, în consecință, în rândurile conaționalilor.

---

¹³ A. A. u. r. [=Iosif Many], *Limba defăimătoare*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", III, 1840, nr. 7, p. 53-54.

¹⁴ Am văzut că și Bariț citează din Széchenyi, când vrea să demonstreze relativitatea imaginilor etnice, vezi *supra*, nota 7.

¹⁵ O apreciere foarte dură la adresa lui Sigismund Pop în *George Bariț și contemporanii săi...*, III, p. 282-283.

Anecdota cu pricina spune că atunci când diavolul a fost aruncat din ceruri, trupul său s-a frânt în mai multe bucăți, care au căzut în diferitele țări ale lumii. Capul i-a căzut în Spania și de aceea sunt spaniolii "*o așa gintă fudulă și semeață*"; inima în Italia, motiv pentru care "*italianul e viclean și înșelător*"; stomacul în Germania, "*și de atunci poștește neamțul mai cu seamă numa de foale a avea grijă*"; picioarele în Franța, "*pentru aceea frâncul e așa neodihnit*"; mâinile în Anglia, englezul fiind "*lucrător și harnic*"; sabia în Polonia, polonezii devenind o națiune "*eroică*", dar a căror vitejie "*n-are nici un efect*"; în fine, mantia i-a căzut în Ungaria, drept pentru care aceasta e acoperită de un întuneric de sub care "*și astăzi abia se poate trage afară*". Dar limba diavolului, încheie anecdota, s-a sfărâmat în mii de bucăți care s-au răspândit pe toată suprafața pământului, "*și de aci domnește pretutindeni diavoleasca limbă defăimătoare*".¹⁶ Sensul alegoriei este exemplar: toate "caracteristicile" și imaginile pe care și le atribuie națiunile nu sunt decât expresia unei tendințe de a-l calomnia pe celălalt, tendință care se manifestă la o scară generală. Această "defăimare" universală are o natură diabolică, ceea ce implică faptul că încercarea de a ne debarasa de ea nu poate fi decât legitimă și dezirabilă.

---

¹⁶ A. A. u. r. [=Iosif Many], *op. cit.*, p. 54.

IMAGINEA REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA ÎN OPERA LUI KÖVÁRY LÁSZLÓ

MTU Ildikó Melinda

ABSTRACT: *The Image of the Transylvanian Revolution of 1848 in Kövály László's Work.* The present study analyzes the works dedicated to the Revolution of 1848 by Kövály László, the Hungarian historian of Transylvania. Kövály was a well-informed author who carefully surveyed the national issue during the revolution. Although he does not approve of the Romanian revolution which he believes to be a mere "revenge" against Hungarian nobility, Kövály is deeply aware of Transylvania's multiethnic character and cultural variety. He believes that the peoples of this province must have a common destiny, as the tensions between them represent a threat to their existence alike.

Revoluția maghiară de la 1848-1849 și, în strânsă legătură cu aceasta, cea română din Transilvania, au constituit, încă în primii ani de după înfrângerea lor, și până în zilele noastre, subiecte preferate de cercetare pentru istoricii, scriitorii și gazetarii maghiari din Ungaria sau Transilvania. Din multitudinea lucrărilor dedicate acestor teme, în studiul de față ne-am propus să prezentăm scrierile referitoare la 1848 aparținând istoricului maghiar ardelean Kövály László.

În momentul izbucnirii revoluției maghiare, Kövály László, în vârstă, pe atunci, de 29 de ani, se făcuse cunoscut deja în viața culturală a Transilvaniei prin activitatea sa didactică și publicistică.¹

În timpul revoluției, el se va implica profund în desfășurarea evenimentelor. Va fi redactorul gazetei politice "Ellenőr", din Cluj, apoi, în iunie 1848, este numit de către ministrul de interne Szemere Bertalan în funcția de secretar al Oficiului național de statistică.²

---

¹ Pentru viața lui Kövály László vezi: Szinyei József, *Magyar irók élete és munkái* [Viațele și operele scriitorilor maghiari], vol. VII, Bp., 1900, col. 140-149; Márki Sándor, *Emlékbeszéd Kövály László levelező tag felett* [Discurs comemorativ la adresa membrului corespondent Kövály László], Bp., 1910; studiul introductiv al lui Bálint József, *Kövály László élete és munkássága* [Viața și activitatea lui Kövály László] la ediția Kövály László, *Tájképek utazási rajzokból* [Imagini și descrieri de călătorie], apărută în colecția "Téka", Buc., 1984, p. 5-50. Lista completă a scrierilor lui Kövály, la Köblös Zoltán, *Kövály László irodalmi munkássága (1839-1907)* [Operele lui Kövály László (1839-1907)], în "Erdélyi Múzeum", 1907, p. 336-349.

² Szinyei József, *op. cit.*, coloana 140; F. Kiss Erzébet, *Az 1848-1849-es magyar minisztériumok* [Ministerele maghiare din 1848-49], Bp., 1987, p. 553.

În toamna anului 1848, Kőváry este trimis de către "Comitetul de apărare a patriei" ("Honvédelmi Bizottmány") în Transilvania, pentru a relata despre evenimentele dramatice care aveau loc în această regiune. Din februarie 1849 îndeplinește și alte însărcinări oficiale pe lângă guvernul maghiar și armata generalului Bem.³ O dată cu sfârșitul uneia dintre ultimele rezistențe maghiare, la Jibou, în data de 25 august 1849, Kőváry este arestat de către trupele austriece. Totuși, reușește să scape de represaliile imperialilor, fiind grațiat la Cluj de către colonelul Urban. După eliberarea sa, Kőváry se mută la Pesta și se dedică în mare măsură activității culturale.⁴

Fiind implicat, după cum am putut vedea, atât de direct în evenimentele de la 1848-1849 din Transilvania, este ușor de înțeles motivația psihologică a istoricului maghiar, motivație care l-a determinat să împărtășească publicului cititor impresiile și constatările legate de revoluția pe care a trăit-o, prin intermediul unor cărți sau articole de gazetă, realizate până în anul morții sale, 1907.⁵

Istoria Ardealului la 1848-49 constituie principala sa lucrare dedicată revoluției. Ea poate fi comparată, într-o oarecare măsură, cu volumul II din *Părți alese din istoria Transilvaniei* a lui George Bariț, deoarece, la fel ca lucrarea istoricului român, și cartea lui Kőváry se dorește a fi o cercetare istorică, dar în același timp constituie și o mărturie memorialistică, a unui personaj adânc implicat în evenimente. De altfel, George Bariț va folosi în mod copios lucrarea lui Kőváry ca sursă de informare a istoriei sale.⁶

În acord cu stereotipiile referitoare la români existente în imaginarul social maghiar din primele decenii ale epocii moderne, Kőváry László afirmă la începutul cărții sale că, în

³ Din data de 15 martie 1849 va fi numit ca "istoric oficial" pe lângă armata generalului Bem (*apud F. Kiss Erzsébet, op. cit.*, p. 553).

⁴ Szinyeyi József, *op. cit.*, col. 140; Bálint József, *op. cit.*

⁵ Kőváry László, *Erdély története 1848-49-ben*, [Istoria Ardealului la 1848-49], Pest, 1861; idem, *Okmánytár az 1848-9-ki erdélyi eseményekhez* [Colecție de documente la evenimentele ardelenene din 1848-9], Kolozsvár, 1861. Dintre articolele din presă amintim: *Az unio kimondása 1848-ban* [Proclamarea uniunii în 1848], în "Korunk", 1865, p. 109-114; *A márciusi napok civilisationk keretében* [Zilele din martie în cadrul civilizației noastre], în "Erdélyi Múzeum", 1898, p. 297-306; *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira* [Rememorarea zilelor mai senine ale revoluției], în "Történelmi Lapok", 1898, p. 1-3, 9-11, 17-19, 25-28, 33-35, 45-46, 61-62, 69-71, 88-89, 101-104, 117-119, 125-127.

⁶ Vezi George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*, vol. II, ed. a II-a, ediție de Ștefan Pascu și Florin Salvan, Brașov, 1994, p. 170, 211, 215, 219-231, 261, 264-265, 267-269, 271-272, 304-305, 321-322, 327-328, 331, 361, 370, 372, 380, 399, 403-404 etc.

momentul izbucnirii revoluției maghiare din 1848-1849, românii erau "săraci și incuți, deoarece nimeni nu a fost preocupat de îmbunătățirea situației lor".⁷ Acest lucru era de altfel valabil și pentru iobagii maghiari din Transilvania. Românii puteau deține funcții doar dacă treceau la religia greco-catolică. Dar mai rămâneau "600.000 de neuniți, care nu puteau beneficia de avantajele cetățeniei" ("polgáriélet" = viață civilă). Ca atare, ei sperau să îndrepte această "anomalie" prin recunoașterea lor ca a patra națiune a Transilvaniei.⁸

La începutul revoluției, când se va pune ce către maghiari problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria, românii — în opinia lui Kőváry — nu au nimic de obiectat, solicitând doar eliberarea din iobăgie și recunoașterea lor ca națiune politică.⁹

Acestea vor fi și revendicările formulate la prima lor adunare, din 30 aprilie 1848, de la Blaj, despre care Kőváry afirmă că ar fi reprezentat de fapt adunarea "intelectualilor națiunii române", care au hotărât să aștepte convocarea noii diete reprezentative a Transilvaniei pentru a-i solicita acesteia, pe cale legală, "vindecarea supărărilor națiunii române".¹⁰

Între timp însă, la sate își fac apariția diverși "agitatori", ca de exemplu "Mikás Ferenc" (Florian Micaș) sau Pap Sándor (Al. Papiu Ilarian)¹¹, tineri care pornesc să ațâțe poporul în vederea stârpirii maghiarilor, gândindu-se că "dacă aceștia nu vor mai exista, pământul le va rămâne lor". În urma acțiunilor acestor "agitatori", în multe locuri românii refuză prestarea robotelor, ajungându-se și la violențe, problema pământului transformându-se din ce în ce mai mult în problemă națională.¹²

Imaginea potrivit căreia ridicarea românilor la 1848-1849 s-ar fi datorat, în mare parte,

⁷ Kőváry László, *Erdély története 1848-49-ben*, p. 20.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*. Vezi, la momentul respectiv, opiniile pro-unioniste ale lui Timotei Cipariu, *Uniunea*, în "Organul luminării", II, 1848, nr. 67.

¹⁰ Kőváry László, *op. cit.*, p. 21.

¹¹ Este vorba de adunările populare convocate de tinerii radicali în Munții Apuseni cu scopul de a testa atitudinea țărănimii și de a da un plus de legitimitate revendicărilor românești. Vezi Nicoleta Bocșan, *Revoluția de la 1848*, în vol. *Memorandul. 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, Buc., 1992, p. 140.

¹² Kőváry László, *op. cit.*, p. 21.

acțiunilor unor "instigatori" sau "ațățători" nu reprezenta o noutate în mentalul colectiv maghiar al epocii. Ea poate fi întâlnită, de exemplu, și la jurnaliștii de la "Márctius Tizenötödike" ("Cincisprezece Martie"), gazetă radicală apărută în anii revoluției, sau în operele literare ale romancierului Jókai Mór. Conform acestor opinii, "agitatorii" s-ar fi aflat în serviciul adversarilor cauzei maghiare, respectiv al "camarilei" vieneze, iar succesul lor în rândurile poporului s-ar fi datorat mai mult nivelului scăzut de instruire și de cultură al românilor, decât vreunui resentiment al acestora față de revoluția maghiară.¹³

Revenind la sinteza lui Kőváry, putem reține în continuare sublinierea faptului că situația din Transilvania se înrăutățește și mai mult în urma votării uniunii principatului cu Ungaria, de către Dieta din Cluj, la sfârșitul lui mai 1848, precum și a sancționării acesteia de către împăratul Ferdinand.

O parte a românilor, în special intelectualii greco-catolici (în frunte cu episcopul Ioan Lemeni), considerați de către istoricul maghiar drept "cele mai inteligente persoane ale națiunii române"¹⁴, se grăbesc să dea declarații în favoarea uniunii¹⁵ și așteaptă îmbunătățirea situației națiunii lor alături de maghiari. Dar majoritatea covârșitoare a românilor respinge hotărât această posibilitate și începe să se orienteze din ce în ce mai mult spre sașii din Transilvania, "împăcându-se — în opinia lui Kőváry — cu opresorul lor mai mic împotriva celui mai mare".¹⁶

Mișcarea lor este influențată — afirmă istoricul ardelean — din ce în ce mai mult de către austriecei, ruși și de românii din Țara Românească. Legăturile cu rușii sunt posibile, după Kőváry, datorită legăturilor spiritual-religioase ale mulțimii răsculate cu țarul Rusiei, pe care l-ar considera drept capul lor bisericesc.¹⁷ Iar succesul românilor din Muntenia în rândul

¹³ Vezi M I T U I I D I K Ó M e l i n d a, *Revoluția română de la 1848-49 din Transilvania oglindită în gazeta "Márctius Tizenötödike"*, I, în "Acta Musei Napocensis", 26-30/II, Istorie, 1989-1993, p. 555-571; II, în *ibidem*, 31, 1994 (în curs de apariție); eadem, *Imaginea românilor în opera lui Jókai Mór*, în vol. Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 116-121.

¹⁴ K ő v á r y I. a s z l ó, *op. cit.*, p. 113.

¹⁵ *Ibidem*, p. 61.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54. O constatare asemănătoare făcea și un ziarist anonim din paginile gazetei "Márctius Tizenötödike", I, 1848, nr. 187, exprimându-și uimirea în legătură cu apropierea românilor de sași.

¹⁷ K ő v á r y I. a s z l ó, *op. cit.*, p. 28.

fraților lor din Transilvania avea la bază propaganda în favoarea constituirii unui "imperiu daco-roman" ("Daco-romanum imperium")¹⁸, care să cuprindă Ardealul, Banatul, Bucovina și cele două Principate dunărene.

Începând cu luna aprilie 1848, românii încep să se întrunească tot mai des, la Blaj sau la Orlat¹⁹, ceea ce îi va înspăimânta în mod firesc pe maghiarii din Transilvania, mult mai puțin numeroși decât românii.²⁰

În fruntea mișcării românești se situează un "comitet director" ("igazgató komité") — este vorba, desigur, de Comitetul național desemnat la Blaj și transformat apoi în Comitet de pacificațiune —, care, în opinia lui Kőváry, urmărea să ridice la luptă întreaga românie; în regiunile în care acest lucru nu se putea obține cu ușurință, comitetul aplica măsuri de intimidare pentru a-și recruta aderenții.²¹

Cu privire la noua organizare administrativă și militară a Transilvaniei, înfăptuită de către Comitetul național, Kőváry afirmă că prin aceste măsuri românii urmăreau "reînvierea puterii militare romane", cu toate că ei n-ar fi trebuit să se mândrească atât de mult cu această putere, deoarece ea nu fusese decât "un cuib al sclaviei și al absolutismului", iar în secolul XIX constituirea unui guvernământ militar nu mai putea fi aprobată de popoarele libere ale lumii.²²

Istoricul maghiar desconsideră acțiunile Comitetului, precum și pe membrii acestuia. Este de părere că dintre fruntașii români puțini sunt cei care au reale capacități de conducere și organizare. "Barnuc Simon" (Simion Bărnuțiu), președintele Comitetului, este "fanatic", "Belecescu Miklós" (Nicolae Bălășescu) "avid de bani", iar ceilalți membri ai Comitetului erau până la izbucnirea revoluției "ignota quantitas" (persoane necunoscute, cantități neglijabile). Referitor la perfecții și tribunii legiunilor — afirmă Kőváry în continuare — "putem spune mai multe lucruri. Printre aceștia se află mai mulți politicieni și bărbați activi", cum ar fi cazul lui Florian Micaș, Axente Sever sau Constantin Romanu-Vivu. Totuși, dintre

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 66, 108-109.

¹⁹ *Ibidem*, p. 26, 78-79.

²⁰ *Ibidem*, p. 21.

²¹ *Ibidem*, p. 113.

²² *Ibidem*, p. 110-111.

prefecți, este de părere Kőváry, "cei mai mulți s-au remarcat prin faptele lor sălbatice".²³

Aceeași atitudine ostilă față de fruntașii revoluției române poate fi întâlnită și în paginile gazetei "Márczius Tizenötödike". Jurnaliștii acestei publicații vedeau în conducătorii mișcării românești niște unelte interesate în mâinile Curții vieneze, responsabili de aflătarea și ridicarea la luptă a mulțimii inocente, neinstruite, fapt pentru care în cazul lor se și recomanda aplicarea "celui mai sever terorism".²⁴

Singurele persoane din categoria amintită mai sus care apar într-o lumină oarecum favorabilă în lucrarea lui Kőváry sunt "Salomon Miklós" (Nicolae Solomon), care "nu a ucis și nu a jefuit", și "Jánk Ábrahám" (Avram Iancu), cel care fusese "adânc impresionat de eliberarea poporului său"²⁵, cu ocazia evenimentelor de la 1848.

Kőváry i-a acordat lui Avram Iancu o atenție specială în paginile istoriei sale, și se pare că regreta sincer "înstrăinarea" lui Iancu de cauza revoluției maghiare. Avram Iancu "ar fi putut să apară ca un erou al libertății — spune istoricul maghiar — dar el vroia să fie un mântuitor, nedându-și seama că nu este decât o unealtă" în mâinile reacțiunii.²⁶ Cu toate că, după părerea istoricului ardelean, ambițiilor lui Iancu le-ar fi căzut victimă oameni nevinovați, totuși, Kőváry aprecia în mod pozitiv faptul că tribunul român a militat, din punct de vedere al intențiilor sale, pentru o cauză dreaptă — cea națională —, și nu pentru interese personale, așa cum ar fi făcut, în opinia sa, alți tribuni. Acest lucru ar fi fost dovedit, crede Kőváry, și prin faptul că "după înfrângerea maghiarilor, el [Avram Iancu] nu vroia să depună armele până când imperialii nu-și vor fi îndeplinit promisiunile făcute românilor, și deoarece acest lucru nu s-a întâmplat, el nu a acceptat nici o recompensă, iar mai târziu a înnebunit."²⁷ Soarta ulterioară a lui Avram Iancu era — în viziunea lui Kőváry — cu atât mai tristă cu cât, după înfrângerea revoluției, acesta "va ajunge să fie compătimit, deplâns, de același popor al cărui

²³ *Ibidem*, p. 111-112.

²⁴ "Márczius Tizenötödike" (Debrecen), II, 1849, nr. 50, p. 191, "Márczius Tizenötödike" (Pesta), II, 1849, nr. 18, p. 70 și nr. 20.

²⁵ K ő v á r y L á s z l ó, *op. cit.*, p. 112, 54.

²⁶ *Ibidem*, p. 54.

²⁷ *Ibidem*, p. 55, 112.

col fusese" în timpul luptelor.²⁸

Războiul civil din Transilvania este privit cu oroare de către istoricul maghiar, care îi va face însă întotdeauna responsabili pentru masacrele și evenimentele sângeroase ale acestuia doar pe români.²⁹ În fața furiei dezlănțuite a foștilor iobagi, "domnii din comitate" trebuie să fugă, să-și părăsească locuințele, să se îmbrace în țundre și să vorbească românește, pentru că altfel viețile lor nu mai erau în siguranță.³⁰

Aceeași atitudine unilaterală în judecarea chestiunii respective va adopta, de exemplu, și Jókai Mór, în scrierile sale dedicate revoluției de la 1848.³¹ Ororile sunt comise numai de către români în dauna maghiarilor și aproape niciodată invers. Este adevărat, Jókai încearcă întotdeauna să și explice, să scuze într-un fel acest comportament pe care îl atribuie românilor, punându-l pe seama lipsei de civilizație și a caracterului influențabil al acestora.

Existau însă, chiar în acea perioadă, și voci care se pronunțau în favoarea unei tratări mai obiective a evenimentelor din Transilvania. Printre cei care vor reuși acest lucru se numărau și gazetarii de la "Márctius Tizenötödike", care nu treceau sub tăcere nici actele reprobabile comise de partea maghiară, mai cu seamă de către trupele de secuî. În opinia respectivilor jurnaliști, indiferent cărei tabere ar fi aparținut autorii violențelor, ele erau tot atât de nejustificate din punct de vedere moral și uman.³²

În viziunea lui Kőváry însă (chiar dacă nici el nu aprobă violența în principiu), cei care ripostează în fața acțiunilor românești, și anume secuîi, sunt considerați (la fel ca moșii în tabăra românească) de-a dreptul niște eroi.³³ Secuîi au menirea de a stopa "vandalismul" românilor, în situația în care maghiarilor din Transilvania le lipseau banii, armele, munițiile

²⁸ *Ibidem*, p. 232. Pentru mitizarea figurii lui Avram Iancu și în spațiul culturii maghiare din epocă vezi Jókai Mór, *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* [Tablouri revoluționare și de război din 1848 și 1849], I-II, Pest, 1850, nvela *A Bárdy család* [Familia Bárdy].

²⁹ Kőváry László, *op. cit.*, p. 90-91, 101.

³⁰ *Ibidem*, p. 122.

³¹ Jókai Mór, *op. cit.* Vezi Mitu Ildikó Melinda, *Imaginea românilor în opera lui Jókai Mór...* (nota 13), p. 119.

³² *Ibidem*, *Revoluția română de la 1848-1849...* (nota 13), p. 565-566.

³³ Vezi Eoan Cârja, *Ipostaze ale imaginii "celulalt" în revoluția de la 1848 din Transilvania*, în vol. *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea--Cluj, 1995.

sau comandanții necesari pentru organizarea apărării.³⁴

Luptele dintre românii și maghiarii din Ardeal, începute în octombrie 1848, continuă și în anul următor. Din nefericire, ele nu pot fi curnate nici de către decretul de amnistie al generalului Bem, din decembrie 1848. În legătură cu această acțiune a generalului polonez, Kőváry scrie următoarele: "Bem era un soldat bun, dar ca politician a fost un visător. El nu cunoștea trecutul, prezentul, precum și patimile popoarelor din Ardeal" și astfel nu și-a dat seama că "o asemenea proclamație era tardivă pentru țara aceasta. Națiunile de aici și-au mânăjit mâinile prea tare cu sânge pentru a mai putea avea încredere în asemenea promisiuni. Mai ales românii, care nu vroiau să-și riște Dacoromania lor"³⁵ — își încheie Kőváry aprecierile sale, trebuie să o recunoaștem, de mare duritate și șcepticism.

Așadar, în loc de a depune armele în urma amnistiei generalului Bem, românii trec la "restaurarea Dacoromâniei", mai ales după desfășurarea adunării de la Sibiu, din decembrie 1848. Conform aprecierilor lui Kőváry, la această adunare s-a redactat o petiție, adresată împăratului, care "trebuia să reprezinte Charta Dacoromâniei". Cu privire la ea, Kőváry afirma următoarele: "În general [românii] au cerut atât de multe lucruri, de parcă ar fi crezut că Austria mai există doar datorită bunăvoinței lor și că dinastia s-ar afla într-o situație atât de critică, încât dacă românii ar cere un lucru, împăratul le va da două".³⁶

Kőváry se arată foarte revoltat în fața a ceea ce el consideră drept amplificarea revendicărilor românești, de la sfârșitul anului 1848 și începutul anului 1849, în fața faptului că românii "nu sunt mulțumiți doar cu principiul egalității în drepturi" a tuturor națiunilor din Imperiul habsburgic, prezent în Constituția austriacă din 4 martie 1849, "ci visează la un «terrenum», la un voievodat separat".³⁷ Românii nu iau în considerare, crede el, "condițiile istorice și geografice ale celorlalte națiuni sau faptul că ei amenință cu contopirea pământurile compacte ale secuilor și sașilor din Ardeal."³⁸

³⁴ K ő v á r y L á s z l ó, *op. cit.*, p. 103.

³⁵ *Ibidem*, p. 142-143.

³⁶ *Ibidem*, p. 143-144.

³⁷ *Ibidem*, p. 190.

³⁸ *Ibidem*.

Singura consolare a istoricului maghiar în această situație vine doar din ruptura intervenită între sași și români ca urmare a "dorințelor imposibile" ale românilor; acum, scrie Kőváry, "și-au dat seama și sașii că aceste idei insuflăte românilor tocmai de ei ar putea amenința și autonomia lor".³⁹

Cu privire la perioada de sfârșit a revoluției, Kőváry mai amintește de încercările de pacificare din primăvara și vara anului 1849, de misiunea deputatului Ioan Dragoș în Munții Apuseni, eșuată în urma intervenției "iraționale" a lui Hatvani la Abrud⁴⁰, sau de încercările "mai multor deputați români la Pesta", care se ocupau de finalizarea tratatului de pacificare împreună cu trimișii lui Avram Iancu.⁴¹

Rezumând, în final, principalele considerații ale istoricului maghiar referitoare la revoluția română din 1848-1849, este necesar să insistăm asupra câtorva aspecte.

În primul rând, trebuie spus că, în comparație cu alți observatori maghiari, Kőváry este foarte bine documentat în ceea ce privește desfășurarea revoluției române, cunoaște revendicările, programele, petițiile formulate de români, precum și pe conducătorii acestora, structurile lor organizatorice etc.

În ceea ce privește opiniile istoricului ardelean cu privire la motivele ridicării la luptă a românilor în 1848, ele sunt în acord cu viziunea predominantă în imaginarul politic maghiar al epocii *vis-à-vis* de problematica românească. Astfel, deși recunoaște, ca punct de plecare al considerațiilor sale, faptul că românii din Transilvania au fost asupriți vreme îndelungată de către maghiari și sași, Kőváry apreciază că această nedreptate a fost eradicată, "reparată" prin hotărârile revoluției maghiare, din martie 1848, care acordau o serie de drepturi și libertăți cetățenești tuturor locuitorilor Ungariei, indiferent de naționalitate, și consacrau desființarea iobăgiei. Tocmai de aceea, lupta românilor nu mai are sens, pentru că binefacerile revoluției maghiare au fost extinse și asupra lor. În viziunea istoricului maghiar, românii din Transilvania nu mai au acum motive justificate să se ridice la luptă, mișcarea lor fiind stimulată mai mult de dorința de "răzbunare", de resentimentele lor ancestrale față de

---

³⁹ *Ibidem*, p. 191.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 229.

⁴¹ *Ibidem*, p. 268.

nobilimea maghiară.⁴²

Totuși, această schemă explicativa generală, această viziune șablon, este nuanțată în cazul lui Kőváry prin surprinderea unor motivații suplimentare ale mișcării românești, chiar dacă valorizarea lor diferă, desigur, de cea prezentă în viziunea românească. Astfel, Kőváry insistă asupra idealului Dacoromâniei sau vorbește despre tendințele de unificare confesională ale românilor ardeleni — năzuințe proprii elitelor revoluționare românești — cu toate că, este adevărat, le consideră niște proiecte lipsite de realism, simple "himere metafizice".⁴³

Dintr-un alt punct de vedere, în pofida faptului că se arată revoltat de comportamentul pe care îl atribuie românilor în timpul revoluției, Kőváry crede totuși că, în principiu, acești compatrioți ardeleni "îi simpatizează pe maghiari, iar în vremuri liniștite au sentimente atât de idilice".⁴⁴

Chiar dacă asemenea considerații nu fac decât să dezvăluie prezența altor clișee ale imaginii românilor în percepția maghiară (o imagine idilică a "bunului sălbatic", a țaranului "autentic", neafectat de civilizația modernă), se poate reține faptul că istoricul maghiar conștientizează profund caracterul pluriethnic și multicultural al Ardealului. Destinul comun al popoarelor Transilvaniei îi apare lui Kőváry ca o evidență, pentru că "soarta națiunilor care trăiesc împreună este aidoma cu aceea a familiilor cu mulți copii: ori se împacă după o ceartă, ori se distrug reciproc".⁴⁵

Dincolo de bunele sale intenții sau de implicarea sa ca istoric participant la evenimente, meritul "viziunii-șablon" a lui Kőváry poate fi acela de a ajuta la relativizarea altor viziuni-șablon, fără îndoială la fel de exclusiviste și la fel de bine intenționate.

⁴² În mod asemănător raționau și jurnaliștii de la "Márctius Tizenötödike", acuzând revoluția română ca ar fi fost doar o mișcare elementară, țărănească, o "Vendée a Țării Ardealului", îndreptată împotriva maghiarilor. Vezi "Márctius Tizenötödike", I, 1848, nr. 187, p. 749. Preluând doar parțial acest clișeu, Jókai Mór semnala, în schimb, printre primii în cultura maghiară, și existența unei elite românești, cultă și conștientă de sine, care în timpul revoluției s-a angajat în luptă cu scopul emancipării naționale și sociale a propriei etnii. Vezi Jókai Mór, *op. cit.* (nota 28) și analiza scrierilor respective în studiul citat la nota 13.

⁴³ Kőváry László, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁵ *Ibidem*.

ASPECTE PRIVIND MENTALITATEA MOȘILOR ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848

Ion CĂRJA

ABSTRACT: *Some Aspects Concerning the Mentality of the Inhabitants of the Apuseni Mountains During the Revolution of 1848.* The present study deals with the some aspects of the behaviour of the inhabitants of the Apuseni Mountains (Motzi) in the course of the revolutionary events of 1848-1849. Although their uprising had legitimate grounds, the inhabitants of the Apuseni Mountains experienced, besides the feeling of hope and joy in the first stages of the movement, terror and fear with the spreading of the news that the enemy's military troops were drawing near.

Evenimentele din perioada 1848-1849, veritabile seisme pentru întreaga Europă, au modificat de la un capăt la altul al bătrânului continent configurații economico-sociale, structuri politice, au zguduit conștiințe și s-au imprimat în mod decisiv asupra structurilor mentale și a sensibilităților colective. Revoluția a constituit în arealul Țărilor Române un jalon important, punctul în care conștiința de sine etnico-națională s-a fortificat din plin și s-a validat în modul cel mai autentic. Fenomenul revoluționar în spațiul transilvănean la care ne vom opri insistând cu precădere asupra evenimentelor din munții Apuseni, a fost valorificat cu săruință de istoriografia noastră, în jurul acestor evenimente și a consecințelor lor circumscriindu-se varii puncte de vedere. De la primele consemnări, scrieri memorialistice contemporane sau imediat următoare anilor 1848-1849, până la elaboratele istoriografice recente, suntem invitați la descifrarea osaturii unor fenomene complexe, cu reverberații pe multiple planuri.

Parcurgând acest amplu traseu istoriografic ni se impun atenției cercetări de prestigiu privind chestiuni dintre cele mai diverse: configurații ideologice, momente organizatorice, deziderate programatice revoluționare, confruntări armate între diferite tabere, consecințele imediate și în timp ale fenomenului revoluționar; sunt doar câteva aspecte din cele abordate, dar subiectul este pe departe de a fi epuizat. Nu trebuie uitat nici de această dată că, așa cum arăta Lucien Febvre, istoria este: "... o știință a omului, știință trecutului uman și nu știință a lucrurilor sau a conceptelor".¹ Prin urmare se impune cercetării istorice o nouă perspectivă,

---

¹ apud. A l e x a n d r u D u ț u, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p.5.

interdisciplinară, care să vizeze restituirea mentalităților colective, a duratei lungi a evenimentelor și fenomenelor, a alterității - imaginea celuilalt, precum și investigarea mentalității revoluționare, lucru abia început la noi² pentru a se obține astfel o radiografie mai bogată a realității istorice.

Într-o lucrare celebră despre fenomenele de panică colectivă la 1789, George Lefebvre opina că între condițiile vieții economico-sociale și politice pe de o parte și frământările revoluționare pe de altă parte, altfel spus între cauze și efectele lor se intercalează planul inepuizabil al mentalităților colective³, cu rolul unei veritabile linii cauzale și datorită cărora adevărul are toate șansele de a nu părea disproporționat în raport cu realitatea faptică. Conform acestor considerente cercetarea de față se vrea nu o reconstituire ci problematizarea unor aspecte ce merită pe viitor aprofundate.

Revoluția română din Transilvania în perioada martie-august 1848 ni se impune atenției la o primă analiză cu continuarea tacticii legaliste⁴, tradiționale, tactica adoptată de intelighenția românească în luna aprilie și care a prevalat cu ocazia Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3-5 mai 1848. S-a acreditat ideea de a se acționa pe această linie la toate nivelele națiunii române, astfel A.T.Laturian îi scria lui Bariț la 10 aprilie : "Români trebuie să ceară acuma toți. Să ceară și trebuie să li se dea... Să facă o mie de cereri"⁵. De asemenea tot acum se produce fuziunea celor două planuri⁶: al elitei ("minoritatea revoluționară"⁷) și al maselor. Constatăm apoi în această perioadă o evoluție de la mișcări spontane la insurecție organizată⁸, nivelul violențelor de masă, țărănești fiind captat, organizat și canalizat de către

² vezi: Florin Constantin, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea românească*, în "Studii și materiale de istorie medie", vol.VII/1974, p.69-100; *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, cap. "Introducere la memorialistica revoluției", p.5-77.

³ George Lefebvre, *La Grand Peur de 1789*, Paris, 1930.

⁴ Nicolae Bocșan, *Revoluție și revoluționar la românii din Transilvania în 1848 (martie-august)*, în "Studia U.B.B.", 1/1990, p.39.

⁵ apud. N. Bocșan, *op.cit.*, p.45.

⁶ N. Bocșan, *op.cit.*, p.39.

⁷ Michel Vovelle, *La mentalité révolutionnaire*, Paris, 1989, p.151.

⁸ N. Bocșan, *op.cit.*, p.48.

iminențele cenușii ale mișcării.

În plus față de aceste aspecte despre care documentele ne dau relații în mod explicit, fenomenul revoluționar conține valențe nebănuite, greu de prins în formule foarte exacte. Astfel, un loc deosebit de important îl ocupă informațiile, propagarea și receptarea acestora pe diferite canale; la acest capitol studiul d-lui Gelu Neamțu despre aspectele comportamentale în revoluția de la 1848 oferă o bună perspectivă de investigație:

"... la 1848 se activează fără precedent vehicularea informațiilor de tot felul, dar mai ales se intensifică acel fenomen psiho-social ieșit din comun al informațiilor false adică al zvonurilor, .. Atât apariția, circulația zvonurilor n-au fost deloc întâmplătoare, ci determinate de cauze perfect identificabile istoricește; cât despre efectele lor acestea au constituit o realitate istorică incontestabilă"⁹.

Funcționarea circuitului informațional al mulțimilor revoluționare se explică prin ceea ce Gustave Le Bon a numit "contagiune mentală"¹⁰, văzută drept o forță motrice a acțiunii indivizilor în atari împrejurări, astfel preluarea ideilor prin fenomenul contagiunii are loc din considerente ca: utilitate, simpatie, conformism, interes, constrângeri materiale, sau morale și altele. Aspecte de acest gen în revoluția română se observă în spațiul transilvan în perioada ce precede cea de-a treia Adunare de la Blaj din septembrie 1848. În acest sens, intuind pericolozitatea zvonurilor pentru bunul mers al acțiunii românești, Avram Iancu scria Comitetului Permanent: "Noi ne temem, nu cumva informațiile false, precum era obiceiul vechi, să-i prefacă în alt element de națiunea noastră"¹¹. Trebuie precizat în continuare că Marea Adunare Națională din 3-5 mai de la Blaj a fost receptată în mentalitatea populară ca un mult așteptat început al sfârșitului vechiului regim¹², o necesară descătușare, prilejul unei revanșe de mult așteptate; momentul este totodată semnalul unei panici ce se va generaliza în lumea maselor. Din această perspectivă, la nivelul sensibilității colective, de masă, poate fi creionată o evoluție, de la speranță, veselie și euforie, continuând cu manifestările violente

---

⁹ G e l u N e a m ț u, *Aspecte comportamentale în primăvara revoluției de la 1848 în Transilvania*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol", XXV/1, Iași, 1989, p.312.

¹⁰ G u s t a v e L e B o n, *Psihologia mulțimilor*, București, 1990, p.16.

¹¹ cf. I l i v i u M a i o r, *Avram Iancu. Scrieri*, Cluj, 1972, p.73.

¹² *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, cap. "Introducere la memorialistica revoluției", de N. Boșan și V. Leu, p.63.

ale revoltelor și răscoalelor.

Pentru început, speranța și veselia sunt sentimente tonice¹⁴ pentru mase, astfel din Dej se raporta că: "Fiecare om are pe buze (cuvintele): "libertate" și "fericire"¹⁴, iar într-un raport către guvernatorul Transilvaniei se spune: " În general se poate observa pe fețele lor (ale iobagilor) că noile evenimente îi fac să nutrească în suflet mari speranțe"¹⁵, iar la târguri, țărani "sunt mai veseli ca de obicei"¹⁶.

Aceste stări de spirit cu latura comportamentală aferentă generează un sentiment de acută insecuritate în rândul păturii nobiliare, relativ la avutul și viața membrilor ei, unii fiind de părere că țărani : "Țărani trebuie lăsați în voia lor. Altfel se răscoală, ne distrug și neucid. ¹⁷. Oricum, reacția părții vizate este clară, mai mult se exagerează proporțiile posibilei catastrofe: "după acordarea unei concesiі o să apară alta iar la urmă o să apară comunismul"¹⁸, spune groful Imre Teleki.

Privite evolutiv în perspectiva duratei lungi, aceste stări de spirit sunt semnificative la nivelul mentalității colective. Într-un context similar, George Lefebvre insistă asupra "elementelor de mentalitate colectivă anterioare, care se găsesc pur și simplu refulate în ariplanul conștiinței"¹⁹, dar este suficient un element exterior să le incite, pentru a se naște o anumită stare de spirit în rândul mulțimii respective. Lucrurile sunt general-valabile pentru că printre numeroase manifestări turbulente țărănești la 1848 în Transilvania: atacuri asupra reședințelor nobiliare, împărțiri de pământuri și bunuri, masacrarea adversarului și multe altele, detectăm pe lângă receptarea ca un bun câștigat a desființării iobăgiei, fapt proclamat la Blaj în 3-5 mai și existența a numeroase elemente ce nu sunt noi, țin de manifestări

¹³ G e l u N e a m ț u, *op.cit.*, p.313

¹⁴ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol.I, sub redacția: Acad. Șt. Pascu, Victor Chereșeșiu, București, 1977, p.126.

¹⁵ *Ibidem*, p.443.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, seria C. Transilvania, vol.II, sub redacția: Acad. Șt. Pascu, Victor Chereșeșiu; București, 1982, p.101.

¹⁸ *Revoluția de la 1848 din Transilvania*, vol.I, p.227.

¹⁹ apud. M. V o v e l l e, *op.cit.*, p.65sq.

anterioare, medievale, reprezintă în fapt expresii violente ale unor ancestrale emoții ale mizeriei²⁰, ce îmbracă aceleași forme și la 1784, de exemplu. Este o trăsătură a mulțimii revoluționare, numită de Michel Vovelle "imaginea moștenită"²¹ a acesteia, cu inevitabile permanențe mentale ce-și au originea în trecut. Astfel zvonurile ca și alte informații ce se propagă acum cu viteză sporită, sunt legate de conținutul emoțional și motivațional mai vechi al maselor și se vor matamorfoza în revendicări atunci când situația revoluționară se produce.

În plus ținând cont de faptul că manifestările revoluționare evoluează gradual de la mișcări spontane la insurecție organizată, se poate constata că aceasta din urmă cunoaște forma ei hotărâtoare, "clasică", în perioada cuprinsă între toamna anului 1848 și vara anului următor. Luând în considerație interogația lui M. Vovelle în legătură cu evenimentele ulterioare căderii Vechiului Regim din Franța, dacă: "Revoluția nu s-a turnat ea în forma unei mutații deja produse?"²², putem sesiza cu titlu de ipoteza, o anumită mutație și în ceea ce privește sensibilitatea românilor din Munții Apuseni în toamna lui 1848. Existența unei asemenea prefaceri mentale este unul din factorii care explică, printre altele, propagarea foarte rapidă a diferitelor zvonuri în circuitul ardent al sensibilității mulțimilor. În acest sens Ion Ciurileanu consemnează: "În noaptea de 10 iunie 1848 s-a făcut o demonstrațiune generală în munte. Începând din vârful muntelui numit Găina, prin Vidra și Albac, Scărișoara și în genere prin toată comunele din munții Apuseni s-au tras clopotele în dungă cu-un strigăt "la arme". Ca un fulger a trecut acest semnal peste Mureș, la câmpie. Alergau oamenii dintr-o comună într-alta și nu știau cine a dat semnalul"²³.

O componentă importantă a mentalității revoluționare este așadar teama, spaima, panica resimțite puternic în mase. Merită menționată aici ideea aceluiași George Lefebvre, care definea mentalitatea revoluționară ca o partiție între două sentimente contradictorii: speranța și teama²⁴, melanjul care rezulta din amalgamarea acestora se manifesta cu putere în majoritatea cazurilor. Pentru Munții Apuseni în perioada la care ne referim, o altă mărturie

²⁰ M. V o v e l l e, *op.cit.*, p.65sq.

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*, p.25.

²³ *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, p.213.

²⁴ apud. M. V o v e l l e, *op.cit.*, p.19.

semnificativă apare la Rubin Patitia: "Se făcu mare spaimă, muierele și copiii o luară la fugă către păduri cu merinde și cu haine încărcate. De la toate bisericile se trăgeau clopotele într-o dungă și glasuri de alarmă se auzeau în toate părțile ... Întorcându-ne în comună, am văzut mulți bărbați înarmați cu topoare și lănci iar fauri de țigani în mai multe locuri obleau la coase care se legau cu verigi de o bătă groasă"²⁵. Este panica ce urmat în munți primei alarme, pe care o evoca și Ion Ciurileanu, alarmă după care a urmat prima concentrare a moșilor, lângă Câmpeni, la Gura Râurilor, în 20-21 iunie 1848.

Considerăm că aspectele ce nu țin neapărat de desfășurarea pur evenimentială a revoluției, de "istoria-bătălie"²⁶, conțin semnificații multiple și de mare importanță pentru înțelegerea complexității fenomenelor. Astfel, la nivelul discursului elitei revoluționare ce-și afla sediul la Câmpeni și Abrud, constatăm, semnificative luări de atitudine față de valori general umane dar care pot fi regăsite și în bagajul ideologic al revoluției europene. De pildă, într-o scrisoare adresată locuitorilor prefecturii sale, Avram Iancu spune: "Eu care împreună cu voi pentru dreptate, adică pentru fericirea de obște m-am luptat și mă lupt"²⁷. Tot Iancu, în 25 aprilie îi scrie deputatului Dragoș: "... spune omenirii că mai gata sunt a răbda orice tortură decât să mă invoiesc cu tine la sugrumarea principiilor omenirii..."²⁸. O probă la fel de peremptorie a atașamentului moșilor pentru acest gen de valori, o găsim și la Ion Ciurileanu, autorul "Fragmentelor istorice...": "În anul 1848 la Rusalii, fiind bălci de țară în orașelul Câmpeni, Avram Iancu s-a suit pe o masă în mijlocul bălciului și a ținut o cuvântare către popor în care zicea că toată Europa să armează pentru libertate; să se armeze dară și românii, căci a sosit și timpul lor să fie liberi"²⁹.

În plus, o coordonată foarte importantă a sensibilității moșilor este atașamentul lor pentru "bunul împărat"; dovezile abundă în acest sens atât la nivelul maselor cât și la cel al minorității revoluționare. Astfel, în "Memoriile" sale prefectul Vasile Moldovan afirma: "Noi

²⁵ apud. N. J o s a n, *Însemnările lui Rubin Patitia despre anii 1848-1849 în Munții Apuseni*, în "Apulum", nr.11/1973, p.492.

²⁶ apud. A. I. D u ț u, *op.cit.*, p.10.

²⁷ cf. I. M a i o r, *op.cit.*, p.77.

²⁸ *Ibidem*, p.181.

²⁹ *Memorialistica revoluției de la 1848.*, p.212.

am pus jurământ de trei ori sfânt pe câmpul libertății, că vom rămâne credincioși până la moarte tronului, patriei și națiunii”³⁰; tot aici găsim o mărturie mai aparte despre existența dinasticismului la nivelul mentalului colectiv: “Atât de mare era credința și fidelitatea românului față cu tronul, încât un țăran cu numele Hulpuș, întrebat fiind în batjocură la Iernut, după ce i s-a tăiat nasul și urechile, răspundea la toate întrebările: “să trăiască împăratul”³¹. În același spirit, Iancu îi scrie în aprilie 1849 căpitanului Grätze: “Rog deci pe Excelența Voastră să vă îndurați de moși mei mai credincioși și devotați cauzei imperiale”³².

Această componentă a mentalității colective nu e deloc singulară, o întâlnim și în alte spații cu ocazia unor fenomene similare. Amintim doar exemplul francez al Caietelor de Doleanțe, întocmite în vara lui 1789, din care se degaja un pronunțat atașament al lumii satelor Franței pentru persoana regelui. La românii din Munții Apuseni ideea nu este de altfel nouă, durata lungă a istoriei o înregistrează, să ne amintim că în aceste locuri venise cândva Horia cu “carte” de la împăratul. Avem de-a face cu existența unui adevărat mit al “bunului împărat”, atuul peren al sacralității conferindu-i o deosebit de mare putere de sugestie. Expresia cea mai concludentă a acestui fapt o formulează tot Avram Iancu în Raportul său, afirmând: “Numele împăratului este sfânt pentru români”³³.

Segmentul acesta, care tine atât de universul inepuizabil al mentalului colectiv cât și de nivelul ideilor clare, se verifică foarte bine și pe scena fierbinte a confruntărilor militare; în acest context este semnificativă secvența de mai jos, petrecută în bătălia de la Cerbu, în apropiere de Abrud: “După ce compania nemțească se apropie cu tunurile de moși, atunci aceștia își aruncară pălăriile și sumanele (țundre, zeghe) se iniaptă din toate laturile asupra companiei nemțești și asupra tunurilor pe care le și luară, iar pe compania nemțească după o luptă de cele mai desperate, o măcelară; unii din nemți se uciseră ei înșiși, pentru ca să nu fie deculați de lănceri. Unul din acei oameni rătăciți cuvânta către un moș româneste stricat: “nu mă omori pentru că eu sunt neamț din Viena unde reșede împăratul”.

³⁰ V a s i l e M o l d o v a n, *Memorii din 1848-1849*, Brașov, 1895, p.163.

³¹ *Ibidem*, p.164.

³² cf. L. M a i o r, *op.cit.*, p.79.

³³ cf. V i r g i l P o p e s c u - R â m n i c e a n u, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849*, București, 1919, p.104.

“Dacă tu ești neamț din Viena, precum singur spui, atunci mă mir pentru ce totuși te bați asupra împăratului?”³⁴

Constatăm în continuare, conform celor afirmate de mai sus menționatul Michel Vovelle, că violența revoluționară înscrie în gama ei de manifestări comportamente foarte vechi și foarte noi³⁵. Panica îmbracă la nivelul mulțimii forme comportamentale ce oferă imagini de adevărat coșmar: “Încurajați prin aceasta., sălbaticii săi luptători (adică ai lui Hatvani), se aruncară în locurile publice asupra românilor, străbătură și în casele lor, spurgând prăcând și omorând fără deosebire de vârstă și sex”³⁶. Se poate constata, pe de o parte, continuitatea cu formele de violență binecunoscute în trecut, în răscoalele medievale, iar pe de alta parte vedem cu ocazia vizitei pacificatoare a deputatului Ioan Dragoș în munți, pentru a cita doar un exemplu, cum violența debordează în forme ale justiției populare, eludând etapele și formalitățile celei oficiale. Dragoș însuși cade victima “sentinței” mulțimilor, așa cum reiese din relatarea unui martor: “Deodată ne atrag atențiunea niște răcnete cumplite ce se auzeau în spatele noastre. Alergam cu toții într-acolo. În curte la Șulul Simionuț, mai mult de 100 de lance se vedeau ridicate... Tocmai atunci omoriau pe Dragoș”³⁷.

Desigur instinctul violent, ferocitatea, sadismul sunt prin excelentă părți ale sensibilității revoluționare; în acest sens derularea episodului început prin uciderea lui Dragoș comporta multiple semnificații: “Poporul începuse a face excese și tocmai atunci se lăsa faima că Kossuth încă se afla în Abrud. Ca turbați se aieptară pe toate ulițele și prin toate casele. Iancu, Balint și alții mai cunoscuți, umblau călări ca desperații pe toate ulițele să-i aducă la ordine. Abrudul a luat foc din toate părțile, nimenea nu mai avea respect, nimenea nu mai era sigur pe lance”³⁸. Este aceasta un exemplu potrivit atât pentru revărsările catastrofice ale violenței colective, scăpată de sub controlul inteligenței (elita revoluționară), cât și în ceea ce privește conotațiile și consecințele în sensibilitatea și manifestările comportamentale ale

---

³⁴ cf. Ion Ranca, Valeriu Nitu; *Avram Iancu- documente și bibliografie*, București, 1974, p.192.

³⁵ M. Vovelle, *op.cit.*, p.83.

³⁶ cf. V. Popescu - Râmniceanu, *op.cit.*, p.106.

³⁷ V. Moldovan, *op.cit.*, p.138-139.

³⁸ *Ibidem*, p.139

maselor, lansarea și difuzarea zvonurilor, a informațiilor false, despre care a fost vorba în prima parte a lucrării. Aceste simptome violente ale ardoarei revoluționare sunt consecințele unei panici generalizate în mase, care frizează așadar paroxismul la nivel de manifestare. Răscoalele țărănești medievale cunosc de o manieră identică asemenea manifestări ale sensibilității revoluționare.

Un alt aspect demn de atenție, despre care s-a amintit în treacăt într-un context anterior, este sacralitatea, atribut major a numeroase acțiuni revoluționare. Pe lângă argumentele de ordin logic, istoric, juridic ș.a, cele cu conotație sacră conferă un plus de importanță și semnificație acțiunilor românești. Se poate vorbi, în acest caz, de un "transfer de sacralitate"³⁹, după expresia Monei Ozouf. Afirmatia lui Vasile Moldovan, citată deja, este semnificativă și în această situație: "... am pus jurământ de trei ori sfânt pe câmpul libertății...". În același sens, I. Axente Sever, prefect revoluționar al Blajului, menționează în Raportul său, în legătură cu luptele din zona Bărabaș-Șard-Bucerdea: " Cu credința în Dumnezeu și în cauza noastră cea dreaptă pentru care am luat armele, am adunat poporul marmat (...) am ținut pe dușman în respect, încât el două zile întregi n-a putut să se apropie de cetate"⁴⁰. De asemenea, o serie de acțiuni ale maselor se desfășoară, la nivel local și național⁴¹, în forma numită de Vovelle "sărbătoare revoluționară"⁴². Se observă aceasta mai ales cu ocazia traducerii în fapt a desființării iobăgiei, este momentul în care au loc conform unui scenariu inspirat din cel liturgic tradițional⁴³, ceremonialuri ample, cu participarea preoților și a țăranilor din mai multe sate, urmate de petreceri de proporții. Aceasta asumare a sacralității de către revoluționari în actele lor este un fapt firesc pentru lumea românească a secolului al XIX-lea, ancorată în spiritualitatea creștină tradițională.

De remarcat locul cu totul deosebit ocupat de clipele libere, de momentele de respiro în timpul revoluției, când capătă la nivelul sensibilității o conotație specială. Cu alte cuvinte este vorba de o viața afectivă de mare intensitate, de o mai accentuată plenitudine a bucuriei

---

³⁹ apud. M. V o v e l l e, *op.cit.*, p.157.

⁴⁰ cf. V. P o p e s c u - R â m n i c e a n u, *op.cit.*, p.149.

⁴¹ *Memorialistica revoluției de la 1848...*, cap. Introducere..., p.67.

⁴² M. V o v e l l e, *op.cit.*, p.157.

⁴³ *Memorialistica revoluției de la 1848...*, cap. Introducere..., p.67.

de a trăi, fapt explicabil în opoziție cu calvarul zilelor și nopților de confruntări armate sub amenințarea continuă a morții. Găsim în acest sens la Rubin Patitia consemnări semnificative; de pildă, Avram Iancu apare în momentele de răgaz ale luptei, ca fiind "de o natură veselă și ospital" bucuros "de a veseli pe cei din jurul său"⁴⁴. Apoi, în iarna dintre 1848 și 1849, inteligența românilor din Apuseni făcea excursii cu săniile de la Cămpeni la Abrud ("conveniri și excursiuni"⁴⁵), la care erau invitați și oaspeții munteni ("domnii străini"⁴⁶) refugiați în munți, la cartierul general al lui Avram Iancu. Același autor menționat este martorul unei scene de o semnificație aparte: "Tinerii tribuni ai mișcării naționale, în timpul de după amiaza se adunau în troașul Onu Chitului și băteau lopta (pila), în care joc erau mulți foarte dexteri. Noi copiii fugeam după loptă și o aduceam la domni. Iancu era între ei și însuși lua parte"⁴⁷.

Aceste aspecte din universul sinuos dar și fascinant în același timp al sensibilităților colective pot oferi un plus de explicații, adesea inedite, fenomenelor istorice care la prima vedere se impun doar cu evenimentialul și factologia specifică. De importanța lor cercetarea istorică de azi trebuie să țină seama, în profitul adevărului însuși, fie chiar și pentru simplul motiv că revoluția română de la 1848 n-a fost doar o perpetuă confruntare.

---

⁴⁴ apud. N. J o s a n, *op.cit.*, p.497.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

PERICOLELE SEXUALITĂȚII

Constantin BĂRBULESCU

ABSTRACT: *The Perils of Sexuality* In this study the author wants, on the one hand, to present a series of sexual taboos concerning wine-growing and the preserving of food and, on the other, to analyze the representations these interdictions are grounded upon.

Concerning the first aspect, the major part of the material used results from researches in the field, but also from bibliography. This comparative presentation uses Romanian and French material and the similarities up to identity, prove that the whole system of beliefs is general for Europe.

In the second part of the study the analysis of the two representations, also general for the European space, is stressed upon, namely: *the representation of intercourse as an act of combustion* and then *the Moon symbolism and the influence of the Moon phases upon fecundity and fertility*.

Până acum la noi în cadrul științelor umaniste, sexualitatea aș putea spune că a fost cu unele excepții, obiectul unui tabu.

Istoria, etnologia și sociologia ar fi fost cele mai îndreptățite să prospecteze acest imens domeniu înțelenit. Din capul locului dificultățile apar la cele două niveluri care scurtcircuitează orice demers științific: la nivelul obiectului de studiu dar și la cel al subiectului care cercetează.

O aceeași reticență de a aborda un asemenea subiect s-a observat atât din partea cercetătorului, cât și din partea informatorului. O "lege a tăcerii" care guvernează mecanismele de transmitere a informațiilor privitoare la sexualitate în societatea - încă tradițională din multe puncte de vedere - în care trăim, a acționat și în structurarea discursului științific.

Această vrajă trebuie ruptă.

Informații care să-i fie utile etnologului ce studiază *sexualitatea populară* au fost culese încă din secolul trecut și se referă mai ales la interdicțiile sexuale ce acompaniau manifestările cu caracter ritual. În perioada interbelică lucrarea Ștefaniei Cristescu-Golopenția despre practicile magice ale femeilor din Drăguș oferă corpusul cel mai complet de credințe privitoare la menstruație. De atunci încoace, după știința noastră, regula tăcerii a funcționat impecabil.

Aducem atenției aici un studiu care nu își propune să constituie un corpus al

interdicțiilor sexuale (de altfel foarte util), ci care tocmai pomind de la ele va încerca să surprindă mecanismele care le generează.

Cu alte cuvinte, nu își propune să răspundă la întrebările: când? cum? unde? ci la întrebarea de ce?

Tabuurile sexuale

Majoritatea actelor cu valoare rituală care punctau ciclul muncilor plantelor de cultură erau însoțite de interdicții sexuale ce vizau *puritatea rituală* a actantului. Obiceiul târcolirii viei (de care ne-am ocupat cu o altă ocazie) nu făcea excepție. Cu alte cuvinte, cel ce practica obiceiul trebuia să fie **curat**, adică în seara precedentă "făcea baie și << bărbatul nu dormea cu femeia >> ca să nu << pângărească via >>"(1)*. Toate informațiile pun accentul pe această puritate rituală și mai ales pe abținerea sexuală: trebuia să fie "lucru curat"(2,3).

Singurele informații pe care am reușit să le mai culegem despre tabuurile sexuale privesc culesul viei și vinificația: "La culesul viei trebuia să fii spălat, curat, ca să iasă vinul limpede. Dacă mâine începea culesul viei astăzi seară te spălai, iar << bărbatul nu se culca cu femeia >> de la începutul culesului până la turnatul vinului în butoaie (o săptămână, chiar două). Dacă (...) ți se acrea vinul erai imediat acuzat de ceilalți (din sat) că nu ai respectat interdicția abținentei sexuale. (...) Pe toată perioada fermentației vinului soțul dormea în beci, lângă butoaie"(1a).

În Ploștina, jud. Gorj, se cunoaște aceeași interdicție a raporturilor sexuale pe întreaga perioadă a fermentației vinului, credința aflându-se însă într-o evidentă fază de pierdere a vechilor semnificații: "Până să fiarbă vinul nu avea voie (...) să facă dragoste femeia cu bărbatul, cică e păcat, nu că se strică vinul, da' că-i păcat"(4).

Nu numai actul sexual are o influență nefastă asupra practicilor rituale, ci și femeia la ciclu, care în această din urmă stare devine un pericol la fel de mare ca și cel provocat de actul sexual. Prejudecata conform căreia femeia la ciclu este mai "ardentă" decât de obicei pare să nu fie o simplă prejudecată: în Franța s-a stabilit statistic că trei sferturi din violuri

---

* Numerele din paranteze reprezintă numărul de ordine al informatorului (din lista de informatori) de la care este preluată informația.

au loc asupra unor femei care erau în perioada menstruației¹.

Peste tot în lume femeia în această stare este considerată impură, impuritate ce poate avea consecințe negative pentru oameni și pentru întreaga fire; astfel încât soluția ideală pentru a proteja marile izvoare ale vieții de atingerea ei vătămătoare este de a o suspenda între pământ și cer: "învelită în hamac și suspendată de tavan, ca în America de Sud, sau ridicată de la pământ, într-o cușcă strâmtă și întunecată, ca în Noua Irlandă"².

Prezența femeii în perioada menstruației în locurile unde se păstrează băuturile obținute prin fermentație, precum și rezervele de hrană animală și vegetală, poate deturna fenomenul conservării din cursul său firesc. Astfel, încă din antichitate se credea că "atingerea unei femei care are menstruația ar schimba vinul în oțet"³. În diverse părți ale Europei era interzis femeilor la ciclu de a intra într-o fabrică de bere, căci berea s-ar acri⁴. Interdicțiile la care era supusă femeia în timpul menstruației au fost cu adevărat culese în satul Minot (Franța)⁵. O asemenea situație întâlnim la noi doar pentru satul Drăguș, cercetat de echipele de monografiști ale lui Dimitrie Gusti.

Dar să revenim. În Minot sacrificiul porcului și prepararea sa alimentară duc la o clară împărțire a muncii pe sexe (ca și la noi de altfel): bărbații <<font le saloir>> iar femeile <<font la cuisson>>. În momentul în care bărbatul sarează slănina și, mai târziu când aceasta <<se face>> în beci, simpla prezență a unei femei la ciclu sau chiar o singură privire a sa ar putea duce la pierderea întregii cantități de carne prin putrezire⁶. Drept consecință, femeii în timpul menstruației îi este interzis să coboare în pivniță; altfel murăturile, slănina sărată, vinul din butoaie sunt definitiv pierdute: carnea și slănina putrezesc, murăturile nu mai țin iar vinul

¹ G e o r g G r o d d e k, *Le livre du ça*, Gallimard, Paris, 1973, apud. Y v o n n e V e r d i e r, *Les femmes et le saloir*, în "Ethnologie française", tom.6, 1976, nr.3-4, p.352.

² J a m e s G e o r g e F r a z e r, *Creanga de aur*, vol.IV, Ed. Minerva, Buc., 1980, p.285.

³ *Ibidem*, p.284.

⁴ *Ibidem*, p.285.

⁵ Satul Minot aparține regiunii Châtillonnais, departamentul Côte d'Or, Bourgogne. Vezi T i n a J o l a s, M a r i e - C l a u d e P i n g a u d, Y v o n n e V e r d i e r, F r a n ç o i s e Z o n a - b e n d, *Une campagne voisine: Minot, un village bourguignon*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1990, p.3-5

⁶ Y v o n n e V e r d i e r, *Le langage du cochon*, în "Ethnologie française", tom.7, 1977, nr.2, p.143.

se acrește.⁷ Nimic nu o va împiedica să manipuleze fructele uscate (la soare), să gătească, cu excepția unui anumit tip de preparate culinare: cremele, maioneza⁸.

În Drăguș, (Făgăraș) "Când taie porcul bărbatul nu trebuie să se culce cu femeia sa. Să fie curat când pune mâna pe carne, că altfel face carnea viermi. Asta-i adevărat nu-i minciună.

Și femeia care umblă cu carnea proaspăt tăiată să fie curată (să n-aibă rânduilele) căci face carnea viermi"⁹. Iar despre conserve, tot în Drăguș se spunea: "Când bagă varză în butoi (la acrit) sau când << pritocește>>, femeia să nu fie cu rânduile << că să-moaie verzele și nu stau >> și << se trage moarea dacă umbli cu ea să-ntinde, numai e limpede să meargă ca apa, ca rachiul >>"¹⁰.

Dacă ne apropiem de zilele noastre, chiar în mediul urban, observăm extraordinara vitalitate a acestor credințe: "Când pui murăturile nu-i bine să fii la ciclu, că se strică"(5). Alți informatori, tot orășeni, le cunosc dar fie încearcă să le explice: "Când ești pe ciclu pielea secretă niște << enzime >> și asta dăunează murăturilor"(6), fie să le combată: "Toată lumea zice că nu-i bine să pui murăturile la ciclu. Da' eu le-am și însemnat (pe cele puse atunci) și nu s-au stricat. Pe dracu', nu se strică dacă pui sare și de toate!"(7).

Adăugăm o credință din Brunswick care nu vine decât să confirme că în întreagă Europă femeile la menstruație amenință același tip de produse alimentare: dacă o femeie în această stare este prezentă când se injunghie un porc, carnea celui porc va face viermi¹¹.

În Minot femeia la ciclu împărtășește puterea ei nefastă cu un fenomen meteorologic - furtuna -, mai ales cea de vară din timpul marilor călduri, și care are aceeași putere de putrezire asupra alimentelor conservate. De altfel, în Châtillonnais menstruația este percepută ca o adevărată furtună biologică: "Dacă am putea vedea interiorul femeii în timpul ciclului,

⁷ I d e m, *Les femmes et le saloir*, în loc. cit., p.349.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Institutul de Științe Sociale al României, Buc., 1940, p.86.

¹⁰ *Ibidem*, p.87.

¹¹ James George Frazer, *op. cit.*, vol.IV, p.285.

este îngrozitor, o dezordine, o agitație indescriptibilă, asta nu are nume¹². Și tot acolo se spune despre femeile la ciclu că au o << răsuflere tare >>, adică urât mirositoare și, prin urmare, << Nu trebuie niciodată să suflă către vasul în care se conservă carnea, respirația face rău >>, de unde gestul preventiv de a întoarce capul în aceste ocazii¹³. Dar nu numai femeile la ciclu pot avea << respirația rea >>, ci și bărbații când au febră și atunci nu pot prepara carnea în vederea conservării¹⁴.

O credință din Drăguș, ne-ar putea face să presupunem că și aici femeia în perioada menstruației are << răsuflarea rea >>. Se zicea că "în această stare nu este bine ca femeia să-și pupe copilul: căci se spurcă"¹⁵.

În Châtillonnais de data aceasta, "Menstruația joacă rolul de afișaj al sexualității". Femeile la ciclu sunt cu atât mai virulente cu cât sunt mai tinere, iar înțelepciunea populară constată că "a începe să reușești maionezele când de obicei le ratai, înseamnă că ai mai îmbătrânit puțin"¹⁶.

Vom încerca în continuare să găsim resorturile simbolice ale acestui întreg sistem de credințe referitoare la actul sexual și la menstruație. Anticipând, putem afirma că cercetarea se va bifurca, pe de o parte spre surprinderea valorizării actului sexual ca act de combustie, iar pe de alta spre stabilirea semnificației proceselor de conservare la rece în urma cărora << se plămădesc >> în umezeala și întunecimea beciurilor băuturile fermentate și produsele animale/vegetale sărate.

Actul sexual ca proces de combustie

În toate timpurile și în toate culturile preștiințifice actul sexual este perceput ca un proces de combustie, cu inevitabilele conotații calorice: "Focul a fost surprins în noi înainte

¹² Yvonne Verdier, *Les femmes et le savoir*, în loc. cit., p.35-9 (trad.n.)

¹³ *Ibidem*, p.352.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ștefania Cristescu-Golopenția, *op. cit.*, p.55.

¹⁶ Yvonne Verdier, *Les femmes et le savoir*, în loc. cit., p.352.

de a fi smuls cerului"¹⁷. Este vorba de foc ca produs al *frecării*, căci "frecarea este o experiență puternic sexualizată"¹⁸ iar "încercarea *obiectivă* de a face focul prin frecare este sugerată de experiențe foarte intime"¹⁹. Și nu este nevoie s-o spună Gaston Bachelard pentru a ne convinge de aceasta: orice mișcare ritmică, cu atât mai mult cu cât implică și frecarea, ne trimite cu gândul la actul sexual și tot de aceea imaginile mișcării ritmice de du-te-vino sunt folosite în limbajul licențios ca imagini substitut ale actului sexual²⁰.

Miturile originii focului strânse de J.G. Frazer în lucrarea *Mituri asupra originii focului* prezintă în mod explicit legătura între *zona genitală* a oamenilor sau animalelor și *foc*. Astfel, la tribul Arunta din Australia centrală în illo tempore focul era ascuns în trupul unui gigant euro (specie de cangur). Un om din cei cu totemul Arunga îl va urmări până când "reuși în sfârșit să omoare canguru! (...) îi examinează cu grijă corpul pentru a vedea cum făcea animalul focul, de unde venea el; îi smulse organul genital masculin care era foarte lung, îl despică în două și observă că el conținea un foc foarte roșu"²¹. Un alt mit, de data aceasta din America de Sud, ne prezintă focul închis în pântecul unei femei, care, în urma unei constrângeri va trebui să-l dăruiască oamenilor. Calea urmată de bula de foc spre a ieși din pântec va fi, semnificativ, canalul genital²².

În repertoriul de imagini și reprezentări al mitului grec întâlnim și pe aceea care va face apoi dovadă de vitalitate și care prezintă femeia (cu referire specială la puternica ei sexualitate) ca un adevărat *loc de combustie*. La Hesiod, în perpetuu schimb de înșelătorii între Prometeu și Zeus, acesta din urmă pedepsește pe oameni pentru recâștigarea *focului* (prin furt de către Prometeu) dăruiindu-le *femeia*: "măiastra nenorocire"²³. Interpretând mitul hesiodic Jean-Pierre Vernant ajunge la concluzia că femeia nu este decât o altă față a focului.

¹⁷ G a s t o n B a c h e l a r d, *Psihanaliza focului*, Ed. Univers, Buc., 1989, p.31.

¹⁸ *Ibidem*, p.22.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi expresia de argou "a trage la rame".

²¹ J a m e s G e o r g e F r a z e r, *Mythes sur l'origine du feu*, Payot, Paris, 1991, p.29-30 (trad.u.).

²² *Ibidem*, p.144-145; vezi și G a s t o n B a c h e l a r d, *op. cit.*, p.35.

²³ H e s i o d, *Opere*, Ed. Univers, Buc., 1973, p.42

Dar mai important este că *înșiși grecii interpretau astfel darul lui Zeus*. Palladas din Alexandria scria: "Zeus, pentru că i-a fost furat focul ne-a dăruit un alt foc - femeile (...). Focul cel puțin se stinge repede, dar femeia este un foc de nestins, plin de ardoare, care întotdeauna se aprinde"²⁴.

Carè sunt însă motivele ce determină prezentarea femeii drept "flacăra mistuitoare" care "sleiește bărbatul (...) și-l dă mai din timp bătrâneții" ?²⁵ Mitul hesiodic este explicit: mai întâi datorită apetitului ei alimentar, iar apoi datorită apetitului ei sexual. "Prin dubla sa voracitate, alimentară și sexuală, (...) stomacul feminin consumă energia bărbatului și-l îndreaptă din floarea vârstei spre o bătrânețe prematură. În acest sens, textul lui Hesiod printr-o serie de indicații concordante, prezintă femeia ca un foc creat de Zeus în schimbul aceluia pe care Prometeu i l-a furat spre a-l transmite oamenilor"²⁶.

Ceva mai târziu, în secolul IV al erei noastre, citatul biblic: "Trupul este asemănător ierbii" era interpretat din aceeași perspectivă a sexualității ca pericol de combustie. Bunul monah înainte de a trece în brațe peste un râu chiar pe propria mamă, îi va înveli trupul într-o manta "câci contactul cu carnea unei femei este ca focul"²⁷.

Nu ne îndepărtăm prea mult de lumea mitului dacă amintim acum o teorie de secol XVIII care fundamentează fecundarea pe foc. (aparținând unui medic) : "Căderea ce urmează emisiei de licoare spermatică ne anunță cel puțin că în acel moment are loc o pierdere a unui fluid foarte cald, foarte activ. Vom ține oare seama de această cantitate mică de suc concentrat, palpabil, conținut în veziculele seminale ? Economia animală, pentru care era ca și inexistent își va da seama pe dată de sustragerea unei astfel de umori ? Fără îndoială că nu. Dar nu tot astfel stau lucrurile cu materia focului din care nu avem decât o anumită doză, ale

²⁴ Marcel Detienne, Jean - Pierre Vernant, *La cuisine du sacrifice en pays grec*, Gallimard, Paris, 1979, p.107 (trad.n.).

²⁵ Hesiod, *op. cit.*, p.79.

²⁶ Marcel Detienne, Jean - Pierre Vernant, *op. cit.*, p.106 (trad.n.). Adăugăm că și la români femeia se bucură de o aceeași reputație sexuală: "Dintre dobitoace calul e blestemat ca numai atâta să aibă saț, cât trece cărarea. Tot astfel este blăstămată și femeia să n-aibă saț ca și calul, dar în alt sens". După Elena Niculiță - Voronca, *Datunile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Tip. Isidor Wiegler, Cernăuți, 1903, p.217.

²⁷ Peter Brown, *Antichitatea târzie*, în Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol.I, Ed. Meridiane, Buc., 1994, p.300.

cărei lăcașe sunt toate în comunicare directă"²⁸. Prin urmare, medicul nostru presupune, ca și în miturile prezentate mai sus, existența în corpul uman a unui adevărat rezervor cu foc care ar avea un rol primordial în fecundație.

Există oare o asemenea reprezentare în mediile culturii țărănești de la noi? Singurele informații livrești, ca de altfel în multe alte privințe, ni le oferă Elena Niculiță-Voronca: "Atunci când femeia se pune lângă bărbat, sau bărbatul lângă femeie, când e frig și se încălzesc ! Parcă acela nu-i tot foc? Nu-i îndată foc? Dacă așa a dat D-zeu (...).

<< Se poate să șadă lumânarea lângă foc și să nu se topească? >> sau << se poate să steie chibritul lângă foc și să nu se aprindă? >>. Se zice despre bărbatul și femeia, ce fiind aproape s-au atras"²⁹.

În informațiile de teren culese de noi, chiar dacă apar influențe dinspre cultura modernă, medicală, vechile reprezentări ies la iveală. Astfel, o informatoare, încercând să-mi descrie ovulația spunea că: ovulul "*se coace* (s.n.) și se sparge la 28 de zile" și atunci ai ciclul (8).

Studiul asupra a ceea ce André Leroi-Gourhan numea *sensibilitate viscerală*³⁰ reține ca pe un bun câștigat omologia act sexual - combustie. Cercetarea ar putea continua prin studierea stărilor ce însoțesc digestia (indigestia) precum și sațietatea (foamea).

Pântece - vas - butoi

Să ne amintim că femeia la ciclu nu are voie să participe la prepararea cărnii de porc și nici dreptul de a cobori în pivniță, căci vinul, murăturile, carnea sărată nu s-ar mai păstra. Pe de o parte toate aceste alimente conservate au în comun faptul că *în prepararea lor focul nu intervine ca element de transformare*³¹ și în cazul lor, ceea ce încearcă omul să facă, este de a le împiedica procesul natural de degradare. El are de partea sa *frigul și sarea*. De cealaltă

²⁸ Jean - Pierre David, *Traité de la nutrition et de l'accroissement, précédé d'une dissertation sur l'usage des eaux de l'annios*, apud. Gaston Bachelard, *op. cit.*, p.45.

²⁹ Elena Niculiță - Voronca, *op. cit.*, p.1208.

³⁰ André Leroi - Gourhan, *Gestul și cuvântul*, vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1983, p.88.

³¹ Yvonne Verdier, *Les femmes et le saloir*, în loc. cit., p.349.

parte este *căldura și focul*, focul actului sexual: "Parcă acela nu-i tot foc?"³²

Pe de altă parte însă, femeia la ciclu este *sterilă*, iar prezența unei femei sterile în preajma recipientelor unde << se plămădește >> vinul și << se face >> slămina, așa cum pruncul << se plămădește >> în pânțele mamei nu face decât să avorteze germenii acestor adevărate fecundații³³. Căci într-adevăr procesele de conservare ce au loc în umezeala și întunericul pivnițelor sunt asimilate simbolic unor gestații. Ne-o dovedește un fapt, în același timp de limbaj, dar și de imagologie: cimiliturile *vaselor alimentare* și ale unor *practici culinare*. Imaginea substituit a obiectului de cimilit niciodată nu este aleasă întâmplător; ea în același timp ascunde, sugerează și înlocuiește obiectul de cimilit, iar metaforismul ghicitorii pare instrumentul ideal pentru stabilirea unor corespondențe între reprezentări. Altfel spus, este instrumentul cel mai facil pentru a găsi articulațiile unei structuri simbolice.

În cimiliturile *vaselor alimentare* imaginea substituit este aproape totdeauna *corpul animal*:

"Am o vacă cu țâța-n spinare.

(cazanul)";

"Am o vacă cu buricul în spate.

(balerca)";

"Am o vacă , când o mulg o-ntorc cu picioarele în sus.

(plosca)"³⁴.

Cimiliturile unor *practici culinare* oferă drept imagine substituit *digestia (defecația)*, *gestația (nașterea)*:

"Am o vacă neagră, cum fată vițelul îl mănâncă lupii.

(căldarea - ceaunul - mămăliga), (mămăliga)";

"Am o vacă neagră, când se baligă toți aleargă.

(căldarea cu mămăligă), (mămăliga)";

"Hortocol prin ocol

Neagra besă,

³² Elena Niculiță - Voronca, *op. cit.*, p.1208.

³³ Yvonne Verdier, *Le langage du cochon*, în loc. cit., p.149.

³⁴ I. Cuceu, V. Florea, I. Tafoș, *Corpusul cimiliturilor românești*, Arhiva de Folclor Cluj, *ms.*, la termenii: *cazan*, *balerca* și *plosca*.

Bumbu iasă.

(ceaunul când răstorni mămăliga)³⁵.

În *Corpusul cimiliturilor românești* de la Arhiva de Folclor din Cluj fiecare obiect de cimilit este prezentat prin toate variantele sale, indiferent de numărul lor și de gradul de asemănare dintre ele. Acest excelent instrument de lucru ne-a permis să constatăm că ghicitorile de mai sus cunosc numeroase variante și, deci, sunt reprezentative pentru obiectele de cimilit. În concluzie am fi îndreptățiți să presupunem existența unor raporturi simbolice între (vezi tabelul nr.1).

Cercetări viitoare, mai amănunțite, vor nuanța simbolismul practicilor culinare, căci fără îndoială că fermentația nu poate fi asimilată fierberii sau coacerii. Asemeni pentru procesele fiziologice de digestie și gestație.

Tabelul nr. 1.

vas alimentară	corp animal/uman	
practici culinare (fierbere, fermentație)	digestie	gestație
preparat culinar (<plămădit> în vasul alimentară)	fecale (<plămădite> în pânțele)	foetus (<plămădit> în pânțelele matern)

Simbolismul pus în valoare de relațiile prezentate mai sus poate funcționa în ambele sensuri. Astfel, corpul uman este cimilit:

"Am doi pari,
Pe pari o puțină.
Pe puțină un bostan
Pe bostan o pădure"³⁶

Iar dacă ne continuăm investigațiile în domeniul proverbelor și zicătorilor aflăm că unui om cheltuitor sau fără saț i se spune "butoi fără fund" iar despre bețivi se zice ca "fac burta butie și gura pâlne" sau ca-și "fac pânțele balercă". Înțelepciunea populară mai

³⁵ *Ibidem*, la termenii: *căldarea*, *ceaunul* și *mămăliga*.

³⁶ *Ibidem*, la termenul: *corpul omului*.

adaugă "pântecele e ca un cazan, orice bagi în el, toate le fierbe"³⁷.

Vasul alimentar devine astfel un *organism viu*; procesele ce au loc în interiorul său sunt asimilate simbolic unor *processe fiziologice* (digestia, gestația), iar preparatul culinar devine un produs al acestui organism viu (fecale, foetus).

Cercetări moderne de psihanaliză au validat asimilarea corp-vas, punând însă accentul pe corpul feminin căci "femeia ca și corp-vas este expresia naturală a experienței omenești de femeie purtând copilul <<în interiorul>> ei și al bărbatului intrând <<în>> ea în timpul actului sexual"³⁸.

Alte cercetări ajung la concluzia că "valorizarea digestivă a vasului conduce la confundarea oricărui recipient cu *stomacul*. Antichitatea îl numea pe acesta regele viscerelor, iar alchimia adoptă forma stomacală spre a-și construi alambicurile"³⁹.

M. Eliade studiind simbolismul riturilor metalurgice observa că minereurile scoase prematur din sânul pământului vor fi tratate ca niște embrioni avortați, riturile nefăcând altceva decât să le asigure o "naștere" normală. "Cazanul în care ard minereurile este asimilat matricei cosmice, pământului mamă"⁴⁰.

Din cele prezentate până aici rezultă că, în funcție de diferitele niveluri de analiză pe care ne situăm, corpul uman/animal poate fi conceput ca un ansamblu de vase cuprinse unul în altul: vasul-corp a cărui expresie evidentă este pântecele cuprinde în interior vasul-stomac și vasul-matrice⁴¹ (în cazul corpului feminin). Toate aceste "vase" ca și vasul alimentar

³⁷ I. Cuceu, V. Florea, I. Taloș, *Dicționarul tezaur al proverbelor românești*, Arhiva de Folclor Cluj, mss., la termenii: *butoi*, *burtă* și *pântece*.

³⁸ Erich Neumann, *The Great Mother*, Routledge & Kegan Paul, London, 1963, p.42. "Asimilarea vas-corp" este universal umană și nu este limitată la femeie" (p.39). Vezi și schema II (loc. cit.): simbolismul vasului.

³⁹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, Ed. Univers, Buc., 1977, p.319.

⁴⁰ Mircea Eliade, *Cosmologie și alchimie babiloniană*, Ed. Vremea, Buc., 1937, p.116.

⁴¹ Omologia vagin-vas apare din nou într-un fapt de limbaj: scrierile teologice din sec. XVI-XVII atunci când fac referire la vagin folosesc termenul de "vase feminine" sau "vase naturel". După Jean-Louis Flahdrin, *Le sexe et l'Occident. Evolutions des attitudes et des comportements*, Editions du Seuil, Paris, 1981, p.342-344.

depozitează și transformă: stomacul depozitează mâncarea și o transformă în energie și fecale; matricea este recipientul spermei pe care o transformă apoi în fœtus.

În limbajul comun, semnificativ, patru lucruri *fierb*: alimentele în timpul preparării, stomacul, vinul în fermentație și piatra în cer (la Sf. Petru)⁴². Prin urmare, iată astfel unite cele trei planuri: *uman/corporal* (stomacul), *alimentar* (mâncarea, vinul) și *cosmic* (piatra în cer) prin intermediul a trei "recipiente": vasul alimentar/butoiul, stomacul, cerul. Ar fi interesant de studiat raportul dintre fenomenele naturale și cele fiziologice, căci fără nici o îndoială între macrocosmos și microcosmosul corporal gândirea umană a stabilit relații simbolice.

Luna și sevele

În Drăguș există credința că "nici la lună nouă, nici la lună veche nu se taie porcii. Ie o credință, zăce că carnea face viermi. Credința asta ie foarte adâncită în tot satul"⁴³. Și nu este o credință specific românească, la fel se credea în Franța⁴⁴ sau în Albania, în regiunea Mirdite⁴⁵. Deci, fie că tai porcul la lună nouă/veche, fie că ești de față o femeie în perioada menstruației, rezultatul este același: carnea nu se va conserva (va face viermi).

Cum se face că atât luna plină cât și prezența femeii fertile (care nu este la ciclu) au o influență benefică asupra conservării carnii, în speță nu există pericolul special al putrezirii ei?

Vom începe prin a studia simbolismul lunar și influența fazelor lunii asupra fertilității și fecundității.

⁴² Traian German, *Meteorologie populară*, Tip. Seminarului teologic greco-catolic, Blaj, f.a., p.128.

⁴³ Ion I. Ioniță, *Drăguș, un sat din Țara Olului (Făgăraș). Manifestări spirituale. Reprezentarea cerului*, Institutul de Științe Sociale al României, Buc., 1944, p.17. Vezi și Ștefania Cristescu-Golopenția, *op. cit.*, p.86.

⁴⁴ Yvonne Verdier, *Le langage du cochon*, în loc. cit., p.144.

⁴⁵ Mark Tirtja, *Les cultes de l'agriculture et de l'élevage chez le peuple albanais (XIXe siècle - commencement du XXe)*, în "Ethnographie albanaise", tom. IX, 1979, Tirane, p.173.

Simbolismul lunar presupune două fațete: mai întâi Luna, și mai ales luna plină este modelul perfecțiunii așa cum o sugerează și un pasaj din Geneza (I, 14-19): Dumnezeu crează lumea cu o lună plină (pentru că luna a fost făcută să lumineze noaptea), o lume perfectă în acest illo tempore al creației⁴⁶. Imediat însă Luna cunoaște decreștitudinea și moartea pentru a se naște din nou, devenind astfel, "astrul ritmurilor vieții. Nu este deci de mirare că ea controlează toate planurile cosmice dominate de legea devenirii ciclice: ape, ploaie, vegetație, fertilitate"⁴⁷.

În acest fel Luna devine astrul care comandă, adică deschide și închide, perioadele de fertilitate și fecunditate. Anume, prin fazele sale care capătă o valoare simbolică fiind conotate unele de partea fecundului, altele de cea a sterilului, la fel cum ciclul lunar feminin cuprinde perioade fertile și perioade sterile (menstruația).

În sistemul culturii tradiționale Luna cunoaște trei faze - Lună nouă, Lună plină, Lună veche: "Cân'ncepe subțire ca o secere îi zicem *Lună nouă*. Apăi luna nouă ține de la primu'pătrar (pătrar=1/4 parte luminată în discul lunar vizibil) până la trei pătrare și mai bine. Apăi e *lună plină*, cân'să-implinește de tot. Apăi iar scade în partea de unde a început. Apăi ie *lună veche*. Cam o săptămână ie lună nouă, o săptămână lună plină și iar o săptămână lună veche. Nu durează patru săptămâni (schimbarea lunii). Cam numa' trei. Lunea și vinerea trebuie să fie lună, ca luna încă se vede și vinerea ie cea nouă"⁴⁸. După alți informatori tot din Drăguș, un << timp >> (fază) a lunii ține 8 zile. Dacă adăugăm încă trei sau patru zile cât nu este lună rezultă că o lunație completă durează 27-28 zile⁴⁹, adică fix cât un ciclu feminin normal.

Așa cum spuneam, fazele lunii acționează ca un releu deschizând și închizând perioadele de fecunditate (animală/umana) și fertilitate (vegetală).

În perioada de creștere - lună nouă/în creștere Luna favorizează tot ce crește în

---

⁴⁶ Claude Gaignebet, Marie - Claude Florentin, *Le Carnaval. Essais de mythologie populaire*, Payot, Paris, 1979, p.30.

⁴⁷ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, Ed. Humanitas, 1992, p.155.

⁴⁸ Ion I. Ioniță, *op. cit.*, p.15.

⁴⁹ *Ibidem*, p.16.

înălțime dar nu favorizează ceea ce trebuie să se multiplice ca număr (deasupra solului). În jud. Covurlui se credea că dacă semeni inul și cânepa la lună nouă/în creștere, atunci cresc lungi, dar rare, pe când dacă le semeni la lună în descreștere/veche cresc scurte dar dese⁵⁰. Tot luna nouă /în creștere nu favorizează fructificarea și fecundația: dacă pui pepeni în această perioadă, toată vara înfloresc și nu leagă; pomii sădiți acum, asemeni: fac flori dar nu leagă; numai florilor le e favorabilă perioada, căci înfloresc toată vara⁵¹. La lună nouă nici cloștele nu se pun pe ouă căci cea mai mare parte din ele nu vor fecunda și vor ieși "lîmpezi"⁵².

Luna în descreștere/veche favorizează viața subterană, creșterea în volum, fructificarea și fecundația. În Nerej la lună plină sunt sădiți pomii fructiferi, se seamănă fasolea și cartofii⁵³ iar în Drăguș "spun că e bine << să samini cându-i lună veche să hie bucate rodoase >>⁵⁴. În jud. Dorohoi există credința că atunci "când îi lună nouă și începe să crească, să samini acele plante care au să crească în sus; iar când e lună plină, și începe să descrească, să samini acele plante, care au să crească în jos, în pământ"⁵⁵.

Perioada când se recoltează unele plante (în funcție de fazele lunii) sau când se seamănă plantele cu bobul tare și cele cu bobul moale ne dezvăluie că între fazele lunii, sucii plantelor și seva arborilor există o legătură. Luna, așa cum comandă deschiderea și închiderea perioadelor de fertilitate, are sub controlul său și sevele, urcarea și coborârea lor, inclusiv sângele (menstrual)⁵⁶

Luna nouă/în descreștere favorizează urcarea sevelor, se află sub semnul umedului,

⁵⁰ Tudor Pamfilie, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, Librăriile Socec & Comp., Pavel Suru, C. Sletca, Buc., 1915, p.83.

⁵¹ Elena Niculiță - Voronca, *op. cit.*, p.15.

⁵² Tudor Pamfilie, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, ed. cit., p.84

⁵³ *Nerej, un village d'une region archaïque*, vol.II, Institut de Sciences Sociales de Roumanie, Bucarest, 1939, p.105.

⁵⁴ Ștefania Cristescu - Golopenția, *op. cit.*, p.89.

⁵⁵ Tudor Pamfilie, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, ed. cit., p.84

⁵⁶ Vezi pentru toate acestea Yvonne Verdier, *Les femmes et le saloir*, în loc. cit., p.357-358

pe când luna în descreștere/veche are o acțiune contrară și deci se află sub semnul secului. Astfel, în jud. Covurlui hlujanii (de porumb) se tăiau la lună nouă "pentru ca să nu li se usuce beldia așa de tare încât vitele să nu le mai poată roade cu ușurință"⁵⁷ și tot acolo "sămânța tare (secara, porumbul, grâul) s-o sameni pe pământ uscat, când luna este în creștere (...), pe cea moale (în, cânepă, ovăz, și toate oleioasele), în pământ moale, când luna este în descreștere"⁵⁸. Lemnul pentru construcție, pentru a dura, trebuie să fie cât mai uscat, să conțină cât mai puțină <<mâzgă>>. Din acest motiv, în general, era tăiat iarna (din primăvară până-n toamnă avea prea mult <<must>>)⁵⁹. Trebuiau însă avute în vedere și fazele lunii: în Drăguș "lemn de construcție, lemn de brad, așa e obiceiul să le aducem pe lună plină. Zăce că le mănâncă carii dacă nu"⁶⁰ iar prin alte părți exista credința că lemnele nu trebuie tăiate la lună nouă, căci vor fi mâncate de carii⁶¹.

Tot sub semnul fazelor lunii, și într-o logică pe care începem deja s-o ghicim, se află și mișcarea sufletelor morților între lumea subpământeană și cea terestră.

Așa cum favorizează urcarea sevelor, luna nouă/în creștere e și semnul ieșirii din morminte a sufletelor morților. Se spune că vremea cea mai plăcută strigoilor este noaptea cu lună nouă⁶² și tot atunci umblă moroii, ies înnecații, spânzurații boeesc, atrag oamenii către ei pentru a-i pierde⁶³. Acest proces de ascensiune a sufletelor la lună nouă explică și intervalul de 40 de zile care separă Paștele de Înălțare. Crucificat la Paști, când era lună plină, sufletul lui Isus trebuia să aștepte 40 de zile (o lunație și jumătate) pentru a urca la cer, ascensiune

⁵⁷ Tudor Pamfilie, *Cerul și podobeale lui după credințele poporului român*, ed. cit., p.81.

⁵⁸ *Ibidem*, p.84.

⁵⁹ Valer Butură, *Cultura spirituală românească*, Ed. Minerva, Buc., 1992, p.268.

⁶⁰ Tonă, Ionică, *op. cit.*, p.17 *

⁶¹ Tudor Pamfilie, *Cerul și podobeale lui după credințele poporului român*, ed. cit., p.85.

⁶² Tudor Pamfilie, *Mitologie românească*, vol.I: *Dușmani și prieteni ai omului*, Editura Socec & Comp., C. Siftea, Pavel Suru, Buc., 1916, p.143.

⁶³ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p.315.

făcută posibilă de luna nouă⁶⁴.

Dacă studiem credințele despre zilele săptămânii și cele despre moarte, observăm că datele se află în concordanță. S-a văzut deja că în Drăguș se credea că luni și vineri este întotdeauna lună: "lunea încă se vede și vinerea ie cea nouă (...).Luna vinerea de multe ori se ighește"⁶⁵ iar în Mihalcea se zicea că omul moare la lună plină, sau la sferț, sau la sfârșit (lună veche)⁶⁶, deci când Luna este în descreștere. Prin urmare, *luni este ziua lunii vechi, dar în același timp, este într-un fel patronul sufletelor în drumul lor către cer*: Sfântul Luni "ia toate sufletele și le duce cale lungă de 6 săptămâni, de aceea se face praznic la 6 săptămâni, căci atunci sufletul ajunge pe ceea lume în cer"⁶⁷.

Suntem îndreptățiți deci să concluzionăm că *în satul românesc cea mai propice perioadă pentru moarte era considerată luna în descreștere, care permitea sufletului decedatului rămânerea în lumea mundană 40 de zile, adică ascensiunea către cer se făcea cu ocazia momentului prielnic - luna în creștere.*

Dar să revenim la problema cu care deschideam articolul de față: cum se face că *luna nouă și femeia la ciclu* au aceeași influență nefastă asupra conservării cărnii de porc? Am stabilit mai sus că luna nouă/ în creștere nu stimulează fertilitatea și fecunditatea iar femeia la ciclu este sterilă. Prin urmare, *putem asimila luna nouă menstruației feminine*⁶⁸, măcar la nivelul efectelor. Perioada propice tăierii porcului este luna plină, începutul perioadei fertile, care va favoriza conservarea cărnii în vasul alimentar (proces care așa cum am demonstrat este asimilat simbolic fecundării și << plămădirii >> foetusului). Nu este nimic de mirare că o perioadă considerată fertilă favorizează << fecundările >> și << germeii >> lor ce se << plămădesc >> în pântecul generator al vaselor alimentare depuse în pivniță, la întuneric și

⁶⁴ Claude Gaignebet, Marie-Claude Florentin, *op. cit.*, p.32.

⁶⁵ Ion I. Ioniță, *op. cit.*, p.15-16.

⁶⁶ Elena Niculiță-Voronea, *op. cit.*, p.615.

⁶⁷ *Ibidem*, p.270.

⁶⁸ Vezi Claude Gaignebet, Marie-Claude Florentin, *op. cit.*, p.38 și Yvonne Verdier, *Les femmes et le saloir* în loc. cit., p.358.

umezeală.

Remarcăm că toate datele analizate până aici se înscriu într-o structură binară ale cărei elemente sunt prezentate în tabelul nr. 2.

Am văzut că actul sexual este nu numai o sursă de murdărie care riscă să impiezeze asupra desfășurării manifestărilor rituale, ci și o sursă de căldură, un fel de joc lăuntric care poate dereglă, de pildă, fermentarea vinului.

Femeia în perioada menstruației reprezintă un același risc caloric, este prea ardentă și drept urmare va trebui îndepărtată de locul de conservare a alimentelor vegetale/animale.

În sfârșit, interdicția de participare a unei femei la ciclul la sacrificiul porcului sub amenințarea putrezirii cărnii, asociată cu recomandarea de a tăia porcul numai la lună plină (din același motiv) ne proiectează direct în domeniul mecanicii cerești. Studiarea influențelor fazelor lunii asupra fecundității și fertilității, asupra dinamicii sevelor și a sufletelor morților demonstrează că în corpusul labirintic al credințelor și practicilor populare totdeauna *trebuie* să existe un fir al Ariadnei.

Tabelul nr. 2.

Lună nouă/ în creștere	Lună în descreștere/ veche
sterilitate	fecunditate/ fertilitate
nu favorizează înmulțirea ca număr (cânepa)	favorizează înmulțirea ca număr
favorizează urcarea sevelor	nu favorizează urcarea sevelor
favorizează ascensiunea sufletelor	nu favorizează ascensiunea sufletelor
nu e propice conservării (apariția viermilor)	este propice conservării
umed (pericol de putrezire)	uscat
sus	jos
lumea supratereastră	lumea subpământeană
aer	pământ

LISTĂ DE INFORMATORI

1. Caian M. Elena, 65 ani, Valea Anilor - MH, 20 VIII 1991 (014880).
- 1a. Caian M. Elena, 65 ani, Valea Anilor - MH, 20 VIII 1991 (014883)
2. Mincu Marin, 50 ani, Bălăcița - MH, 23 VIII 1991 (014897)
3. Popa Gheorghe, 86 ani, Gvardenița - MH, 24 VIII 1991 (014905)
4. Nanuc Maria, 57 ani, Ploștina - GJ, 7 VIII 1993 (018530)
5. Gerö Viorica, 49 ani, studii medii, Cluj-Napoca, 11.XI.1994.
6. Bâlc Gela, 30 ani, studii superioare, Cluj-Napoca, 11. XI.1994.
7. Taloș Ana, 39 ani, studii medii, Cluj-Napoca, 25.XI.1994.
8. Irion Elena, 67 ani, Motru-GJ, 8.IX.1994.

Numerele din paranteze reprezintă cota materialului de la Arhiva de Folclor din Cluj-Napoca, fondul auxiliar literar.

IV. MISCELLANEA

TRANSFORMĂRI ÎN STRUCTURA
SOCIETĂȚII SECUIEȘTI¹

VOFKORI Mária

ABSTRACT: *Changes in the Structure of the Szekler Society* - The study deals with the Szekler society which developed within the historical context of the privileges granted by the Hungarian kings who settled this population in the Eastern part of Transylvania. For centuries, Szeklers defended these privileges, leading a traditional life with few changes; they become apparent only with the dawn of the modern epoch. Social structures and mentalities, privileges and duties, the defense of tradition and the illusion of change are approached with the keen insight of a researcher who skillfully masters a rich international apparatus.

Studiul de față își propune să trateze despre societatea secuiască; să prezinte secțiunea ei transversală de la începuturi până în zorii secolului 19, ținând seama de câteva repere pe care le considerăm determinante - căci istoriografia nu este doar o reflectare a trecutului, ci implicit și a istoricului¹.

Cercetarea trecutului secuilor a ajuns în faza posibilității de a se renunța la demonstrații privind obiectul unei dispute seculare: întrebarea dacă iobăgia a existat și în Secuime, sau dacă acolo toată lumea a beneficiat de statutul nobiliar egalitar și liber. De-acum, problema se pune numai în legătură cu cercetarea traiectului parcurs de către straturile sociale secuiești - printre care iobagii și jelerii secuii - o cercetare din care s-a epurat mitul și coloritul romantic. Este vorba de un traiect care nu este o formă clasică a feudalismului, ci una concomitentă cu acesta: o alternativă pentru care, asemeni secuilor, au optat mai multe microsocietăți din Europa, pretutindeni unde proporția țărânilor libere a rămas mai mare decât a iobagilor - de la fiordurile norvegiene, până la satele răzeșești din Moldova. Există, firește, numeroase

---

¹ M a r c B l o c h : *A történelem védelmében* (În apărarea istoriei), Budapest, 1974, 47-53. De altfel diversitatea, labilitatea, polieromia evaluării se atestă prin diversitatea opiniilor depistabile în literatura istoriografică. În privința polieromiei evaluărilor mai vezi G. B a r i c i u : *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol.I, Sibiu, 1889; N. T o r g a : *Istoria românilor*, vol.VIII, București, 1938; P o m p i l i u - T e o d o r : *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984.

tentative similare. Mulți au căutat să prezinte structura societății secuiești. Majoritatea acestor încercări s-au născut în legătură cu un eveniment concret, concentrându-se în primul rând asupra specificului economic sau politic, ceea ce este firesc deoarece diversele aspecte ale existenței sociale sunt separabile între ele doar în modul nostru de a le aborda, însă nicidecum în realitate. Tocmai de aceea, maximul posibil pentru noi în cazul de față este de a reda numai strictul necesar din diversele aspecte ale politicului, respectiv ale economicului. Am dori să subliniem că portretul schițat aici despre societatea secuiască nu este decât una dintre numeroasele posibilități - căci numărul abordărilor posibile este infinit. Am socotit că o astfel de abordare merită să decongestioneze cristalografia structurii universului de entități geosociale secuiești, poate dezvăluie maximul posibil sub raportul timpului istoric, deoarece în aceste microunități viața a fost - implicat și dureros - și o funcție a istoriei evenimentelor de proporții naționale, sau, mai precis, a fost, în măsură mult mai mare decât este azi. Ele trăiau nu numai în iminența naturii, dar și a războiului, iar individul era încă lipsit de mijloacele necesare pentru a-și găsi vreo posibilitate reală și corespunzătoare oricărui fel de refugiu, de turn de fildeș în care "istoria" să nu-l mai afecteze. (Nu numai succesiunea anotimpurilor și calitatea recoltei, dar și chemarea sub arme în orice an, și orice lună, determina situația familiei). Am dori deci să prezentăm structura societății secuiești, urmărind în primul rând:

- I. 1. Societatea secuiască înainte de 1562.
2. Societatea secuiască după "marea răscoală a sectuilor".
- II. Dominația habsburgică. 1. Siculeni.
2. Anul 1789.
- III. Cumpăna secolelor. Însurubirea transformărilor. Perioada premergătoare anului 1848.

Tabloul nostru sinoptic este structurat cronologic. Mai presus de simpla prezentare a lucrurilor, el își propune să dea răspuns unei probleme noi, una întotdeauna abordabilă atât la modul general, cât și la cel specific. *Până la ce punct structura veche (tradițională) este conservantă și din care moment devine ea o frână?* Considerăm că întrebarea este deosebit de importantă în cazul istoriei secuilor, deoarece - puțin polarizată - putem admite că de fapt ea reprezintă *istoricul atașamentului față de vechea structură*.

I. 1. *Societatea secuiască înainte de 1562*

“Nici măriții și puternicii împărați n-au căutat în Ardeal bani, ci omenească prietenie, căci Ardealul nu este țara banului, ci a sabiei”². Cuvintele azvârlite marilor dregători turci de către dumnealui Borsos Tamás, sol al lui Bethlen Gábor, caracterizează cu acuitate nu numai Ardealul, ci implicit și Secuimea, societatea secuiască, parte inseparabil integrantă a acestuia, dintru bun început până astăzi. Într-avdevar, evoluția societății secuiești a fost decisiv determinată pe întreg parcursul feudalismului, de criterii militare. Puterea centrală dintotdeauna a avut nevoie să conserve rolul de avangardă sau ariergardă (după caz), respectiv eficiența călărimii ușoare secuiești, față de atacurile din est. Necesitatea a rămas indispensabilă chiar după ce “vremurile noi” au adus în prim plan și au generalizat “maniera cuirasată” a războiului. Timp de secole în șir, denumirea de *secui* a însemnat în primul rând *oștean* în al doilea, *om liber*: acesta era înțelesul său viu în conștiința publică, dimpreună cu întregul și complicatul sistem de sensuri indisolubil legate de conținutul acestei noțiuni. Indicativul de *țăran* marca dependența univocă. Faptul că erau necesari drept secuii, deci oșteni, pentru motivele și în felul cum o impuneau vremurile ce se pot considera inițiale pentru Ardeal, le-a creat posibilitatea de a-și conserva cât mai mult timp arhaica organizare gentilică secuiască, sau măcar rămășițele acesteia, deci trecutul. Faptul era ce-i drept democratic, dar tot mai divergent față de fenomenul general și uzual³. Obligațiile militare ale secuilor erau obștești: aici, armata nu se diferenția încă de societate⁴.

Evoluția socială își urma însă drumul său. Un anumit fel de ierarhie va fi existat în funcție de “specialitatea militară”, chiar și în vremurile străvechi, de după așezarea în teritoriu. *Pe această ierarhie militară s-a construit treptat ierarhia economică într-o fază a evoluției, când, după formarea sistemului rural, organismul militar s-a integrat în sistemul așezărilor.* Din această simbioză a luat naștere mai întâi, în mod firesc, articularea în două categorii;

² B o r s o s T a m á s, *Vásárhelytől a Fényes Portáig* (De la Târgu Mureș la Înalta Poartă), București, 1968, p.425.

³ J a k ó Z s i g m o n d: *A székely társasdom útja XIV-XVI. században* = Székely felkelés 1595-1596 (Evoluția societății secuiești în secolele XIV-XVI = Răscoala secuilor 1595-1596), București, 1979, p.19.

⁴ E g y e d Á k o s: *A székely hadkölevezettség és hadszervezet különös tekintettel a XVI. századra* = Székely felkelés 1595-1596 (Obligația militară și organizarea militară a secuilor mai ales în secolul XVI = Răscoala secuilor 1595-1596), București, 1979, p.48.

diferențierea economică și militară a produs două stări: elita și starea de rând⁵ - *primores* (potiores, seniores) și respectiv *communitas*. Între cele două stări s-a conturat foarte curând o luptă acută, impunând puterii centrale necesitatea de a reglementa relațiile dintre stări, fapt care la rândul său a generat inevitabil consolidarea precum și continuarea compartimentării. În felul acesta apare *tria genera Siculorum*⁶: *elita - primores; ecveștri (lófö) - primipili*, și *pedestrașii - pedites pixidarii*, drept trei păături distincte. Formarea celor trei stări are loc sub egida unei duble deosebiri (mai exact: inegalități): *militară și economică*. Denumirile atestă compartimentarea desfășurării pe criterii militare - *lófö* însemnând călăreț, deci oștean călare, însă denumirea de *stare* indică limpede că în societatea secuiască procesul de feudalizare, de schimbare tipologică a început și se desfășoară în mod ireversibil. (Această formațiune specifică și totuși profund tipică societății feudale și a stărilor, a fost depistată de către istorici pretutindeni în Europa, unde, pe baza tipurilor ideale preconizate de Max Weber, au căutat modelul feudalismului și al organizării pe stări).

Pe la mijlocul sec. al XIV-lea, apare în documente o a patra categorie: nevoiașii, *locuitorii pământului (inquilini)* - așezați pe sesiile secuilor mai bogați (*primores*). Faptul denotă clar că totul este gata de feudalizare: mecanismul a pornit. Subzistă doar întrebarea: ce drum va parcurge în viitoarele secole secuimea, până atunci structurată în mod specific și deținând un rol specific în totalitatea societății ardelenesti. Fi-va acest drum cel "de tip occidental", deci mai schematizabil, mai accesibil, mai ușor de cuprins într-o vedere de ansamblu (unde se pot distinge întotdeauna clar și *din toate* punctele de vedere, cine anume este *stăpânul* și cine *sluga*) - sau un altul, mult mai iregular, care - în ciuda unor anumite procese inevitabile sau chiar datorită lor - îi asigură totuși o anumită libertate de mișcare.

Primori, primipili, pixidari și inquilini - iată imaginea societății secuiești de la

⁵ *Székely Oklevéltár* (Arhivele secuiești). Red. Szabó Károly-Szádeczky Lajos-Barabás Samu. I-VIII, 1872-1934. (În continuare: Sz. Okl.) I. 102. S z a b ó K á r o l y menționează că: "După câte știu, aici apare pentru prima dată în documente, cuvântul *primipilus*", - II. 125. - III.44.58. Mai vezi K á l l a y F e r e n c: *Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről* (Disertație istorică despre originea și instituțiile militare și civile ale națiunii nobile secuiești) Nagy Enyed (Aiud) 1829, p.84.

⁶ Sz. Okl. I. 48.220. mai vezi M á l y u s z E l e m é r: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és rendiség problémája)* - Mátyás király emlékkönyv. (Societatea ungară în epoca "Huniazilor", Problema feudalității și a organizării pe stări = Volumul memorial consacrat regelui Matei). Budapest.1940.56-58. 386-387.

inceputul secolului 15. Al aceluși secol cincisprezece, când *dreptul la funcții devine ereditar întocmai ca și proprietatea* (administrată, încetul cu încetul, drept sursă de venituri a familiei) iar *deosebiriile dintre posesiunile (moșiile) comițiale și secuiești ale magnaților se dizolvă* (întrucât vânzarea, cumpărarea, schimbul, strămutarea iobagilor de pe moșiile comițiale se face fără diferențiere), iar *ius regium pătrunde și în Secuime*. Toate acestea înseamnă feudalizare, iar ea reprezintă un pericol mai ales pentru pătura inferioară, cea a *secuilor de rând*, adică pentru starea de jos, *obștea secuiască* sau *communitas*. (În izvoarele din epocă se generalizează tot mai mult această din urmă denumire). Apar la rând decretul puterii centrale (Hunyadi János⁷, regele Mathias⁸) care enunță că secuii de rând nu sunt subordonați în chip de slugi celor din starea primorilor și primipililor. (Puterea centrală are nevoie de forța militară a secuimii). La sfârșitul secolului, fruntașii nu reușiseră încă să-și ridice propria situație proeminentă la rangul de putere seniorială. Secolul se încheie cu privilegiul emis de Ulászló II în 1499⁹, care face de-acum o distincție clară între *secui nobil* și *secui ne-nobil*. Este un semn limpede, vestind un proces viitor.

În rezumat: secolul XV aduce cu sine organizarea pe stări, moment inevitabil în evoluția feudalismului. O formă de dominație care asigură, în administrarea destinului statului, participarea stărilor, aceste pături sociale mai largi, organizate în entități de sine stătătoare, trăind conform propriilor legi autonome¹⁰. Tendința sa evidentă este aceea de a separa de *mase*, deci de restul societății, nobilimea - și anume printr-o delimitare clară și insurmontabilă. O trăsătură pozitivă constă în schimb în faptul că avem de a face cu o formă de construcție mai flexibilă: ea oferă portite, înlesnește și pentru societatea secuiască un drum *irregular*, scutind societatea de inexorabila și neconținută polarizare din societățile de tip nobiliar-iobăgesc.

Făcând un pas în jos, către microunitățile societății secuiești, trebuie să menționăm că în ciuda antagonismelor existente și acut active, s-a format - incasabil și imposibil de străpuns

⁷ Sz. Okl. II.82-86.

⁸ K á l l a y F e r e n c: *op.cit.*, 181-182.

⁹ Sz. Okl. III.1348-145. Mai vezi Sz á d e c z y K a r d o s s I. a j o s: *A székely nemzet története és alkotmányva* (Istoria și constituția națiunii secuiești), Budapest, 1927.

¹⁰ M á l y u s z E l e m é r: *op.cit.*, p.350-352. Mai vezi B ó n i a G y ö r g y: *Magyar jog-székely jog*. (Drept ungar - drept secuiesc). Kolossvár (Cluj), 1942, p.15-20.

- cadrul menit să-i asigure acestei societăți existența cotidiană: comunitatea sătească. Aceasta era o instituție "folosită deopotrivă ca for și arenă"¹¹, creând și conservând formele durabile de care secuimea a avut nevoie secole în șir pentru a-și putea păstra specificul și făptura în condiții care se schimbau, se formau, evoluau mereu, rămânând însă întotdeauna constrictive. La secui, comunitatea sătească a conservat timp secole *vechea formă* și, în cadrul acesteia, *conținutul esențial* care părea în toate sensurile originar, era conservant, și - în cazul pericolului dintotdeauna, fie el extern sau intern - asigura genul de unitate menită să mențină populația aceasta în starea de bloc omogen, adică îi oferea posibilitatea de a-și conserva propria factură secuiască.

Dacă pentru secui secolul XV se încheie cu diploma emisă de Ulászló II, la 3 iulie 1749, secolul următor începe cu același moment, sau mai exact cu consecințele acestuia. Perioada de după Mathias le-a fost în general favorabilă frunțașilor. Diploma lui Ulászló enunța că a nu presta serviciu militar înseamnă a nu fi nobil¹². Cei a căror avere nu valora peste trei florini, erau scutiți de armată, indiferent dacă era vorba de *jeleri* de pe moșiile frunțașilor sau de *venetici* de pe aceleași domenii¹³. În lexicul documentelor sporesc mereu variantele noțiunilor menite să-i desemneze pe cei aflați în diverse stări de dependență. Stratificarea se accelerează. În al treilea deceniu al secolului XVI secuimea este din nou amenințată de pericolul integrării forțate în cadrul social care este feudalismul generalizat, unde se cunosc, în mare, numai două categorii: seniorul și sluga. Tocmai de aceea, începutul de secol este bogat în *mișcări populare* în fruntea cărora se află starea primipililor¹⁴ (corespunzătoare nobilimii de rând din societatea ungară) întrucât această stare de mijloc a secuilor se simte periclitată.

Spre mijlocul secolului însă, situația societății *devine labilă* și continuă să fie așa, în

¹¹ I m r e h I s t v á n: *A rendtartó székely falu* (Orânduiriile sătești ale secuilor), București, 1973, p.21.

¹² Vezi nota nr.9.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Sz. Okl.I 313-317. Și în adunarea națională secuiască de la Agyagfalva (Lutița) din 1506 se menționează separat clasa de frunțași, "primipili (lófő)" și "funcționari" - și cea de "oameni din starea de rând", "norodul", "starea de rând".

mod caracteristic, pe întreg parcursul secolului¹⁵. Marile transformări din sfera politicului - Mohács, dezmembrarea regatului ungar medieval, pericolul otoman permanent și durabil, formarea principatului transilvan - constrânge conducerea statului să utilizeze din nou și integral forța armată secuiască, puterea care asigurase odinioară maximul de siguranță. Survenea însă și imperativul ca statul să protejeze comunitatea secuiască, tot mai apăsată de pretențiile din ce în ce mai mari ale fruntașilor. Atât numai, că nici cele mai bine intenționate acțiuni nu puteau modifica de-acum anumite stări de fapt. La mijlocul secolului, societatea secuiască se află în situația de a nu mai fi capabilă să facă față cerințelor materiale implicate solicitărilor militare mult sporite. Timpul serviciului militar personal trecuse. Compartimentarea socială era profundă și ireversibilă. În 1535 atributul de *lófő* (ecvestru) nu li se mai cuvenea decât celor ce prestau serviciul cu câte doi cai, iar cei mai săraci nu sunt decât *siculi inferiores*¹⁶. Oamenii liberi, sau mai exact abia-abia liberi, și mai săraci decât *siculi inferiores*, erau **pauperiores siculi**¹⁷, mai nevoiași decât pedestrașii, având un armament identic cu al iobagilor comitatelor. Pe la mijlocul secolului, în deceniul al șaselea, stratificarea aceasta era deja ireversibilă. Situația tot mai complicată și mai nerezolvabilă este sesizabilă și în terminologia documentelor din epocă. Cu excepția primorilor și primipililor, denumirile categoriilor inferioare, pedestre, se înmulțesc mereu. În 1555 sunt consemnate următoarele pături: *primori*, *primipili*, *dărăbani* (pedestrași) și *secui țărani*¹⁸. Conscriptiile din a doua jumătate a secolului au continuat să degradeze situația stării de rând; tot atunci începe să fie deja periclitată și situația primipililor. Pretutindeni în Europa înfloresc instituția armatei mercenare medievale, iar corelația dintre impozit și solda mercenarilor adâncește polarizarea, aceasta părând să se apropie de apogeu. Generalizarea obligativității serviciului militar a șters din conștiința publică deosebirea dintre iobagul aflat în serviciu militar și secuicul de rând care

---

¹⁵ C a m i l M u r e ș a n: *A román országok nemzetközi helyzete a XVI. század második felében = Székely felkelés 1595-1596* (Situația internațională a țărilor românești în a doua jumătate a secolului XVI = Răscoala secuilor 1595-1596), București, 1979, p.9.

¹⁶ J a k o Z s i g m o n d, *op.cit.*, p.23.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ K i l é n y i S z é k e l y M i h á l y, *A Nemes Székely Nemzetek Constituioji, Privilegiumai és a Jöszög leszállást tárgyzó némely törvényes itelei, több hiteles Leveles-tárokból egybeszedve* (Constituțiunile, privilegiile și unele hotărâri judecătorești privind moștenirea Averii la Națiunea Nobilă Secuiască, adunate dintru mai multe Arhivuri autentice). Pest. 1818, p.49.

il presta cu armament similar¹⁹. La nivel microsocial, comunitatea satească a secuilor conserva *vechea formă* (și vechiul conținut) în mereu modificata orânduire dominativă; rolul ei *conservant* este evident în această perioadă când valurile inverșunării cresc mereu și debordează dincolo de limitele comunității sătești menite să constituie cadrul vital. De această inverșunare se folosește un grup de nemulțumiți dintre fruntașii secuii, precum și politica Habsburgilor, declanșând în 1562 *cea mai amplă răscoală a comunității secuiești*.

1. 2. *Societatea secuiască după "marea răscoală a secuilor"*

Cele două cetăți denumite Székelytámad (Secuiul atacă) și Székelybánja (Secuiul regretă) nu au ajuns degeaba simboluri ale Secuimii de după răscoală. Anul 1562 a determinat soarta secuilor pentru patru decenii. Situația comunității secuiești a fost *reglementată prin lege*. Așa-numita *reglementare de la Sighișoara*²⁰ enunță că situația primorilor și primipililor este identică cu a nobililor comițiali, iar cea a vechilor înevilini, cu a iobagilor. Statul năzuiește să-i păstreze pentru sine pe secuii de rând²¹. "Reglementarea de la Sighișoara" nu a durat mult. După dieta de la Turda²², Janos Zsigmond își bazează politica pe fruntași și începe să doneze secuii de rând drept iobagi. În materie militară, singura sa inovație utilă și pentru secuii constă în faptul că din pedestrirea de odinioară a organizat trupele de pușcași domnești: *dărăbanii roșii*²³.

Domnia lui János Zsigmond i-a frânt pe secuii de rând. Pedestrimea secuiască, în calitate de forță militară considerabilă, a intrat în lichidare finală. Sporește numărul nobilimii donaționale, precum și al diplomelor primoriale și primipiliale. Pilonii existenței comunității secuiești încep să se surpe. Înfrângerea de la Sighișoara și anii următori, deosebit de grei, dăinuie în amintirea secuilor fără să se estompeze. Numeroase pasaje din legiuirile

¹⁹ J a k ó Z s i g m o n d, *op.cit.*, p.25.

²⁰ Sz. Okl. II, p.161-167. (textul încheierilor de la Sighișoara). Mai vezi K i l é n y i S z é k e l y M i h á l y, *op.cit.*, p.51-60 și S z a d e z k y K a r d o s s F a j o s, *op.cit.*, 60-63.

²¹ Sz. Okl. II., p.163. "Comunitatea secuiască să fie sub libera noastră stăpânire, pe cari nice fruntași, nice veri-cine ar fi să nu cuteze a-i năpăstui, nice a-i sili la vreo slujbă".

²² C o n n e r t J á n o s, *A székelyek intézmenyei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig* (Instituțiile secuilor, din cele mai vechi timpuri până la prefăcerile din 1562), Cluj, 1901, p.83-84.

²³ C o n n e r t J á n o s, *op.cit.*, p84.

satești încep cu formula "încă de pe vremea vechilor libertăți secuiești", iar datarea unor depoziții de martori conține precizarea "înainte de Sighișoara" sau "după Sighișoara".

După moartea lui János Zsigmond (14 martie 1571) nemulțumirea acumulată se manifestă exploziv și se bucură de sprijinul fruntașilor, acordat pe temelii economice (dorința de a recunoaște pământurile dobândite prin donație de către persoane care nu erau secui). Prin măsurile și făgăduiele sale, Báthori István realizează separația dintre secuii de rând și fruntași, iar în dieta de la Cluj determină stările să respingă cererea secuilor privind restaurarea vechii lor libertăți. Lupta secuilor de rând nu da nici acum rezultate. Neschimbată rămâne numai nemulțumirea și noua orânduire introdusă în 1562. Datorită acestei nemulțumiri, secuii îl sprijină pe pretendentul Bekes Gáspár - și tot datorită ei are loc bătălia de la Kerelöszentpál (Sânpaul). În evoluția de până atunci a secuimii, bătălia aceasta marchează punctul cel mai de jos și lasă urme dăinuitoare. Timp de secole în șir, evenimentul trăiește în conștiința generațiilor succesive, în conștiința publică secuiască, drept o amintire de neșters²⁴. Sub Bathori Istvan nu mai există orânduire nouă sau lexic nou în "scripte", nimic nu se mai schimbă, deci nu mai există *libertatea comunității secuiești* și nici măcar făgăduințe în acest sens²⁵. Or, pentru secui tocmai acest lucru ar fi fost cel mai important. (Secuul liber ca persoană tratează cu secuul fruntaș până și despre propriu-i angajament cu totul în alt fel decât o face secuul lipsit de libertatea personală).

Încetul cu încetul se apropia sfârșitul de secol, aducând în prim plan noi principii, noi situații, noi războaie în care forța armată a secuilor era necesară. Celui ce promite libertatea comunității, i se face faptic dovada că secuii și-au conservat forța militară, ceea ce înseamnă implicit că în societatea secuiască mai există *vechea formă* capabilă să mențină *vechea "oranduire"*, *vechiul conținut*, adică esențialul primar, forța coezivă capabilă a funcționa, factorul *încă tot conservant*: însuși satul secuiesc și celelalte comunități care și-au menținut

²⁴ Nu este întâmplător faptul că literatura romanică a secolului XIX nu uită de Kerelöszentpál (Sânpaul). Poezia lui Gyulai Pál, intitulată *Pókainé* (Văduva lui Póka) a trăit în conștiința publică aproape drept baladă populară, timp de peste un secol și jumătate. Generațiile de la cumpăna secolelor citau cu toată exactitatea faimoasele două versuri "Tárogató hársan, tenger nép az utcán, /Szentpáli csatából jó Báthori Istvá" (Sună taragotul și mulțimi se-ndeasă: /Din răzbel Báthori se întoarce-acasă) - și-l ornau cu epitețe nu tocmai literare pe învingătorul de la Sânpaul.

²⁵ *Báthori István erdélyi fejedelem és legyelet kataly levelezese*. Hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közreboocsátja Veress Endre (Correspondența principelui transilvan și a regelui polon Báthori István, adunată din arhive indigene și străine și publicate de Veress Endre) Cluj, 1944, vol.I, p.330-340.

statutul scaunal și orășenesc. Nici sfârșitul secolului XVI nu le-a adus secuilor libertatea comunității. Nu le-a adus decât promisiunile lui Báthory Zsigmond și ale împăratului Rudolf, realizate până la urmă, la cumpăna secolelor, de către Mihai Viteazul. După căderea acestuia, Báthory Zsigmond a revenit la domnie, confirmă și el că secuii "va să rămâie veci de veci în vechea lor libertate"²⁶. Astfel începe secolul XVII.

Prin diploma datată 31 decembrie 1601, Báthory Zsigmond eliberează de sub iobăgie pe *toți* secuii de rând, declarându-i *libertini* omologabili cu dărbanii de dinainte-vreme, deci secuii liberi obligați să presteze serviciu militar²⁷.

În gama denumirilor apărea una nouă: ceva se enunțase - dar un singur enunțiu nu putea restabili stările dinainte de 1562. Realitatea, practica socială nu este niciodată simplă. În ciuda libertății cucerite prin sacrificii, numeroși secuii *se dau iobagi pe termene mai mult sau mai puțin lungi*. În istoria secuilor, acesta este punctul unde forțele puterii și cele ale comunității secuiești - contrare ca direcție și efect, deja de mai bine de un secol (încă de pe vremea regelui Mathias) - își fac acum rocada. Până aici, secuimea luptase cu disperare ca să-și poată păstra libertatea, deci implicit și caracterul militar. Acum însă, aceeași luptă - ce-i drept, susținută cu mai puțină dârzenie și având mai puține șanse de succes în perspectivă - și-o asumă puterea, doarece politicul și conjunctura în care este nevoită să existe, îi impune mai presus de toate necesitatea unei *forțe armate permanente pentru care însă, în condițiile date, nu are bani de soldă*. Astfel, forța armată secuiască îi devine indispensabilă. Cel ce își dă seama că în ciuda libertății enunțate, de la domnia lui Bocskai încoace "șase mii s-au dat iobagi", nu este altul decât Bethlen Gábor. Reformele sale fiscale încearcă să înlăture nedreptățile existente în materie de impozite și care agravează situația oamenilor liberi. Iată pentru ce propune ca "toată sama de iobagi să hie platnici după numărul porților și printre dâșșii, cei ce după vechiul obicei al țării chiar de nu dau două biruri pe an, să plătească și ei numai darea pentru o poartă"²⁸.

²⁶ Sz. Okl. IV.152. Mai vezi Sz á d e c z k y K a r d o s s L a j o s, *op.cit.*, 63-64. D e m é n y É. a j o s *A székelyek és Mihály vajda 1593-1601* (Secuii și voievodul Mihai 1593-1601). București, 1977 - B ö z ö d i G y ö r g y: *Székelyek* (Secuii). Budapest, 1943, 50-51 - A. D. X e n o p o l, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol.V, (epoca lui Mihai Viteazul), București, f.a.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Erdélyi Történelmi Adatok. Szerkeszti és kiadja Gróf Mikó Imre*. (Date Istoric Transilvane. Redactate și editate de contele Mikó Imre). Cluj, 1858, vol.III, p.262-264.

Întrucât conform cronologiei universale ne apropiem de sfârșitul evului mediu, înainte de a prezenta instantaneul societății de pe vremea lui Bethlen Gábor așa cum ni s-a păstrat în recensământul ("Iustrum") din 1614 - imagine căreia îi conferim nu numai o valoare de referință dar și de model sub raportul întregului secol - am dori să menționăm că *libertatea secuilor* i-a supraviețuit evului mediu sau mai exact prăbușirii feudalismului. Îi vom urmări evoluția specifică în cadrul cerințelor noi ale unor vremuri noi, ale unor *epoci noi*.

Imaginea cuprinsă în conscripția din 1614 rămâne valabilă pentru secuime pe tot parcursul secolului XVII; cu ea se confruntă casa de Habsburg la sfârșitul de veac, când trece pragul Transilvaniei. Această structură socială are un caracter mixt și se poate depista și în alte părți ale Europei²⁹. Este important a se sublinia supraviețuirea țărânimii libere, pătură foarte numeroasă și considerabilă din toate punctele de vedere.

Primorii - fruntașii - sunt cei mai de seamă deținători de iobagi și alcătuiesc aristocrația secuiască. Conscripția înregistrează în scaune un total de 392 familii reprezentând 1,94% din populație. Adesea primorii sunt denumiți doar "nobili".

Primipili- ecvestri (lófő) sunt, ca situație juridică, privilegiați; în schimb, economicște, condiția lor nu se aseamănă câtuși de puțin, ca fundamentare, cu a categoriei anterioare. Mulți dintr-înșii se află sub toate aspectele mai aproape de pătura inferioară lor. Se înregistrează peste patru mii familii de primipili, ceea ce înseamnă 20% din populație. Însăși această cifră mare le atestă locul asigurat și importanța deținută în cadrul societății. Ei alcătuiesc o categorie de țărâtime liberă cu caracter tipic militar.

Pedestrașii - pedites pixidarii - sunt categoria socială care suferă cel mai mult și suportă cele mai multe vicisitudini. Numărul lor a scăzut considerabil, dar totuși reprezintă aproximativ 15% din populație. Deosebirea dintre ei și *eliberați - libertini* - nu este prea mare. Cele două pături se interferează mereu, prezentând o mare fluctuație reciprocă (aceștia din urmă cifrându-se la 18, 71 % din populația secuiască).

Dărăbanii nu figurează drept categorie aparte în conscripție. Ei sunt o pătură recrutată și organizată cu începere din anii 1560, înregistrându-se când la *pixidarii*, când la *libertini*. (De fapt, ca origine, erau realmente confundabili cu aceste categorii deoarece procedura fundamentală pentru calificarea de dărăban consta în a transcrie familiile considerate cele mai

²⁹ I m r e h I s t v á n, *A székely faluközösség alkonya = Magyar Tudomány* (Declinul comunității sătești a secuilor) 1993/3, 256-257.

apte pentru serviciu, din vechea stare a pedestrimii în cea a dărăbanilor. Evident că în această din urmă categorie au intrat astfel și numeroase familii aflate deja în vreo dependență, dar având membri evidențiați în diverse campanii).

Conform recensământului din 1614, categoria cea mai multiplu stratificată este *iobăgeimea*. În conscripție figurează șase feluri de iobagi, denumirea fiecăror explicând și prezenta lor în această categorie. *Iobagii vechi* (avanci, antîqui) au ajuns iobagi încă dinainte de voievodul Mihai; grupul *iobagilor confiscați* ("de către principe" sau "de către comisari") este cel mai puțin cunoscut și nu e numeros, iar originea și destinele sale mai trebuie încă cercetate; numărul *iobagilor donați* crește mai ales din a doua jumătate a secolului XVI; denumirea *iobagilor dinainte și de după confiscare* (ante și post confiscationem) semnaleză doar epoca pierderii statutului de om liber; *iobagii legați* (subiugați) sunt cei ce "s-au legat" adică s-au dat cărniva frunțas pentru a scăpa de serviciul militar, de foame sau de un termen de plată; cât despre *iobagii dinafară*, ei sunt cei pe care proprietarii de pământuri i-au adus din alte scame și comitate sau chiar mai de departe. ("Locuitorii pământurilor" nu mai figurează ca iobagi, deși multă vreme iobagilor din secuime li s-a dat aproape exclusiv această denumire). Iobagii de diferite categorii reprezintă la un loc 25% din totalul populației.

Conscripția mai specifică aparține *slugile* și *jelerii*. Situația lor se caracterizează primordial prin faptul că locuiesc pe pământul altora. Numărul slugilor îl depășea pe al iobagilor vechi, iar jelerii reprezentau 14,85% din populație³⁰.

Pe parcursul secolului, compartimentarea socială oglindită în recensământul din 1614 nu suferă schimbări fundamentale. Exceptând câteva modificări mensurabile procentual în domeniul proporționalității, situația rămâne aceeași până la inaugurarea dominației habsburgice odată cu secolul XVIII.

Nu dorim să prezentăm în toată policromia lor cei o sută cincizeci de ani ai stăpânirii Habsburgilor - și nici nu avem posibilitatea s-o facem. Vom continua să urmărim firul transformărilor din structura societății și, drept adaos, am vrea să atragem atenția doar asupra câtorva detalii mai puțin evidente. A intrat în uz și a devenit loc comun formula conform căreia în Ardeal "jugului de lemn, turcesc, i-a luat locul cel de fier, habsburgic" - zicală

³⁰ Imre István: *A székely falu gazdasági-társadalmi helyzete a XVI. század végén és a XVII. század elején* = Székely felkelés 1595-1596 (Situația economică și socială a satului secuiesc la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII = Răscoala secuilor 1595-1596), București, 1979, p.160-190.

izvorată și ea din optica simplistă atât de favorizată în istoriografia unei anumite "epoci". Crearea imperiului - opresiunea, opresorii - oprimații. Iată totul, iată explicația pentru toate. În realitate însă este vorba despre un păienjenis de procese complicate, despre contactul unor lumi diferite. De multă vreme, concepția care califică drept simplu opresor pe constructorul imperiului, atribuindu-i deci un rol în exclusivitate negativ, nu mai este acceptabilă.

Imperiul Habsburgilor, în care Ardealul constituie una din ultimele verigi, este o construcție proaspăt înjghebată. E firească deci strădania lor de a încerca să sudeze cât mai bine, pe la îmbinări, această construcție, s-o facă guvernabilă, să îmblânzească materialul recent integrat. Operațiunea este dureroasă și nici nu poate fi altfel, dar ochiul obiectiv trebuie să admită existența unui întreg șir de procese desfășurate "*sub semnul beneficului*".

În disputa cu Szeffü Gyula, Németh László avertizează că măsurilor luate de Maria Terezia din rațiuni de stat nu trebuie să le implicăm un substrat de *subiectivism național*⁴¹. Habsburgii și-au clasificat popoarele pe temeiul *utilității* iar în aceeași gamă, locul ocupat de maghiari și de secui este deosebit de nefavorabil. Ei constituiau o populație rebelă, recursivă, protestatară, perseverentă, care vorbea mereu de propria-i libertate și se lăsa cu greu omogenizată, "civilizată".

Evident că voința organizatoare a imperiului tinde mereu, în ultimă analiză, spre o uniformizare oarecare - mai ales când este vorba de un imperiu *multinațional* - căci baza funcționabilității este comprehensibilitatea de ansamblu, mecanismul reacționării identice la porunca identică. Or, realizarea acestui lucru nu era deloc simplă. Trebuia să fie schimbat un întreg mecanism de funcționare, un mecanism capabil până atunci să funcționeze, unul al cărui specific consta în faptul că legătura dintre grupurile locale regionale și puterea centrală era foarte lejeră, menționatele grupuri beneficiind la ele acasă de un soi de autonomie. Acest lucru nu le convenea însă Habsburgilor și absolutismului - căci doar ne aflăm în secolul absolutismului luminat. Pe vremea lui Iosif II, vremea vastului aparat administrativ al puterii centrale, însuși împăratul "dorește să fie cu ochii pe toate", el personal. Vrea să știe ce se întâmplă și ține ca nimic să nu se întâmple fără el. La început, punctul al șaselea din diploma Leopoldină⁴² enunță ce-i drept că noua putere vrea să-i utilizeze pe secui în același fel ca și

⁴¹ N é m e t h L á s z l ó, *Szeffü Gyula*, Budapest, 1940, p.84.

⁴² D ó s a T é l e k: *Erdélyhoni Jogtudomány* (Științele juridice în Ardeal) Cluj, 1861, Cartea I. P.48-57.

vechea putere, deci să-i oblige la serviciu militar în schimbul scutirii de impozite - în schimb modalitățile vrea să le fixeze el însuși. Și-a început deci realizarea obiectivelor, impunând drept prim pas în procedura de promovare în funcții, *propriu-i drept de confirmare și consfințire*. După amplificarea trebuincioasă a acestei faze, a introdus *metoda recomandării*, iar în final *practica numirilor*, paralizând astfel funcționarea vechii autonomii pe bază de legități proprii³³. cam așa arătau metodele noii puteri.

Și acum să vedem în ce stare de lucruri surprind toate acestea societatea secuiscă și în primul rând unitatea ei de bază, *conservantă și dătătoare de cadru vital - comunitatea sătească a secuilor*.

Societatea secuiscă își conservă structura de la începutul secolului. Însă în documentele veacului, pătura înzestrată cu competență seniorială agrară nu mai poartă denumirea de primor, ci una mai cuprinzătoare: aceea de posesorat. Noțiunea generică era de altfel necesară, deoarece acest mic grup - care poate fi considerat clasă dominantă și care, în 1767 reprezintă doar aproximativ 3% din populație³⁴ - are o structură foarte complexă. Din el fac parte vechii primori, seniorii comițiali stabiliți în teritoriu, nobili de rând născuți în scaunul respectiv. Prinsipilul și pixidarul nu se consideră apartenent de posesorat. În conscripții apare o pătură mai apropiată de posesorat, ba uneori chiar identică cu acesta: *armaliștii* (nobili dăruiți numai cu blazon, dar nu și cu moșie) sau *nobilii bisericii*. Ei sunt descendenți ai secuilor liberi de odinioară, domnici a-și asigura prin diploma nobiliară libertatea secuiscă devenită nesigură. Există printre ei și oameni cu oarecare stare, dar cei mai mulți sunt săraci și (dacă nu au cel puțin doi iobagi) sunt obligați să plătească impozit, să presteze muncă de interes public, să funcționeze ca primari sătești. Fruntașii nu-i recunosc drept parteneri de rang egal, dar din cauza problemelor și a situației lor intermediare, îi consideră a fi altă categorie decât "satul". (Calitatea nobiliară li se atestă prin faptul că mulți dintr-înșii au izbutit să scape de grănicerie)³⁵.

³³ I m r e h I s t v á n: *Látom az életem nem igen gyönyörű* (a madélfelvi veszedelem 1764-es csíktaplócái jegyzőkönyve) (Văd că viața mea nu-i prea minunată - procesul verbal din Toplița- Ciuc, datat 1764, despre siculicidul de la Madéfalva - Siculeni), Cluj, 1993, mss, p.6.

³⁴ I m r e h I s t v á n, *A rendtartó székely falu* (Orânduiriile sătești ale secuilor), București, 1973, p.13-14.

³⁵ idem, p.15.

Depozitarii situației juridice tradiționale a vechilor *secui liberi* sunt *primipilii* și *pixidarii*. În izvoarele din epocă, ei continuă a figura sub această denumire, deși pe lângă titulatura tradițională începe să se generalizeze de la o vreme cea de *husar* și *pedestraq*. Întocmai ca la începuturi, prin termenul de *țăran*, aceste pături îi desemnau pe *jeleri* și *iobagi*. În privința originii sale, categoria socială respectivă este, pe baza cauzelor îniobăgării, tot atât de policromă ca în cazul conscripției din 1614, folosită mereu ca termen de referință. La modul cel mai opac ni se prezintă soarta jelerilor, fie și din cauza mișcării lor în cadrul societății - deci a celui "de unde și încotro". Ei se află încă, oricum, pe treapta cea mai de jos a unei structuri tot feudale. Slujesc, dar felul și măsura în care o fac, sunt determinate primordial de regiunea unde trăiesc⁴⁶.

Există o pătură despre care n-am vorbit deloc, sub raportul Secuimii, deși în Occidentul european intrat deja în plin făgaș al capitalizării, ea joacă un rol decisiv. Este vorba de *burghazia urbană*. N-am menționat-o din cauza că nu atinge proporții considerabile nici măcar în secolul XVIII: pe meleagurile secuiești, arierate în privința urbanizării și industrializării, formarea, dezvoltarea și propășirea ei s-a împotmolit.

Iată deci structura pe care încearcă s-o transforme întru propriu-i folos Austria, atunci când - conform istoricului austriac Erich Zöllner - ea păsește, între 1648-1740, pe drumul transformării în mare putere europeană⁴⁷. După această perioadă urmează absolutismul cu al său sistem ideologic limpede, comprehensibil în ansamblu, și nu prea complicat. Cu atât mai complicată este însă aplicarea sa practică; tocmai de aceea, aceasta din urmă impune o analiză mai precisă și în cazul Ardealului. Polarizând intrucâtva, putem risca afirmația că în Ardeal și secuime n-a ajuns decât practica absolutismului⁴⁸.

O rapidă trecere în revistă a acestei practici dezvoltă un rezultat interesant. Secuimea, comunitatea sătească a secuilor ajunge pe nepregătite în sforul marilor prefaceri impuse de

---

⁴⁶ idem, p.16-20.

⁴⁷ Erich Zöllner *Geschichte Österreichs* (Istoria Austriei), Wien, 1962.

⁴⁸ Walter Markov, *Jozefinisták és jakobinusok = Századok* (Iozelinști și iacobini), 1962, an96, p.400. Mai vezi N. Bocușan *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986. Wesse-Lényi István: *Szavari világ (Napló 1703-1708)* (Lume amarnică. Jurnal 1703-1708).vol I-II, București, 1983, 1985. Publicat de Magyarai Andráš, *A Rákóczi - Szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben = Rákóczi tanulmányok* (Formarea condițiilor sociale ale luptei pentru libertate a lui Rákóczi, în Ardeal- Studii despre Rákóczi), Budapest, 1980.

epocă. Ritmul transformării devine prea lent pentru a mai putea să asigure succesul unei suite de reforme absolutiste. Încetul cu încetul se învederează că structura socială este de așa manieră desuetă, încât formele orânduirii sociale tendentele reînflorite (vezi producția iobăgească anchilozată de apăsarea servituților senioriale, patrilinicele tradiții de breaslă, felul de viață dificil și serviciul militar grăniceresc al secuilor liberi) sunt, ce-i drept, apte a conserva structura dar nu și a o transforma. Astfel deci, la începutul dominației habsburgice nu surprindem prea multe schimbări în viața secuilor. Structura a rămas intactă, conservându-și arhaismul și tradiționalismul. Am dori să remarcăm că epoca absolutistă inaugurează perioada în care unele elemente ale vechii structuri își pierd caracterul conservant și devin *retardante*. Conservarea cu orice preț a anumitor lucruri constituie o piedică în calea dezvoltării. Vechea structură nu este capabilă să imprime elasticitate măcar câtorva dintre articulațiile sale, cel puțin în măsura necesară adaptării în termen optim la cele mai importante transformări impuse de epocă.

Mai târziu, pe vremea absolutismului terezian, prin ordonanțe emise de sus, puterea încearcă să remodeleze fundamental structura, spre a-i conferi capacitate de funcționare în scopurile sale. Cele mai importante sub acest aspect sunt *reformele fiscale*³⁹, care îi transformă în contribuabili pe toți secuii. Dificultăți au survenit și aici numai și numai în privința punerii în practică, deoarece părea foarte simplu să scoți perceperea impozitelor din competența stărilor, și operațiunea era realmente una simplă - atât doar că nu exista un sistem administrativ, indiferent de ce fel, căruia să i se poată transfera această competență. Neputându-se găsi în interiorul societății secuiești pătura respectivă, singura soluție posibilă a fost folosirea unei pături de slujbași aduși din afară și impuși poporului prin hotărâre "de sus". Așa ceva se atestă drept soluție mai deplină și mai eficientă, sau chiar eficientă, atunci când imperiul are bani suficienți pentru întreținerea propriului său aparat birocratic, complicat. Dar în cazul de față imperiul nu avea bani. Iată pentru ce a apelat la o soluție *comme çî comme ça* - iar o practică de acest fel nu poate da decât rezultate *comme çî comme ça*. Să-l întrețină deci pe agentul fiscal însuși contribuabilul, în mod nemișlocit, iar dacă este restanțier să le mai asigure pe deasupra cazare și întreținere soldaților trimiși pe capul său. Soluția

³⁹ Csétri Elek - Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767-1821* (Transformări în societatea transilvană 1767-1821). București, 1980, p.17-19. *Systhema Bethlenianum* intrată în vigoare în 1754, urmată în 1763 de *Systhema Buccowianum* și în 1769 de *Systhema Bruckenthalianum*.

aceasta se baza pe simbioza dintre modern și tradițional, și tot în această simbioză se încadrează la rândul ei organizarea grănicerimii secuiești în legătură cu care vom prezenta mai târziu anumite aspecte.

Toate aceste măsuri își propuneau să *slăbească organizarea pe stări*. După cum foarte bine s-a văzut în ultima treime a secolului XVII și mai ales în perioada iozefiniană, rezultatul a fost *comme çî comme ça*, iar până la urmă *iluzia transformărilor considerabile* s-a spulberat cu totul.

Structurii economice, sociale, militare inițiale, în funcție de sute de ani, i s-a suprapus una nouă și străină care, în condițiile date, n-a putut realiza obiectivul gândit la un mod *mai luminist* al "ridicării societății", al sporirii capacității ei de funcționare. Într-o anumită fază a executării, totul a eșuat. Forarile secuiești au luat act de dispozițiile venite de sus, au făgăduit îndeplinirea lor, le-au transmis mai departe, dar ele s-au împotmolit undeva la un nivel inferior al vechii structuri. În ciuda luminismului său și a reformelor sale, puterea habsburgică n-a fost capabilă să înfrângă cu adevărat rezistența îndârjită pe care i-o opunea fără-ncetare orânduirea socială persistentă în a se mai governa încă tot conform vechilor sale legi proprii. Ce-i drept, armata grănicerească organizată în spatele nobilimii a modificat întrucâtva structura societății locale, dar nu cu valențe fundamentale. (În Ardeal nu s-a ajuns nicicând la reglementarea situației iobagilor. Ordonanța emisă de Iosif II cu ocazia abolirii iobăgiei, asigura de fapt doar dreptul de liberă strămutare. Este o măsură considerabilă, într-adevăr, însă nu poate schimba relațiile de producție⁴⁰).

Odată cu iozefinismul ia sfârșit și perioada reformelor; urmează reacțiunea, iar ea agravează în mod firesc caracterul opresiv al regimului, și, în cazul Habsburgilor, și practica faimosului "divide et impera".

Într-un atare cadru statal, societatea secuiească nu putea ajunge la transformări considerabile. Puterea, timorată de spectrul revoluției și dornică să conserve relațiile vechi (feudale), voia nemișcare și tot nemișcare voia majoritatea păturilor conducătoare ale Secuimii și Ardealului.

Abia pe la mijlocul secolului următor - al nouăsprezeclea - survine o mișcare nouă, progresistă, aptă să umească această societate scoțând-o din statica ei. Fără îndoială, încă din primul

---

⁴⁰ Imreh István, *op.cit.*, p.12.

deceniu al secolului XIX, în Secuime iobagii, jelerii, grănicerii erau dornici de o schimbare. După prăbușirea mișcării iacobine din Ardeal - având de altfel o rază de acțiune redusă - partea liberală a nobilimii, secondată de intelectualii plebei și de diverse elemente burgheze intrate pe făgașul conștientizării, a pornit mișcarea progresistă mernită să dea și rezultatele atât de mult dorite și de către păturile inferioare - dar pentru moment această mișcare n-a produs decât o reorânduire internă. Pe lângă și în ciuda valențelor conservante ale structurii vechi, în momentul respectiv s-au dovedit a fi mai puternice trăsăturile ei cu efect de frână. Unei adevărate transformări i se implica aici necesitatea unui seism, capabil datorită forței, proporțiilor și obiectivelor sale, să promoveze un sistem valoric nou al societății, unul care, așezat pe temeuri noi, să remodeleze aspectul societății transilvane și deci și secuiești, creând locul și condițiile noii formațiuni istorico-sociale care este națiunea. Această mare transformare o generează marea revoluție de la 1848, zguduind toată Europa.

Înainte de a încheia privirea de ansamblu asupra societății secuiești a secolului XVIII, am dori să mai adăstăm câte o clipă la două criterii de ordin cronologic.

Unul este *siculicidiul de la Madéfalva* (Siculeni) din 1764. Dorința firească a celui ce crează un imperiu este aceea de a face să funcționeze noul mecanism. Spre a evita abordarea simplistă a chestiunii, noi am relevat deja aspectele pozitive ale acestei năzuințe. Aici însă am dori să subliniem o inevitabilă și foarte gravă trăsătură negativă. Pe parcursul uniformizării și reorganizării intervine însă neapărat un moment când puterea - indiferent de natura ei - constrânsă de accelerarea proceselor și presată de nevoia realizării cât mai grabnice a obiectivelor sale, apelează la violență într-un fel menit să genereze masacrul, sau, mai patetic vorbind, vărsarea de sânge nevinovat. Așa a fost și la Mádéfalva (Siculeni) în 7 ianuarie 1764, când "s-a întâmplat pieirea". Nu dorim să narăm din nou acest trist episod din istoria secuilor. Siculicidul a avut numeroși "notari" demni de crezare, în ambele tabere⁴¹. Am considerat însă că trebuie să insistăm asupra evenimentului deoarece el este acela care, pe paleta imperializării ce implică deopotrivă trăsături negative și pozitive, marchează ultinul

---

⁴¹ Unul dintre cei mai importanți cronicari ai *Siculicidului* poate fi considerat Conrad von Heidendorf, care a întocmit în 1764 procesul verbal al Comisiei de Punițiune din Toplița-Ciuc (Actum taploczac in Sede Csik Superiores die 5-a April in anno 1764 in plena Sessione Commissionis Investigatorie Criminalis), dar un cronicar la fel de important al evenimentelor este și H a l m á g y i I s t v á n (*Halmágyi István Naplói 1752-53, 1762-69 és iratai 1669-1783* - Jurnalul lui Halmágyi István 1752-53, 1762-53, 1762-69 și scrierile sale 1669-1783) publicate de Szádczky Lajos, Budapest, 1906.

mic semn negativ determinând coloritul general al procesului. Cu ocazia siculicidiului, forța conservantă a vechii forme în noua orânduire a puterii s-a manifestat vizibil pentru toată lumea, după cum atestă și blajina remarcă făcută de dumnealui Ambrus Ferenc la 24 octombrie 1762, drept răspuns la amenințarea militară: "Nu-i mare pagubă pentru Gheorghieni, dacă ajung eu în ștreang".

Cealaltă dată la care trebuie să ne oprim o clipă dacă este vorba despre secolul XVIII, are o semnificație de anvergură istorică universală și se marchează prin anul 1789. Acest preludeu al mării revoluții franceze schimbă fața întregii Europe Occidentale. Spre a sugera cu mai multă exactitate anumite diferențe în materie de evoluție și dezvoltare, ni se pare util să punem întrebarea: Ce se petrece în Secuime, la 1789? Izvoarele - materialul arhivistic din Székely Láda ("sipetul secuiesc") poate da răspunsuri interesante. Noi am selecta dintre ele unul cu valoare de model, conform părerii noastre. În 1789, practica absolutistă nu numai că atinsese Ardealul, dar dorea să-l și încorporeze. Pe când în Apus, sub semnul "Libertății, Egalității și Fraternității" se dărau pe rând "zidurile tiraniei", toate zonele din principalul scaun secuiesc, Odorheiul, migălesc la "circulara" trimisă de către puterea aflată în mâna Habsburgilor, spre a-și alcătui o nouă și exactă imagine asupra situației adepților săi. "Protocollum Circulationis Circuli Udvarhely"⁴² conservă cu fidelitate "specificația punctelor potrivit cărora trebuiește îndeplinită circulara". Cele 22 puncte pentru efectuarea evaluării prezintă o imagine deosebit de edificatoare, atât a celor ce organizează imperiul, cât și a colțisorului dintr-însul, denumit Secuime. Întrebările precizează riguros unde anume se concentrează atenția "puterii care își orânduiește bunurile" - iar răspunsurile arată cu aceeași acuratețe cum trăiește și ce dorește să aducă la cunoștința actualului său senior, comunitatea secuilor care a stăruit și stăruie în convingerea că propriul său pământ și propriile sale arme au fost dintotdeauna bunul său. Însăși succesiunea întrebărilor e foarte edificatoare. A doua dintre ele se grăbește a cere socoteală despre "urmărirea [executării] poruncilor", pe când preocuparea față de "feliul bucatelor ce obișnuiesc a semăna" apare doar la punctul 12. Ce-i drept, răspunsurile sunt înșirate de-a gata după fiecare număr în parte, dar acolo unde cel ce întocmește procesul verbal crede de cuviință - ca spre exemplu la întrebările cu numărul 7,8 și 9, referitoare la "Activum Debitum" (7), "Emigrationes și Advena" (8), sau la "feliul cum

⁴² *Protocollum Circulationis Circuli Udvarhely per me ords.v. Comitum factu.* Arh. Scaunului Odorhei. Sipetul Național.97. Arhivele Statului Cluj.

se desfășoară Dominaly cancellaria" (9) - el dă în general răspunsuri extrem de laconice și lapidare, cu adevărat secuiești, notând "da" sau "nu", fără a indica modalități. Întrebările și răspunsurile se succed în acest document ca într-o evaluare sociologică din zilele noastre - și, în fapt, într-adevăr cu o evaluare sociologică avem de a face aici, deși sociologia ca știință avea să apară doar peste un secol și mai bine. Metoda, formularea întrebărilor referitoare la cele mai importante date cuantificabile, concentrarea lor într-o circulară și trimiterea acesteia în satele *tuturor* zonelor studiate, ca și felul răspunsurilor, de altfel, evocă foarte pregnant testul sociologic de astăzi. Numai modul prelucrării datelor diferă, căci Habsburgii nu dispuneau de "aparatură științifică" necesar.

Trebuie să menționăm că răspunsurile negative lipsesc aproape cu desăvârșire. Circulara aceasta este și ea un caz tipic al practicii absolutiste aplicată în Ardeal și exemplifică excelent felul ei de a funcționa. Unei unități ce funcționa prin autoorganizare, cum era și comunitatea sătească a secuilor, i se suprapunea un nou aparat care, în multe privințe, nu era compatibil cu cel dintâi și nici nu putea să fie, deoarece se întemeia pe alte criterii și obiective fundamentale. Comunitatea sătească simțea apăsarea, însă neputând s-o înlătura, era nevoită să se adapteze exteriorizărilor noului regim. Transmitea circularele, urmărea îndeplinirea poruncilor, redacta răspunsurile, cuprindea totul în procese verbale cât de multe dacă era nevoie; birocrația era în floare și, pe cât se putea, răspunsul întocmit și trimis mai departe, în sus, era: da, s-a rezolvat. Toate acestea nu pătrundeau însă până la esență și la fapte. Comunitatea își trăia viața ei, bazată pe legi proprii, ca înainte-vreme.

Așadar, 1789 - revoluția care schimbă fața Europei Occidentale - mai întârzie iarăși, aici. Căci în 1789, secuimea are de rezolvat chestiuni ca și cea menționată, precum și altele asemănătoare. Până la "marea furtună a popoarelor" care urma să răscolească până în adâncuri și acest colț specific al Ardealului, mai avea să treacă peste un secol și jumătate.

III. *Cumpăna secolelor. Însurarea transformărilor. Perioada premergătoare anului 1848*

Drept încheiere, trebuie să formulăm răspunsul la întrebările survenite pe parcursul expunerii noastre.

Vechea formă a fost conservantă sau a constituit o frână în decursul secolelor? Dacă da, atunci până când a fost conservantă și de când a constituit o frână?

Până în 1562, primul dintre calificative este univoc valabil. Chiar în cele patru decenii crâncene de după războala valența conservantă este atât de puternică încât forma nouă, impusă cu strășnicie din afară, nu poate prinde rădăcini. La începutul secolului XVII se pare că vechea formă își trăiește renașterea, fiind corespunzătoare, suficientă și necesară - însă în a doua jumătate a secolului și în secolul XVIII se pot desluși ușor elementele și firele care nu mai fac față funcției lor de cimentare a edificiului, ci dimpotrivă zădărnicesc continuarea construcției - și se înmulțesc deopotrivă în domeniul economic, social și politic. Ca să nu menționăm decât un singur exemplu: satul secuiesc a avut nevoie de aproape o sută de ani ca să treacă de la asolamentul bienal la cel trienal⁴³. În schimb capitalismul înainta tot mai rapid spre Europa Centrală și de Est, revendicând tot mai impetuos transformarea. Mai târziu, sub Habsburgi valența conservantă și valența-frână acționează poate cu aceeași pondere. Calificativul nostru trebuie să rămână pozitiv chiar și la sfârșitul secolului XVIII, deoarece secuimea s-a auto-conservat. În schimb, dezavantajul dinamic pare să fi sporit. (Componenta conservantă produce în această perioadă, și exemple proeminente cum a fost Madéfalva). La cumpăna dintre secole se mai depistează încă toate elementele vechi ale societății secuiești, într-o formă abia modificată. În schimb primele decenii ale secolului XIX maturizează în ritm rapid o nouă categorie istorică.

Datorită revoluției franceze, datorită "Libertății, Egalității și Fraternității" și nu în ultim rând războaielor napoleoniene, capitalismul și Europa Occidentală nu s-au mulțumit să bată la ușă, ci au intrat de-a dreptul în tindă. astfel, și în regiunea aceasta se maturizează noua categorie istorică. În 1848 husarii și pedestrașii pun mâna pe arme în numele "*națiunii*" secuiești de-acum, și pentru victoria națiunii își fabrică Gábor Áron tunurile.

Fost-a oare societatea secuiască una ancorată în obiceiuri, conservatoare și tradițională?

La prima vedere s-ar spune că da. Căci ce altceva s-ar putea spune despre o societate în care, timp de două secole și jumătate, numărul oamenilor liberi, al iobagilor și al jelerilor nu s-a modificat aproape deloc?⁴⁴

⁴³ Imreh István *op.cit.*, p.6.

⁴⁴ Imreh István: *A székely falukozasság alkotnya* (Declinul comunității sătești a secuilor). 256.

	oameni liberi	iobagi	jeleri
1614	53,37	25,10	14,85
1844/47	52,18	22,37	15,92

Dar dacă ne gândim la reformă, la sistemul școlar, la tipăritul cărților, la călătoriile de studii și instruire în străinătate ale marilor noastre personalități, la Apáczai Csere János, la Bölöni Farkas Sándor și la ceilalți, răspunsul nostru va fi : nu. Dacă ne gândim la faptul că în sistemul de norme al societății secuiești a existat ceva ce poate constitui astăzi temei pentru disciplina științifică numită *ecologie istorică*⁴⁵, atunci vom spune că această societate n-a fost conservatoare. Dacă dorim să rămânem mai obiectivi, trebuie să căutăm o formulare precisă sau mai precisă. Societatea secuiască nu a fost conservatoare, ci numai conservantă, păstrătoare de valori. Ea socotea că statutul de libertate este o valoare în sine, poate cea mai mare valoare posibilă - iată pentru ce istoria ei este istoria luptei pentru libertate.

Foarte strâns legată de această idee este obiecția care se poate ridica prompt, și se va și ridica întotdeauna - și anume că secuii nu au luptat pentru libertate, ci pentru păstrarea propriilor privilegii. Nu dorim să combatem teza; este suficient să abordăm noțiunea de *privilegiu secuiesc* dintr-un punct de vedere diferit de cel uzual, semantic.

În cazul secuilor, privilegiul nu este doar prerogativă și nu se poate pune semnul egalității între aceste două cuvinte, deoarece corespondența existentă este numai gramaticală; până și egalitatea conținutului propriu-zis e greu de acceptat. Căci cunoscători competenți ai comunității satești a secuilor ne-au călăuzit în mod univoc la concluzia că privilegiul nu este *prerogativă*, nu este primordial prerogativă, ci: *îndatorire*. Aici, în acest segment est-european al existenței, devine realitatea cea mai străveche dintre teorii, aceea a compensării obligatorii - căci dintotdeauna libertatea secuiască a trebuit să fie plătită cu sânge (ba chiar și cu bani). În faza actuală a cercetării, aceasta nu mai este o teorie, ci un fapt statistic. Indiferent ce zonă a Secuimii abordează cercetătorul prin metoda "Analelor", rezultatul final - marele număr de văduve, orfani și mutilați - îți dă de gândit, fiind edificator sau chiar consternant.

Cunoașterea mai amănunțită a relațiilor interumane, explorarea aprofundată a

⁴⁵ R. V á r k o n y i A g n e s: *Történelmi ökológia és a művelődés történetje* = Europa hires kertje (Ecologie istorică și istoricul culturii = Celebra grădină a Europei), Budapest, 1993, p.258-282.

comunității satești din Secuime reclamă un studiu aparte, sau mai degrabă un întreg volum. Socotim de altfel că unei imagini de ansamblu a societății i se implică firesc această cunoaștere. I se implică omul însuși, despre care spunem foarte mult când îl definim drept senior, slugă sau om liber, calitate care semnalează și relația sa față de ceilalți oameni. În schimb, sub Habsburgi relația aceasta s-a complicat; până la ei a fost mai simplă deoarece se adapta unei ierarhii multiseculare, în primul rând ierarhiei satului, formație închisă. Cea mai bună ilustrare a acestei transformări este poate cazul domniei sale Bornemisza Pál: descendent al unei străvechi familii de primipili deveniți nobili ai bisericii și fiu al unui tată pătruns drept *homo novus* în aristocrația care conduce imperiul - el ajunge "să se teamă de stăpân și să-i fie groază de slugă"⁴⁶.

Oameni - comunități satești - comunități. Sistemul lor de relații reciproce este complicat, însă în momentele decisive ale istoriei el se simplifică până la extrem, pentru individ - cam după formula: "Nu-i mare pagubă pentru Gheorghieni, dacă ajung eu în ștreang"⁴⁷.

---

⁴⁶ Imreh István: *Látom az életem nem igen nyönyörű* (Văd că viața mea nu-i prea minunată), p.90-93.

⁴⁷ Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben.* (Organizarea grănicerimii secuiești în 1762-64), Budapest, 1908, p.33.

NAȚIUNI, IMPERII ȘI MINORITĂȚI

Alexandru GHIȘA

RÉSUMÉ: Nations, empires et minorités. L'historiographie roumaine et universelle est d'accord à considérer le XIX-e siècle comme le siècle des nationalités. Depuis 1915, l'année de la première manifestation plénière de la diplomatie européenne, et jusqu'à 1919-1920, donc en plus de 100 ans, la plupart des états nationaux modernes de notre continent sont confirmés et légitimés suite à la Conférence de paix de Paris. Suite au Congrès de Vienne (1815), l'ère de la vie politique européenne arrive sous la domination des grandes puissances - l'Angleterre, la Russie, l'Autriche, la Prussie et ensuite la France.

Cependant la modalité de reconnaître les minorités nationales, ethniques, confessionnelles et linguistiques dépend du ressort interne de chaque état. Ce phénomène est donc généralement européen et universel en même temps. Une approche unitaire et une standardisation des droits et des libertés minoritaires est l'un des impératifs de la communauté internationale actuelle.

Istoriografia română și universală califică în mod unanim veacul al XIX-lea ca secol al naționalităților. În mai bine de 100 de ani, judecând numai de la 1815, când a avut loc prima manifestare plenară a diplomației europene și până la 1919-1920, prin Conferința de Pace de la Paris sunt consfințite și legitimate majoritatea statelor naționale moderne de pe continentul nostru.

Prin Congresul de la Viena (1815), arena vieții politice europene ajunge să fie dominată de marile puteri - Anglia, Rusia, Austria, Prusia și apoi Franța, care formează "pentarhia europeană"¹. Conferințele ce au urmat - Aix-la-Chapelle în 1818, Karlsbad (1819), Troppau (1820), Laybach (1821), Verona (1822), Congresele de la Paris (1856) și Berlin (1878), au promovat interesele proprii ale celor cinci mari puteri dar, în același timp, pun în dezbatere problemele majore ale Europei.

După ce Franța adoptase la 1789 Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, s-a lansat pentru prima dată principiul suveranității poporului. Pe baza acestui principiu a fost creat apoi conceptul statului național. O primă consecință a Revoluției Franceze a fost fundamentarea ideologiei naționaliste, cu reacția primară a excluderii naționalismului altuia. Acest tip de naționalism exclusivist se va răspândi rapid pe continent, de la vest la est,

---

¹ M i r c e a M a l i ț a, *Diplomația*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975, p.148.

cunoscând forme distorsionate până la paroxism în Imperiul Habsburgic și în zona balcanică, la maghiari, la popoarele sud-slave sau la turci.

Primele care și-au așezat statele naționale ca state moderne - unitare, independente și suverane, au fost Anglia și Franța, în urma revoluțiilor burgheze. Sunt urmate de Italia și Germania care își realizează unitatea statală în interiorul granițelor naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la 1861 și respectiv 1871.

România apare ca stat modern prin Unirea Principatelor - Moldova și Țara Românească, la 1859, iar la 1878 Congresul de la Berlin îi recunoaște independența națională, obținută pe câmpul de luptă în 1877, în războiul ruso-turc. Același Congres de la Berlin recunoaște independența Serbiei și autonomia Bulgariei.

Se consacră astfel începutul destrămării unui imperiu european de sorginte asiatică Imperiul Otoman, care a supus sute de ani popoarele din Peninsula Balcanică și le-a întârziat evoluția istorică normală. Cu toate acestea apariția statelor naționale a fost posibilă și pentru faptul că stăpânirea turcească nu a încercat să asimileze sau să distrugă popoarele creștine. Acestea din urmă și-au păstrat identitatea națională prin biserică, limbă și cultură populară. Intervenția Rusiei și a Monarhiei Habsburgice și apoi a Angliei și Franței, au perturbat însă procesul de constituire a statelor balcanice pe teritoriul lor național. Puterile europene au urmărit mai mult realizarea propriilor interese și a echilibrului continental, decât stabilitatea zonei. Două importante regiuni ajung să fie aprig disputate: Bosnia-Herțegovina și Macedonia.

Se lansează acum conceptul de "balcanizare", care în opinia analiștilor și politologilor occidentali are un sens peiorativ, este perceput ca un fenomen politic nesănătos, viciat de fragmentare politică nedorită². E drept că numai în urma a două războaie balcanice (octombrie 1912 - mai 1913, iunie - august 1913) și unul mondial (1914 - 1918) se stabilizează și în această zonă frontierele statelor naționale - Albania, Bulgaria, Serbia, Grecia, România și chiar Turcia.

Desigur, în aceste state există comunități etnice alogene, ce vor primi statutul de minorități naționale - în funcție de gradul de democratizare din fiecare țară, dar nimeni nu și-a pus până acum problema refacerii defunctului Imperiu Otoman pentru rezolvarea problemei minorităților în spațiul balcanic.

---

² Florian Garz, *Iugoslavia în flăcări. Spre un nou război balcanic*, Casa Editorială Odeon, 1993, p.30.

Conferința de pace de la Paris (1919-1920) de după primul război mondial, de data aceasta cu alți actori, cu învingători și învinși, are de fapt același rol în politica internațională, de a consfinți *de jure* o situație existentă *de facto* și de a legitima destrămarea unui al doilea mare imperiu - cel Austro-Ungar. Statele ce succed acestui imperiu - Austria, Ungaria, Cehoslovacia apar acum ca state moderne, unitare, independente și suverane.

Sistemul Tratatelor de pace semnate de Puterile învingătoare aliate cu Germania la Versailles (28 iunie 1919), cu Austria la Saint-Germain (10 noiembrie 1919), cu Bulgaria la Neuilly (27 noiembrie 1919), cu Ungaria la Trianon (4 iunie 1920) și cu Turcia la Sevres (10 august 1920), au consacrat pe plan juridic internațional existența, în centrul și sud-estul Europei, a statelor naționale unitare, independente, constituite pe ruinele vechilor imperii multinaționale prin actele de voință ale națiunilor. Prin acest sistem de tratate s-a reconstituit Republica Poloniei, s-au format ca state noi, republicane, Cehoslovacia, Ungaria și Austria și și-au desăvârșit unitatea statală și națională Regatul României și Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

Atât prin destrămarea Imperiului Otoman, cât mai ales prin dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar, problemele de ordin etnico-teritorial s-au dovedit a fi deosebit de complexe.

Principiul naționalităților se impusese cu putere de lege în practica internațională din anii 1917-1920. Realitățile naționale europene l-au determinat pe președintele Statelor Unite ale Americii, Woodrow Thomas Wilson să prezinte la 27 decembrie 1917/8 ianuarie 1918, în fața Senatului american cele "14 puncte", act ce reprezenta o recunoaștere a necesității obiective de eliberare a națiunilor oprimate din marile imperii³. Delegația SUA la Conferința de pace s-a manifestat deosebit de preocupată de respectarea intereselor naționale în Europa Centrală în stabilirea reglementărilor teritoriale pe ruinele fostei monarhii habsburgice. Secretarul de stat american din acel timp, Robert Lansing, privea menținerea Austro-Ungariei și a granițelor sale ca o bază nesănătoasă pentru pace deoarece aceasta ar fi perpetuat o relație artificială între naționalități ce nu erau prietene, ceea ce ar fi cauzat constant fricțiuni internaționale. Printr-un memorandum din 10 mai 1918, R. Lansing l-a determinat pe președintele W.T.Wilson să anunțe o politică ce favoriza disoluția monarhiei dualiste și să

---

³ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisiuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj, 1983, p.200.

recunoască dreptul deplin al naționalităților de a-și determina propriul lor viitor⁴.

La fel de preocupat, premierul englez David Lloyd George, considera autodeterminarea națională drept un principiu de bază al Conferinței "astfel ca, pe cât este omenește posibil, diferitele rase/naționalități/ să fie încorporate la patria mamă peste considerentele de ordin strategic, economic sau de comunicație..."⁵

O consecință directă a acestor preocupări este principiul soluționării situației juridice a minorităților naționale, inclus în primul proiect al societății Națiunilor, la art.21, ca obligație generală pentru toate statele indiferent de mărimea lor. La intervenția Angliei, aria de aplicare a acestui principiu s-a redus numai la statele nou constituite sau întregite în urma prăbușirii Monarhiei Austro-Ungare⁶.

Pentru prima dată în tratate internaționale se introduc clauze privitoare la protecția minorităților, prin care marile puteri își asumau dreptul de a interveni în treburile interne ale statelor în cauză. Țările vizate erau în primul rând Polonia, dar și România, Cehoslovacia, regatul Sârbo-Croato-Sloven și Grecia. Din memoriul înaintat la 6 iunie 1919 de premierul român, Ion I.C.Brătianu, președintelui SUA, Woodrow T.Wilson, rezultă că insistența delegației americane de a introduce astfel de clauze privea chestiunea evreiască⁶. În tratatul de pace cu Austria, articolele 10 și 11 stipulau privilegiile speciale pentru minoritatea evreiască din România⁷, reformulate ulterior în textul final. Polonia era vizată în aceeași problemă a minorităților, în Tratatul de Pace cu Germania.

În problema minorităților, Ion I.C.Brătianu, șeful delegației române, a ținut să precizeze că pentru România aceasta era rezolvată, minoritățile având drepturi egale cu majorității în interiorul statului român. El și-a dat acordul ca în Statutul Societății Națiunilor să fie înscrisă problema minorităților, sub forma egalității de rasă, de naționalitate și religie, care să privească toate statele⁸. El nu putea accepta însă intervenția altor state, considerând-o

⁴ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania. 1868-1918*, Ed. Dacia, Cluj, 1992, p.175

⁵ *România și Conferința de Pace*, p.345.

⁶ *I d e m*, p.356.

⁷ *I d e m*, p.382, subsol.

⁸ Ioan Scurtu, *Ion I.C. Brătianu*, Ed. Museion, București, 1992, p.56.

în detrimentul minorității în:ăși. În opinia sa, prin tratatul minorităților cetățenii erau împărțiți în două categorii: unii care găsesc tot sprijinul și tot ajutorul numai în statul lor, iar alții care, pe lângă statul lor, găsesc sprijin superior la alte state din afară. În astfel de condiții, cele două fracțiuni (majoritate și minoritate) sunt aduse în situația de a trăi o viață plină de animozități⁹.

Intransigența predecesorului i-a folosit lui Alexandru Vaida-Voevod, care a preluat calitatea de șef al delegației române la Conferința de Pace, pentru a schimba condițiile puse de Puterile Aliate și asociate în Tratatul de Pace cu Austria și pe care l-a semnat la Saint-Germain. Alexandru Vaida-Voevod propunea parlamentului României un statut al minorităților care să prevadă recunoașterea autonomiei confesionale, dreptul minorităților de a avea școli elementare proprii, susținute financiar de statul român, sprijinirea financiară a confesiunilor, admiterea limbii minorităților în forurile de primă instanță, libertatea confesiunilor de a catehiza proprii adepți. Programul viza în primul rând libertățile religioase datorită presiunii internaționale, mai ales a reprezentanților cultelor din Anglia¹⁰. În spatele acestora nu e altceineva decât propaganda ungară, care face ultimele eforturi de salvare a monarhiei.

Tratatul de la Trianon (4 iunie 1920) a avut ca efect dispersarea unor comunități maghiare în Cehoslovacia, în Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Regatul României și chiar pe teritoriul Austriei. Efectele acțiunii Ungariei de restaurare a monarhiei, chiar și sub forma unei Confederații Dunărene se fac deja simțite chiar la Paris, în perioada Conferinței de pace. Tot Alexandru Vaida-Voevod constată că reprezentanți ai marilor puteri "văd în Ungaria și Austria tot vechea monarhie, cu întregul ei prestigiu și forță"¹¹.

O întreagă literatură istorică ungară deplânge pierderile suferite de Ungaria - reducerea teritorială de la 282.000km² la 93.000 km² și demografică, de la 18.000.000 locuitori, la 7,6 milioane¹². Se invocă de fapt un teritoriu ce a aparținut Regatului feudal ungar, dispărut de

---

⁹ I d e m, p.57.

¹⁰ I. I v i u M a i o r, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Ed. Sincron, 1993, p.85.

¹¹ I d e m, p.88.

¹² G y u l a J u h a s z, *Magyarország Külpolitikája 1919-1945*, Kossuth Könyv-Kiado, Budapest, 1988, p.66.

pe harta Europei la 1526, iar la capitolul populație nu se precizează câți din cei 18 milioane locuitori sunt maghiari, știut fiind că aceștia din urmă erau minoritari în propria lor țară.

Întorcându-ne în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în arealul fostului Imperiu Habsburgic, observăm în primul rând caracterul multi-etnic al populațiilor ce trăiau sub sceptrul coroanei imperiale - austriece și unguri, români, sârbo-croați, cehi și slovaci, sloveni, germani, polonezi și ruteni, evrei și țigani, italieni, armeni, bulgari și sârbo-croați de religie islamică. O primă breșă în monolitul habsburgic o fac ungurii însăși, la 1867, când îl determină pe împăratul Franz Iosif I să se proclame și rege al Ungariei, obținând astfel autonomia. Imperiul devine Austro-Ungar, în cadrele căruia Ungaria obține statutul de regat autonom, cu un parlament și guvern la Budapesta, dar fără a avea armată, diplomatie și finanțe proprii. Chiar dacă apărarea, relațiile externe și finanțele sunt instituții comune¹³, sediul lor rămâne la Viena, iar "compromisul" dualist nu face din Ungaria subiect de drept internațional. Nici unul din tratatele sau acordurile enumerate mai sus, până la Tratatul de la Trianon (04.06.1920), nu menționează Ungaria ca subiect de drept internațional.

La 23 iulie 1914, după atentatul de la Sarajevo, Austro-Ungaria este cea care declară război Serbiei, prin ultimatumul predat la Belgrad de ambasadorul austro-ungar¹⁴. Asupra consecințelor imediate - ruperea relațiilor diplomatice între Serbia și Austro-Ungaria și declanșarea războiului, opiniile părții ungare au avut numai un caracter consultativ. De asemenea, la 14/27 august 1916, șeful misiunii diplomatice române de la Viena a depus la Ministerul de externe din Ballplatz declarația de război pe care Regatul României o făcea Imperiului Austro-Ungar¹⁵. Capitala Austro-Ungariei era la Viena, unde își aveau sediul majoritatea reprezentanțelor diplomatice la rang de ambasadă acreditate în imperiu, pe când la Budapesta fuseseră cel mult oficii consulare ale unor state.

Ungaria este tratată distinct abia la 13 noiembrie 1918, când semnează Convenția militară de la Belgrad, după care, la 16 noiembrie 1918 își proclamă independența și adoptă ca formă constituțională republica. În consecință, Ungaria participă pentru prima dată în

---

¹³ J o z s e f G a l a n t a i, *Hungary in the First World War*, Akademia Kiado, Budapest, 1989, p.50.

¹⁴ C o n s t a n t i n K i r i ț e s c u, *Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, vol.I, p.203.

¹⁵ *One Thousand Years - A Concise History of Hungary*, Corvina Kiado, Budapest, 1988, p.181.

istoria modernă la o reuniune internațională, ca subiect distinct de drept internațional, în 1919/1921, la Conferința de pace de la Paris. Tratatul de Pace de la Trianon, semnat la 4 iunie 1920 de Puterile Aliate și asociate cu Ungaria, este primul act internațional care recunoaște independența statului ungar și suveranitatea sa asupra teritoriului național. Prin acest tratat, Ungariei nu i s-au răpit două treimi din teritoriu, așa cum se pretinde și se reclamă de către istorici și personalități politice ungare, ci a fost redusă la granițele etnice firești¹⁶. La această concluzie ajunge și istoricul David Prodan, care susține justetea sentinței internaționale stabilite la Conferința Păcii, afirmând: "La Trianon Ungaria nu a pierdut 2/3 din teritoriile sale, ci exact cât a călcat în cursul istoriei sale din teritoriile altora!"¹⁷.

Din punct de vedere demografic, numai pe acest teritoriu națiunea ungară este relativ omogenă, coexistând în același timp cu importante comunități alogene (peste 10% din populație). În spațiile fostului Regat feudal ungar, populația maghiară nu a ajuns niciodată la o majoritate relativă. Pentru a-și forma un stat național modern, populația maghiară trebuia să ajungă cel puțin la 50%. Un prim semnal de alarmă în această direcție a tras generația de la 1848, în timpul războiului pentru independență (față de Austria), când populația maghiară crește spectaculos la 8.679.094, însă nu depășește 45,4% din total¹⁸. În aceste condiții administrația de stat de la Budapesta nu a practicat "curățirea etnică", în schimb a aplicat o politică dură de maghiarizare a comunităților etnice alogene. În datele statistice se introduc ca elemente noi - vorbitori sau cunoscători ai limbii maghiare, limbă ce devenise de fapt obligatorie. Numai în aceste condiții se reușește la începutul secolului XX, depășirea procentului de 50% al populației maghiare din partea ungară a monarhiei dualiste. Prin "compromisul" realizat cu casa de Habsburg, națiunea maghiară a abandonat practic propria independență, ideal pentru care purtase un adevărat război împotriva Austriei în 1848-1849. Ludovic Kossuth, liderul maghiar ce a condus acest război și care trăia în exil în Italia, s-a opus acestui "compromis" până la sfârșitul vieții (a decedat la Torino, în 1894).

Deși la realizarea "dualismului austro-ungar" se recunoștea caracterul multiethnic al

---

¹⁶ Paul Abrudan, Mihai Racovitan, *Documente istorice în lumina adevărului*, Ed. Țara Noastră, București, 1991, p.10.

¹⁷ David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, ed. Enciclopedică, București, 1992, p.171.

¹⁸ Idem, p.58, D.Prodan folosește date statistice după studii demografice ungare efectuate de B.Arató și Elek Fenyves.

regiunii, iar parlamentul ungar a adoptat la 1868 chiar și o Lege a naționalităților ce proclama egalitatea tuturor cetățenilor unguri, abolirea privilegiilor pe criterii de naționalitate și garanta dreptul fiecărei naționalități de a folosi propria limbă în viața culturală și politică, s-a urmărit de fapt, prin toate mijloacele asigurarea predominanței maghiare. Sistemul electoral era în așa fel aranjat ca să producă majorități maghiare iar învățământul era privit drept cheia succesului maghiarizării. În consecință prevederile Legii naționalităților sunt anulate prin diverse măsuri legislative. În 1879 tuturor cadrelor didactice din școlile elementare li se pretindea să cunoască limba maghiară, chiar și aceloră din satele române și slovace. Școlile secundare ajung să fie privite ca instituții ungare. Apoi toate inscripțiile publice, străzile, însemnele poștale și ale căilor ferate erau în maghiară. Asupra familiilor se făceau presiuni pentru a-și maghiariza numele lor. Judecătorii și administrația ajung în mâinile ungarilor. Mai mult, țărani unguri sunt îndemnați să-și dezvolte industrii în această regiune¹⁹. Majoritatea conducătorilor maghiari, indiferent de partid, au urmărit crearea unui stat unitar modern, după modelul statelor naționale vest-europene. Ei voiau să preia sub control așa-numitele teritorii istorice care aparținuseră regatului feudal ungar înemeiat de regele Ștefan cel Sfânt. Succesul întreprinderii lor impunea însă supunerea românilor și slavilor în fața hegemoniei politice maghiare și în timp asimilarea culturală și etnică²⁰.

Consecința firească a fost acutizarea conflictelor inter-etnice în imperiu, iar forța naționalismului ungar devine un factor destabilizator care amenință echilibrul internațional general în Europa de sud-est. Într-un secol în care dorința de autodeterminare a atins fervoarea unui cult religios, popoarelor nemaghiare din Ungaria le era tot mai greu să accepte o soartă care le nega dreptul de a-și împlini propriile aspirații²¹.

Acțiunea reparatorie a Conferinței de pace de la Paris, prin respectarea principiului naționalităților, vine în întâmpinarea unor asemenea aspirații. Imperiul Austro-Ungar nu mai putea fi salvat iar ideile de refacere a acestuia sunt ireale. Cert este că, în perioada post-Trianon, timp de 75 de ani, Ungaria devine campioana apărării drepturilor minorităților

---

¹⁹ Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States. A History of East Central Europe*, vol.VIII, University of Washington Press, p.244.

²⁰ Keith Hitchins, *op.cit.*, p.23.

²¹ *I d e m*, pag. 23.

naționale.

Sistemul Tratatelor de pace de la Versailles (1919-1920) a stabilit instrumentele diplomatice care asigură pentru minorități garanții internaționale. Diplomatul român Nicolae Titulescu, în comunicarea făcută la Academia diplomatică din Paris, 15 martie 1929, "Societatea Națiunilor și minoritățile", grupează aceste instrumente astfel: - tratate speciale, numite Tratatetele minorităților, semnate la Paris de Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, România și Grecia;

- capitole speciale inserate în Tratatetele de pace care asigură protecția minorităților din Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia;

- declarații făcute în același scop în fața Consiliului Societății Națiunilor de Albania, Estonia, Finlanda, Letonia și Lituania;

- convenții bilaterale ulterioare ce răspund aceluiași necesități (Convenția germano-polonă pentru Silezia Superioară, 15 mai 1922, Convenția pentru teritoriul Memel, 5 mai 1924)²².

Potrivit statisticilor Societății Națiunilor între anii 1921-1936 minoritatea maghiară din România a înaintat 867 de memorii privind situația sa din care 471 au fost acceptate, iar în fața Consiliului Societății Națiunilor au ajuns în total doar 5²³.

Care este mobilul acestor insistențe ungare? În primul rând faptul că circa 3 milioane de maghiari au ajuns în starea de minoritari în statele succesoriale - România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Austria. Ungaria susține că prin Tratatul de la Trianon populația sa a fost redusă de la 18 milioane (cât număra populația pretinsului stat ungar) la 7,6 milioane. Deci a pierdut o populație de 10.400.000. locuitori, din care doar 3 milioane sunt etnici maghiari. Aceștia ajung în situația de minoritari în statele vecine Ungariei, unde majoritatea locuitorilor o formau și o formează austriecii, slovacii și cehii, românii, sârbii croații, slovenii și ucrainenii. În același timp, pe teritoriul Ungariei propriu-zise rămân importante minorități - germani, slovaci, ruteni, bulgari și armeni. În perioada interbelică Ungaria se va angrena, alături de Germania, într-o politică activă de revizuire a tratatelor, sub pretextul inițial al apărării și

²² Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Ed. Științifică, București, 1967, p.304.

²³ Laszlo Szarka, *Révizió és kisebbségvedelem? A nemzetközi kisebbségvedelem és a magyar külpolitika az 1920-as években* (Revizionism și apărarea minorității? Apărarea internațională a minorităților și politica externă ungară în anii '20), în "Historia", nr.9-10/1993, p.24.

recuperării minorităților etnice maghiare și respectiv germane. Succesele temporare obținute de Ungaria - reîntoarcerea minorității maghiare din Slovacia prin ocuparea militară a teritoriilor slovace în decembrie 1938, din Rutenia în martie 1939, prin ocuparea Transilvaniei de Nord în urma Dictatului germano-italian impus României în august 1940 și apoi anexarea districtelor Mur, Baranya și Bacica prin ofensiva asupra Iugoslaviei în aprilie 1941, s-au transformat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial într-o adevărată catastrofă. Aceasta nu numai pentru că Tratatul de pace de la Paris din 1947 consacra revenirea statului ungar la granițele din 1937, cu excepția Ruteniei foste cehoslovace care revine Ucrainei, dar și pentru că nu se mai făceau referiri exprese la minoritățile naționale.

Problematica minorităților este înghețată practic după 1945, dar cunoaște o revenire brutală după 1989. Două evenimente majore afectează pe termen lung stabilitatea europeană. Primul este dezmembrarea statului iugoslav, prin crearea statelor independente ale Sloveniei, Croației și Bosniei-Herțegovina, urmate de o rapidă recunoaștere internațională. Pretențiilor secesioniste li se dă astfel o legitimitate internațională. Al doilea eveniment îl constituie dezintegrarea Uniunii Sovietice - ultimul mare imperiu european, urmată de valuri succesive de secesiuni, începând cu Republicile baltice - Estonia, Letonia, Lituania - și sub-secesiuni în Republica Moldova, Ucraina, în Georgia etc.

Dispariția fostei URSS are drept consecință apariția unei noi minorități naționale în Europa - comunitățile etnice rusești care trăiesc în afara Federației Ruse, în statele Comunității Statelor Independente, estimate la o populație de circa 25 de milioane de persoane.

Metamorfoza din 1917 a acestui mare conglomerat de popoare - de la imperiul rus la cel sovietic, a întârziat cu 77 de ani evoluția istorică normală de după cortina roșie. Pe bună dreptate academiciana franceză Héléne Carrère d'Encausse vorbește de "triumful națiunilor"²⁴ în întreg arealul fostei URSS. Radicalismul baltic și apoi puciul eșuat din 19 august 1991 pun capăt ultimei tentative de salvare a imperiului sovietic prin federalizare. Soluția nu mai corespunde sfârșitului de secol XX, iar procesul dezintegrării totale urmează ca o reacție în lanț.

Nu este de mirare că în acest context istoric contemporan, problematica minorităților

---

²⁴ vezi Héléne Carrère d'Encausse, *Triumful națiunilor sau sfârșitul Imperiului Sovietic*. Ed. Remember, SIC PRESS GROUP, București, 1993.

găsește receptivitate la Kremlin. Federația Rusă, la fel ca și Ungaria după Trianon, devine apărătoare ferventă a propriilor comunități minoritare în organismele internaționale. Sub presiunea Ungariei și a Federației Ruse, se constată în ultimii doi ani o tendință a dreptului internațional de a ține seama prioritar de factorul "minorități". Soarta minorităților maghiare și rusești condiționează stabilitatea europeană. Relațiile sârbo-ungare, slovaco-ungare și româno-ungare, pe de o parte sau relațiile ucraineano-ruse, moldavo-ruse, raporturile Estoniei, Letoniei și Lituaniei cu Federația Rusă, inclusiv raporturile bilaterale dintre statele membre ale CSI sunt edificatoare pentru complexitatea actuală a problematicii minorităților.

Elaborarea unui standard internațional general valabil al drepturilor și libertăților pentru comunitățile etnice minoritare este dificil de realizat în primul rând pentru faptul că statele europene tratează total diferit această problemă. Fenomenul nu este specific numai zonei centrale și est-europene. Minorități etnice există în toate statele naționale europene de la Atlantic la Ural. În concepția etnopolitologului francez, André-Louis Sanguin, în Europa se disting două categorii de minorități etnice: minorități naționale, care au o națiune mamă cu stat propriu și etnie, fără un stat propriu²⁵

În prima categorie, a minorităților naționale, intră de exemplu germanii din Schlesvig-ul danez, din Franța, Polonia, Cehia, Ungaria, România și CSI, Albanezii din Kosovo-Serbia, din Muntenegru și Macedonia, austriecii din Tirolul de Sud Italian, croații și ungurii din Burgenlandul Austriac, Ungurii din România, Slovacia, Serbia și Ucraina, grecii din Albania, turcii din Bulgaria, Macedonia și Grecia, românii din Republica Moldova, Ucraina, Ungaria, Serbia și Bulgaria, suedezii din Finlanda, numeroasele comunități ale rușilor din statele successorale imperiului sovietic.

Etniile fără un stat mamă sunt la fel de numeroase în statele europene, numai că, în cele mai multe cazuri, nu li se recunoaște statutul de minoritate etnică distinctă. Etnii fără stat sunt kurzii din Turcia, laponii din Norvegia, Suedia, Finlanda și Federația Rusă, corsicanii în Franța, bascii din Spania și Franța, valahii (de fapt români din Balcani) în Macedonia, Grecia, Albania și Serbia, țigani, ale căror comunități sunt prezente în statele balcanice, ale Europei centrale, dar și în Scandinavia sau în partea Europeană a CSI. În teritoriile fostei URSS există numeroase etnii fără un stat propriu, mai mult sau mai puțin cunoscute. O

---

²⁵ André-Louis Sanguin, *Quelles minorités, pour quelle territoires?* (Care minorități, pentru ce teritorii?), în "Les Minorités Étniques en Europe", Editions "L'Harmattan", Paris, 1993.

categorie aparte o prezintă de asemenea, comunitățile evreiești, prezente în majoritatea statelor europene, din Vest și din Est.

Depinde însă de resortul intern al fiecărui stat modul de recunoaștere a minorităților naționale, etnice, confesionale și lingvistice. Fenomenul este deci general european și universal în același timp. O abordare unitară și o standardizare a drepturilor și libertăților minoritare este un imperativ al comunității internaționale actuale.

M i o d r a g M i l i n, Vekovima zajedno (Iz istorije srbsko-rumunskih odnosa) /De veacuri împreună/, Timișoara, Uniunea Democratică a Sârbilor și Carașovenilor din România, 1995, 208p.

Cu un incitant subtitlu, despre trecutul raporturilor sârbo-române, plin de semnificații astăzi, ce concură fericit la explicitarea întreprinderii monografice asumată în limba maternă de cercetătorul timișorean Miodrag Milin, cunoscut autor de studii, articole și cărți privind istoria mișcării naționale române din Banat în veacul trecut și a interferențelor născute pe tărâm politic între România și Serbia în epoca modernă (1992), volumul de față, apărut într-un tiraj de 1.000 de exemplare în colecția sugestiv inițiată în plan local pentru radiografierea existenței comune a națiunii și minorității în zona istorico-geografică a Banatului, - cu referinți de mare în persoana universitarului clujean dr. Nicolae Bocșan și a dr. Jivco Milin, - reprezintă o altă contribuție notabilă în tratarea și înțelegerea fenomenului interpenetrării etnice și nu numai, cu toate consecințele în cazul sus amintit.

Cartea semnată de M.Milin cuprinde trei capitole (Argument istoriografic introductiv, Idee și interferență etnică, Românii și Sârbii pe calea Independenței), o anexă, deosebit de importantă prin conținutul documentului încorporat, ilustrații binevenite înțelegerii textului, precum și un indice de nume.

Teza esențială vehiculată de autor constă în faptul că trecutul istoric al populației sâbe (și croate), așezată, în timp și spațiu, în aria cuprinsă între Dunăre și Mureș, se identifică cu problematica conexiunii româno-sârbe, încă din faza procesului conturării conștiinței de sine. Argumentele expuse cu preponderență în capitolul de mijloc sunt prelimate de cadrul istoric creionat, de referirile la originea sârbilor și croaților, constituirea statului feudal respectiv, rolul politic deținut în Balcani în evul mediu, însemnătatea sistemului de "zadruga", ca teme al ideii naționale moderne, mai cu seamă după Marea Migrație (1690) spre Dunăre din fața

pericolului otoman și asirilor, în sfârșit, în peste 300 de zile slavi în câmpul de luptă împotriva.

Capitolul al doilea, intitulat "Raportul semnat cu privire la remodelarea factorului discutat anterior al conștiinței naționale, sub impactul apăsării nutului tradițional, redăscut acum în virtutea orientării spre politica Vienii, vizualizat prin suita de privegii dobândite, desigur că datorită priorităților militare ce au condus la fărâșirea unei elite grânicerești, adecvat organizate scopului propus de Austria în zona dată. Realitățile noi aflate în Banatul secolului XVIII, înălțarea graniței, importanța Soborului de la Timișoara (1790) sunt aspecte succint abordate de autor, până la momentul referitor la manifestarea ideii naționale la 1848, dezvoltarea spiritului burghez și separarea religioasă română, acțiunile autohtonilor pentru autonomizarea regională, crearea contextului pentru colaborarea reciprocă sârbo-română, proiectele comune în acest sens, epilogurile sigure în lăudarea partidelor politice după anul 1867, solidaritatea manifestată în diversitate, cu un corolar născut în finalul veacului trecut prin acțiunea memorandistă și reluarea activismului politic la scara Ungariei dualiste.

Ultimul capitol se referă în mod concret la înfăptuirile comune din deceniul opt al sec. XIX, la preparativele intense pe teren diplomatic, cu acțiunile militare în consecință, respectiv contribuția la războiul antiotoman, ca și la stările de spirit reînscute odată cu proclamarea statului modern român și a celui sârb după actul vital pecetluit în anii 1877-1878.

Biografia lui Atanasie Nikolic, respectiv, fragmentele memorialistice redată în anexă despre transportul armelor sârbești din 1862 cu acordul tacit al domnitorului A.I.Cuza, concură la ilustrarea și înțelegerea veridică a ultimei păși descrise în lucrarea elaborată de M. Milin.

În finalul aprecierilor rostite în cuprinsul semnalării bibliografice de față, nu putem decât să remarcăm premiera monografică contributivă în limba sârbă, apărută la Timișoara, drept fruct al hărniciei și priceperii științifice a unui nume deja cunoscut în literatura de specialitate, un aport relevant pe terenul descifrării rosturilor

popoarelor viețuind laolaltă de veacuri în aria pașnică a Banatului.

STELIAN MÂNDRUȚ

Temisvarski Sbornik. The Timișoara Review, Culegere de studii, Timișoara, Matica Srpska, Comitetul Timișoara, Novi Sad, 1994, 317 p.

Volumul cu titlul susmenționat, apărut în vara anului trecut într-un tiraj de 730 exemplare, include majoritatea comunicărilor prezentate la reuniunea organizată la Belgrad, între 25-27 aprilie 1991 de Academia Sârbă de Științe, Academia de Științe a Voivodinei, Matica Srpska și Uniunea Scriitorilor din Serbia pe tema istoriei culturii sârbilor din Banat, a statutului lor politic și juridic, a întrepătrunderilor firești cu trecutul și spiritualitatea românească din zona istorico-geografică tratată. Patronat de personalități marcante ale vieții științifice sârbe, academicianul Milos Macura, Cedomir Popov, Slavko Gavrilovic, Vladimir Stajancevič, prof. univ.dr. Nicola Gavrilovic, dr. Mirjana Maluckov, simpozionul a oferit o dezbatere interesantă despre chestiuni ale istoriei bisericești, ale mișcării de populație sârbă și română, excursuri bibliografice vizând trecutul limbii, etnografiei și demografiei sârbilor din România, probleme de istorie literară, a mișcării teatrale și artistice, a presei sârbești bănățene, a surselor arhivistice referitoare la istoria populației în cauză, fără să se negligeze aspectele economice, de drept internațional și politic, precum și analize despre starea actuală a naționalității sârbe din România.

După un preambul semnat de Slavko Gavrilovic în legătură cu personalitatea cultural-politică omagiată de Matica Srpska cu ocazia celor 150 de ani de la trecerea în neființă a lui Sava Tekelja (1761-1842), grupajul de studii istorice propriu-zise face referiri concrete, într-o riguroasă ordonare metodologică-cronologică, la: tipologia și periodizarea cercetării respective (V. Stajancevic), izvoarele arhivistice pentru veacurile XVIII-XIX (S. Gavrilovic), evoluția în timp și spațiu a sârbilor din România, din evul mediu și până la anul 1918 (L. Cerovic), un scurt parcurs al relațiilor sârbo-române (Miodrag Milin), modelul ilir în mișcarea națională română transilvănească în epoca 1790-1792 (N. Boșan), jurisdicția Mitropoliei Carlovițului între 1690-1864 (N. Gavrilovic), episcopia ortodoxă sârbă din

Timișoara între 1864-1990 (Stevan Bugarski), activismul naționalităților Ungariei dualiste în debutul secolului actual (Stelian Mândruț), soldații sârbi, prizonieri - deținuți în lagărul de la Arad între 1914-1918 (S. Ruic), ca și demersul istoriografic preliminar elaborarea istoriei minorității sârbe de România pentru epoca contemporană (J. Pejtin), adiacent tratării despre exemplele și condițiile reciproce oferite în răstimpul interbelic pentru rezolvarea problemei optanților sârbi și români (N. Gacesa).

Segmentul faptului de cultură și de spiritualitate este ilustrat în economia cărții de contribuțiile pertinente cu privire la originea și trăsăturile etnice ale carașovenilor - populație catolică grupată în 7 sate ale bazinului râului Caraș - metodologia prospectării științifice respective (P. Vlahovic, M.N.Radan, M. Maluckov), importanța monografiilor locale rurale, ca izvor pentru studierea trecutului sârbilor din România (D.Drljaca), viața teatrală a minorității în cauză în Timișoara veacurilor XVIII și XIX (B. Kovacek), presa, în evoluția de la cel dintâi almanach, 1827 până la actuală "Nasa Rec", ianuarie 1990 (D.Popov), învățământul matern în epoca contemporană (D.Sablic), mărturii lingvistice (B. Sikimic), vasta bibliografie realizată de Marta Bjelečić fără să se omită elementul însemnat al interferenței româno-sârbe pe multiple planuri de la cele cultural-artistice (Viorel Țigu) până la semnarea cifrei proprietarilor funciari sârbi în România secolului trecut (V.Popovic).

Chestiunea protecției și a statutului minorității din punctul de vedere al dreptului internațional, situația ei constituțional-juridică și raporturile interetnice dezvoltate pe durata a trei tronsoane temporale postbelice, analiza sociologică a diasporei sârbe din România, studiul colaborării dintre instituțiile și societățile culturale din aria dată, sublinierea aportului minorității drept factor al dezvoltării relației și a colaborării reciproce (M. Stojkovic, D.J.Popov, M. Stojanov, G.Miletic, V.Grecic) au alcătuit subiecte abordate, deopotrivă de autori din Serbia și România în partea finală a volumului.Sesiunea științifică menționată, ca și culegerea de studii aferentă, au intenționat să reprezinte în opinia organizatorilor și a autorilor colaboratori, o replică meritorie la dezbateră din 31 octombrie 1991 în legătură cu "Stadiul științelor sociale la românii din Serbia", așa cum sublinia, concludiv, unul dintre participanți (D.I.Popov), în conivența altor aprecieri de un asemenea gen (D. Mirjanic, M.

Jovanovic, M. Macura). Nu putem decât să remarcăm în aceste inițiative comune, tocmai expresia vitalității a două națiuni, vecine și prietene, ce au avut și continuă să păstreze o aceeași grijă deosebită față de starea prezentă și viitoare a conaționalilor din diasporă. Gând și faptă unanim întruchipate de valoroasa echipă de istorici, istorici literari, de artă, economiști, etnografi, lingviști și politologi, cu contribuții notabile, reunite în lucrarea supusă minim atenției lectorului de specialitate.

STELIAN MĂNDRUȚ

Jean - Jacques Heirwech, *Histoire économique depuis la fin du XVII-e siècle*, Bruxelles, P.U.B., 1992-1993, 65p.; *Histoire économique depuis la révolution industrielle*, Bruxelles, P.U.B., 1993-1994, 72p.

Istoricul belgian Jean-Jacques Heirwech, absolvent în 1973 al secției de Istorie a Facultății de Filosofie și Litere din Bruxelles (cu o teză de licență despre istoricul fabricilor de cherestea mecanice în Țările de Jos austriece), s-a impus definitiv în ultimele două decenii - prin activitatea științifică și didactică - ca un specialist de marcă al istoriei moderne occidentale. Cercetările demarate în timpul studenției, au fost finalizate în anii 1980-1981, într-o remarcabilă teză de doctorat, în istorie, intitulată: *Les corporations dans les Pays-Bas autrichiens 1738-1784* și continuate ulterior, prin studii și lucrări de referință privind istoria vieții economice, sociale și confesionale în secolul al XVIII-lea. Cele mai multe dintre demersurile sale științifice au văzut lumina tiparului în cunoscuta colecție: *Études sur le XVIII-e siècle*, editată de "Groupe d'étude du XVIII-e siècle", important centru de cercetare și analiză științifică, care funcționează în cadrul și sub egida Universității Libere, din Bruxelles. În prezent profesorul Jean-Jacques Heirwech este titularul disciplinei de istorie economică și vice-lecan al facultății de Științe Sociale, Politice și Economice/ Școala de Comerț Solvay.

Cele două cursuri sau manuale universitare, pe care ne îngăduim să le prezentăm simultan datorită suprapunerii unor teme și al caracterului lor unitar (fac excepție doar unele pagini în funcție de secția sau profilul de învățământ) sunt o expresie fidelă a activității sale didactice și științifice. Ele se plasează în același timp pe coordonatele unei istoriografii europene

de prestigiu, care, îndeosebi după al doilea război mondial, stimulată de spiritul și școala de la *Annales*, dar și de necesitățile stringente ale prezentului economic, a acordat o atenție sporită cercetării istoriei faptelor economice. Tocmai de aceea istoria economică a devenit o disciplină obligatorie și de prestigiu (așa cum este la toate facultățile de profil economic din lume), la facultatea de Științe Economice, la Școala de Comerț Solvay, precum și la profilele: Istorie, Științe politice și Sociologie sau o disciplină opțională la Facultatea de Drept și Școala de Științe Criminologice a Universității Libere din Bruxelles.

Ambele manuale demarează cu o *Introducere*, în care sunt trecute în revistă: conceptul sau definiția istoriei economice, precum și principalele direcții pe care au evoluat cercetările în domeniul trecutului economic, cercetări care au fost inevitabil influențate de realitățile economice, de prezentul istoric, precum și de doctrinele și curentele economice conturate și existente în diferite perioade de timp în gândirea economică europeană și universală.

Încă prin titlu, autorul ne indică perioada de unde demarează discursul său didactic: *secolul al XVII-lea și revoluția industrială*. Este firesc, în acest context, ca autorul să insiste asupra celor două etape importante din istoria economiei moderne de piață, deoarece așa cum au dovedit numeroase cercetări, *secolul al XVIII-lea* a fost placa turnantă care a pregătit și angajat definitiv omenirea pe drumul modernității, iar revoluția industrială a fost de cele mai multe ori "calul troian" care a spart vechile tipare ale lumii medievale. Prezentând epoca proto-industrializării (sau acel *domestic system*) profesorul Heirwech, surprinde impactul pe care l-a avut această perioadă asupra regimului social al muncii, asupra creșterilor demografice, asupra vieții cotidiene, a schimburilor comerciale, a instituțiilor, relațiilor și realităților politice.

Un loc important în manualele semnate de istoricul belgian îl ocupă paginile dedicate *băncilor* și rolului lor în desfășurarea activității economice, în societăți cu economie de piață. Prin exemplificări, prin grafice și tabele. Studenții, sau viitorii specialiști în problematica vieții economico-sociale, politice și juridice, își formează o primă imagine, destul de cuprinzătoare și concludentă vis a vis de relația bancă-economie-societate în decursul timpului, putând astfel să înțeleagă și să aplice mai bine, pentru timpurile prezente, metode și practici care să conducă la o mai bună

funcționare și perfecționare în acest domeniu.

Foarte instructive sunt, în același timp, temele referitoare la intervenția statului în economie, iar prin prezentarea sistemelor etatist-comuniste și etatist-naziste, ni se dezvăluie - într-o manieră succintă, dar precisă - plusurile și îndeosebi minusurile apărute în câmpul vieții economice în perioadele de exacerbare a corporatismului statal.

Întregul discurs științific și didactic este susținut cu date și exemple de referință din trecutul economic al unor țări occidentale (Anglia, Franța, Germania, Țările de Jos) care au o îndelungată tradiție în economia capitalistă de piață. În același timp, autorul, precizând de la început că problemele prezentate sunt, doar *repere utile* pentru studenții interesați în cunoașterea istoriei faptelor economice și sociale, face dese și foarte amănunțite trimiteri sau precizări bibliografice la *lecturile obligatorii*, care trebuie frecventate de viitorii specialiști pentru întregirea cunoștințelor în acest domeniu.

Având în vedere toate acestea, putem afirma cu îndreptățit temei, că *manualele universitare* semnate de profesorul Jean-Jacques Heirweigh și publicate de cunoscuta și prestigioasa editură *Presse Universitaires de Bruxelles* sunt o reușită și o nouă confirmare a disponibilităților științifice ale istoricului belgian. Împreună cu *programa analitică*, pe baza căreia ele au fost întocmite, pot fi oricând, un model pentru învățământul superior românesc, aflat în prezent într-un firesc și necesar proces de căutare și reorganizări, și aceasta, cu atât mai mult cu cât încercăm să ne racordăm - în acest final de veac - la dezerdatele și exigențele de largă performanță europeană și universală.

IOAN LUMPERDEAN

Radu Florescu, Raymond T. McNally, *În căutarea lui Dracula. O istorie adevărată a lui Dracula și a legendelor cu vampiri*, tradusă de Antoaneta Ralian, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992.

Această carte de istorie mai puțin obișnuită, întâlnită multă vreme în bibliografiile dedicate lui Vlad Țepeș și în sfârșit accesibilă, este tradusă destul de târziu, ceea ce face ca unele din informațiile și interpretările ei să fie desuete. Oricum, publicarea ei în 1972 a produs în istoriografia noastră, ca răspuns la provocarea

lansată de cei doi istorici americani, o literatură fundamentală a problemei (lucrările lui N.Stoicescu, Ș. Andreescu, Radu Ștefan Ciobanu, Enil Stoian). Rod al unei munci de zece ani, cartea încearcă să-l restituie "pe adevăratul Dracula după criterii științifice, atât cât ne au permis sursele de care am dispus" (p.150).

Cercetarea este inițiată pe trei planuri: I. asupra personajului real Vlad Țepeș; II. asupra mitului vampirilor și III. asupra modului în care "Bram Stoker spre sfârșitul sec. al XIX-lea" a reunit aceste două surse, ca să creeze cel mai înspăimântător și mai celebru vampir din întreaga literatură de ficțiune" (p.11-12).

I. După o scurtă expunere istoriografică a celor trei probleme în cap. I. "Prezentare lui Dracula - personaj de roman, personaj istoric și folcloric" (9p.9-14), primul plan al lucrării este conturat de-a lungul a cinci capitole. Cap. 3 "Dracula personaj istoric (1430/31-62)" (p.27-66) urmărește legăturile lui Vlad Țepeș cu Transilvania, politica internă a domniei sale și cruciada împotriva turcilor.

Cap. 4. "Castelul lui Dracula" (p.67-86) este o pasionantă expediție intelectuală în căutarea refugiului lui Dracula din apropierea satului Arefu, numit îndeobște, deși impropriu, castelul Poienari. Cap.5 "Povestirile de groază despre Dracula din sec. al XV-lea" (p.87-103) analizează și acceptă credibilitatea acestora, detaliindu-le descrierile și încercând pe baza lor un portret psihologic, discutabil, al lui Vlad Țepeș. Cap. 6 "Dracula personajul istoric (1462-76)" (p.104-116) cercetează ultima parte a vieții domnitorului și împrejurările asasinării lui, pentru ca în cap. 9 "Dincolo de mormânt" să fie identificat locul de îngropăciune al lui Dracula din incinta Mănăstirii Snagov (p.147-152). Astfel cel dintâi plan al lucrării se înfățișează ca o monografie completă a vieții lui Vlad Țepeș, destul de corectă în liniile sale generale, însă fără excese de precizie sau profunzime. Drept contribuții notabile menționăm larga descriere, pe baza povestirilor culese de la țărani din satul Arefu, a ultimelor zile ale celei de-a doua domnii a lui Vlad Țepeș, palpitantă chiar, fără ca autorii să-și pună un semn de întrebare asupra fidelității acestor tradiții orale (p.62-66).

În ansamblu, folclorul cules de cei doi istorici în cercetările lor din țara noastră, este cu pricepere folosit în întregirea portretului lui Vlad Țepeș, remarcându-se că el păstrează o imagine a domnitorului diferită de cea a povestirilor de groază: prietenul celor asupriți și eroul

antiotoman.

Lucrarea nu este scutită de erențe de informație, interpretări forțate și concesii făcute senzaționalului în dauna spiritului critic. Vlad Dracul este tratat cu neînțelegere, socotindu-l-se ca "pertidă" oscilațiile între creștini și turci, impuse de fapt de vecinătatea zdrobitoare a ultimilor, întreaga lui viață dovedindu-l un devotat al ideii de cruciadă. Vlad Dracul ar fi fost atras în capcană și capturat de turci în "vara lui 1444" (p.30), de fapt fiind chemat la Poartă în 11 octombrie 1442. Vlad Țepeș I-ar fi executat în 1462 pe reprezentantul sultanului care organizase capcana (p.31) deși, în realitate, acesta, ajuns mulfuzatul Giurguiului, a fost capturat de Mircea, fratele lui Dracula, la asediul din 1445 și decapitat din porunca lui Vlad Dracul.

Nu e locul să revenim la discuția asupra genezei și valorii izvoarelor referitoare la Vlad Țepeș, critica ulterioară lui 1972 ajutând concluziile capitoului 5 al lucrării. Cât de discutabilă nu devine astfel următoarea caracterizare a domnitorului: "psihopatul, călăul și inchișitorul care se întoarce către cucernicie ca să-și ușureze povara conștiinței", întărind-o însă pe aceasta: "un naționalist avant la lettre, un umitor om de stat modern" (p.39).

Sunt reproduse cu credulitate tradițiile despre viața lui conjugală: sinuciderea primei lui soții și asasinarea sadică a celor două amante ale sale, cu meheirile psihanalitice de rigoare (p.49), însă nu este sesizat măcar adevăratul caracter al retragerii lui Mahomed II, acela că "Vlad Țepeș a ieșit victorios și că sultanul a fost silit să părăsească Țara Românească fără să fi reușit să-și realizeze țelul, acela de a supune țara și de a-l înlocui pe Țepeș" (N. Stoicescu, "Vlad Țepeș", Buc., 1976, p.119). Este ocolit astfel rezultatul decisiv pentru istoria românilor al controversatei politici interne a domnitorului. Numai neatenția la nuanțele campaniei din 1462 putea, în altă ordine de idei, să-i ducă pe autori la acuzarea lui Ștefan cel Mare ca "trădător" al vărului său. Cei doi istorici mai pomenesc în treacăt de "cuceririle cu torcii de prin 1330" ale lui Basarab I (p.75), ceea ce este evident, o eroare.

În slârșit, autorii merg prea departe, când preiau fără să clipească, cifrele necontrolabile și exagerate ale lui Niccolò de Madrusa, și ale episcopului de Erlau, după care Dracula ar fi ucis 40.000, respectiv 100.000 de oameni. Mai mult, jonglând nepermis cu ele: "Această cifră este echivalentă cu cel puțin o cincime din populația totală a principatului lui Dracula, care nu depășea

cinci sute de mii de locuitori în vremea lui" (R. Chespiere, "Cămin", 1777-1977, "Cămin" răspunzătoare de 25.000-30.000 de locuitori, iar Franța număra în vremea aceea 15 milioane de aproximativ 18.000.000 de locuitori în 1777).

O comparație în care pe de o parte se acceptă numărul exagerat al victimelor lui Vlad Țepeș, iar pe de altă parte numărul de 500.000-600.000 (de victime ale marelui cuceritor) din M. S. (P. Chamm), dă o călătorie în detone asemănarea deplăzită a credulității lui Țepeș cu rețigul lui Hitler de la Buchenwald (1937).

Așfel, prin omisiunile sale eronice (unde, e drept, se datorează și periodului în care s-a scris cartea) și prin exagerări, este readus în discuție unilateral al lui Vlad Țepeș, incident din în epoca sa, neînțeles în rațiunile finale ale acțiunilor sale, prezentat publicului occidental ca un monstru sanguinar ce depășește pe acela din din închipuirea lui Bram Stoker.

II. Cap. 7 "Vampirismul" (p.117-128) marchează noutăți pe care autorii le introduc în circuitul istoriografic, mai ales la noi: originea vampirismului și tabloul funebru al acestor reminiscențe păgâne. Însă este notat cu justete că în folclorul românesc nu există nici un indiciu că Vlad Țepeș lepadat de ortodoxie ar fi fost socotit vampir (p.122). Un subcapitol totuși prea scurt pentru o sursă ce pare a avea un aport mai substanțial în formarea mitului Dracula, e dedicat "contesei sângelui" Elisabeta Báthory (p.125-128) care ar fi torturată și ucisă în zece ani, aproape 40 de fete (p.127).

Adăugăm însă că există două mărturii ale locuitorilor din Csejte că acest nume se ridică la 650, nemenționate de cei doi autori.

III. Capitolele 2 "Bram Stoker și căutarea lui Dracula" (p.18-26) și 8 "Bram Stoker și vampirul în roman și film" (p.129-146) desăvârșesc lucrarea prin plauzibilul final, cercetând modul în care și-a alcătuit celebrul scriitor românul (1897) și înegalatul său ecran cinematografic.

Lucrarea este întregită de un "tabel cronologic" (p.15-17) destinat îndecosebi cititorilor apăsări, de o "Genealogie, Descendenții lui Dracula pe linie bărbătească" (p.13), de trei "Anexe" ce cuprind relatari germane, rusești și românești despre Vlad Țepeș (p.153-183). Pe lângă "Bibliografia" din care remarcăm ca inedite lucrările despre vampiri (p.184-199), cercetarea este încheiată de o prețioasă "Bibliografie" critică și cronologică a filmelor despre vampirul Dracula din perioada 1896-1971 (p.200-215).

Cumpănindu-i meritul și exagerările,

lucrarea se prezintă ca rezultatul unei strădăni îndelungate și meritoare, grevată însă de concesiile făcute unui public setos de epatant și unei piețe foarte comerciale a cărții (nu întâmplător "In Searching of Dracula" a fost best-seller-ul american al anului 1972). Ea este, în ceea ce privește studiul celor doi istorici americani asupra lui Vlad Țepeș, doar un punct de plecare. În 1973 ei lansează a doua carte: "Dracula, A Biography of Vlad the Impaler (1431-1476)", însă cu un succes mult scăzut. Credem că aceasta ar fi trebuit Editura Fundației Culturale Române să o dăruiască cititorului român. S-ar fi întâlnit astfel perfect misiunea pe care editura și-o asumă prin însăși intitulata sa, cu exigențele superioare ale publicului român și mai ales ale istoricilor din țara noastră.

DAN IOAN MUREȘAN

Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, XIII(1366-1370), București, 1994, 931(933) p.

Lucrarea aparține preocupărilor devenite tradiționale ale Academiei Române de publicare critică și în colecție națională a celor mai vechi izvoare documentare privind trecutul medieval al Transilvaniei. Ea se înscrie în seria altor trei volume deja apărute - X, XI și XII - și cuprinde nu mai puțin de 579 de documente, dintre care 175 sunt inedite, acum văzând pentru prima dată lumina tiparului. Prin însăși acest fapt volumul de față nu numai că perpetuează o tradiție, ci o și îmbogățește, oferind cu generozitate cercetării istorice, cât și celei filologice și juridice, o informație prețioasă, restituită critic și indispensabilă oricărei interpretări moderne a trecutului nostru medieval. Așadar, sunt motive numeroase temeinice să ne bucurăm de apariția acestui volum și să așteptăm, cu un justificat interes, îmbogățirea cât mai curând a colecției și cu alte apariții.

În altă ordine de idei, am reține și am sublinia, printre altele, utilitatea volumului pentru reconstituirea istoriei instituționale a Transilvaniei voievodale, a structurilor sociale ale acesteia, a diverselor aspecte de viață românească, cu deosebire a celor privitoare la cnezii și la raporturile acestora cu oficialitatea, cu papalitatea, și, în general, cu întreg contextul vremii în care au încercat, nu rareori în legături intime cu Țara Românească și Moldova, să-și perpetueze un destin propriu. Aceleași informații

bogate și în mare parte inedite le găsim și privitor la viața economică, la cea militară, religioasă etc., totul justificând interesul pentru apariția acestui corpus de documente aparținând perioadei 1366-1370.

Sub raportul realizării științifice, prezenta lucrare este rodul unei îndelungate activități desfășurate de mai multe generații de specialiști, istorici și filologi, în cadrul colectivului de istorie medievală de la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca. Munca încorporată în acest volum XIII, întocmai ca și aceea din volumele precedente, este una de marcă, de un elevat profesionalism, care se recomandă de la sine oricărui specialist.

Deasemenea, am releva că documentele sunt prelucrate după norme unitare și riguroase, adoptate pentru întreaga colecție, îngrijitorii prezentului volum având meritul de a fi definitivat prelucrarea materialului preluat de la înaintași și, în plus, de a-l fi îmbogățit prin muncă proprie cu încă circa 200 de noi documente. Munca aceasta a fost una dificilă, pretențioasă și nu rareori extrem de anevoioasă, constând din transcrieri de fotocopii, traduceri din latină, elaborări de note critice de text, identificări de localități etc. Oricum, întreg acest efort materializat în mai multe sute de pagini tipărite se oferă specialistului spre valorificare cu o însemnată facilitate datorată listei de rezumate a documentelor și, mai cu seamă, indicilor de materii și onomastic care însoțesc volumul.

În concluzie, considerăm prezentul volum din *Documenta Romaniae Historica* ca o realizare de certă valoare, o muncă de înalt profesionalism, care se recomandă de la sine specialiștilor. Academia Română și Editura acesteia, suntem convinși că, prin publicarea acestei lucrări, a adus mari și prețioase servicii atât istoriografiei noastre, cât și culturii noastre, îndeplinindu-și astfel legatul unor rosturi dorite de însăși fondatorii acestor instituții naționale.

AVRAM ANDEA

Jacques D'Hondt, Hegel secret. Cercetări privind sursele ascunse ale filosofiei lui Hegel, traducere de Nicolae Râmbu, Editura Agora, Iași, 1995, 383 p.

Apărută prima oară în 1968, reeditată în 1986 (ediție după care s-a făcut și traducerea în limba română), cartea lui D'Hondt se înscrie indirect în valul postmodernist prin intenția sa de

ștergere a limitelor disciplinare dintre filosofia "pură", înalt-speculativă, istoria filosofiei, centrată pe analiza și interpretarea ideilor unui filosof și cercetările istorice menite descifrării raporturilor complexe dintre individ și societatea în care trăiește. În mod declarat metoda folosită de autor este cea a unei anchete polițienești care-și propune nicidecum inculparea, ci reabilitarea lui Hegel. Parafrazându-l pe Derrida am putea spune că D'Hondt încearcă o descifrare a "marginilor" filosofiei lui Hegel, o identificare a provenienței, resorturilor ascunse ale ideilor sale (ocultate, între timp, de vălul temporal interpus între noi și contextul istoric al Aufklärung-ului european) printr-o lecturare atentă, erudită, subtilă (lipsită însă de practica deconstrucționistă a primului) a aluziilor indirecte, scăpate din condei ale filosofului german referitoare la cunoștințele, lecturile și adeviziunile sale intelectuale din tinerețe. Metodă care asumă aprioric existența unui "Hegel secret", a unei intenționalități din partea acestuia de a lăsa în penumbră o parte a personalității sale, fasonată de contactele cu francmasoneria, cu girondinismul francez și cu propagatorii ideilor Revoluției franceze în spațiul german. Facilei imputări cum că autorul ar dori prin aceasta să ofere cititorilor creduli și neavizați revelația senzațională a unui Hegel "mason" îi putem contrapune autoritatea solidă de care dispune D'Hondt în lumea academică internațională ca fost președinte al Societății Franceze de Filosofie și actual vicepreședinte al Societății Internaționale Hegel, cu sediul la Heidelberg, în Germania. Scriind despre Hegel și anturajul său, autorul ne oferă, în același timp, o privire de ansamblu asupra interferențelor spirituale franco-germane de sfârșit de secol XVIII, într-un spațiu geografic ce acoperă Franța, Statele germane și Elveția, în tradiția celor mai bune studii franceze de istoria ideilor. În acest sens comparația cu lucrările unui Paul Hazard, Robert Minder sau Claude Digeon nu ar fi deloc fortuită.

Deși Hegel cunoștea limba franceză, putând să se informeze direct de la sursă, în formarea sa intelectuală în ultimul deceniu al secolului XVIII - perioadă care a coincis cu Revoluția franceză - un rol major a revenit textelor franțuzești mediate înspre publicul german de revista lui Johann Wilhelm von Archenholz, "Minerva". Atât colaboratorii cât și cititorii "Minervei" aparțineau unor medii intelectuale puternic contaminate de ideologia Aufklärung-ului german, marea lor majoritate

făcând parte din francmasonerie și fiind adepți ai ideilor propovăduite de secta iluminaișilor bavarezi. În același timp, Archenholz acorda prioritate în paginile revistei sale traducerii unor texte franțuzești ce proveneau din imprimăria "Cercului social" de la Paris, condusă de Nicolas de Bonneville, republican moderat, francmason, întemeietor al Confederației Universale a Prietenilor Adevărului. Asociația lui Bonneville promova egalitarismul, dezaproba proprietatea privată, lupta contra inegalității averilor, preconizând transformări radicale pe care căuta "să le justifice mai ales prin considerații de ordin sentimental și religios: gustul fraternității, învățătura Evangheliei" (p.73). D'Hondt polemizează cu Dilthey și Lukács - care, privind dintr-o perspectivă diferită, atribuiseră scrierile din prima tinerețe ale lui Hegel unei "perioade teologice", respectiv unei "perioade republicane" a dezvoltării gândirii sale - aducând nenumărate argumente, derivate din contactele personale, filiațiile intelectuale și contextele ideatice comune lui Hegel și contemporanilor săi, spre a demonstra că, în cazul acestuia din urmă avem de-a face cu o simbioză specifică între un republicanism moderat și un punct de vedere teologic.

Autorul acordă prioritate în cercetarea sa dezvoltării influențelor franceze asupra gândirii hegeliene, nu spre a diminua grandezza și importanța acesteia, ci spre a scoate la lumină rădăcinile internaționale ale unei filosofii care, adesea, a fost considerată ca reprezentând spiritul reacționar și șovin al naționalismului prusac. După D'Hondt, lui Volney, Rabaut de Saint-Étienne și Louis Sébastien Mercier - autori astăzi aproape uitați, însă foarte cunoscuți de contemporanii lui Hegel - le revine meritul de a fi anticipat, prefigurată și exprimat în scrierile lor unele teme majore ale filosofiei hegeliene, teme ce revin mai ales în operele de maturitate ale acestuia, precum *Fenomenologia spiritului* și *Prelegeri de filosofie a istoriei*.

Tema decăderii imperiilor, a victoriei timpului asupra civilizațiilor trecutului i-a fost propusă spre meditație lui Hegel de opera cea mai cunoscută a lui Volney, *Ruinele, sau Meduații despre revoluțiile imperiilor*, lucrare dedicată în 1791 Adunării Naționale franceze. La prima lectură, pasajele pline de un romantism sumbru ale lui Volney l-au pus în încercătură pe Hegel. Dorind să evite cu orice preț capcana lamentațiilor pe marginea gloriei și decăderii civilizațiilor, Hegel ajunge la concluzia necesarei

distanțări față de sentimentul pe care-l produce în om: contemplarea ruinelor, distanțare similară aporiei. Perplexitatea, stângeneala lui Hegel în fața problemei filosofice a cauzelor ruirii vechilor civilizații, se datorază - după cum se exprimă D'Hondt - "ruinelor din ruine", vestigiilor acelor civilizații care au dispărut fără folos, fără a transmite și fecunda cu spiritul lor civilizațiile ce le-au succedat. Aceste civilizații negative sunt cele care constituie obstacolele principale ale unei filosofii a istoriei care concepe moartea unor civilizații ca o modalitate de resurrecție a lor în cadrul unor "civilizații mai elevate", moștenitoare ale inventarului lor spiritual. În final, Hegel soluționează problema, afirmând superioritatea trecerii asupra duratei, a istoricității asupra anistoricității. Persia, "țara ruinelor ruinate", care a cunoscut schimbări și transformări bruște, este superioară civilizațiilor încercinate în durată ale Chinei și Indiei, perșii fiind în consecință primul popor istoric. După Hegel "trecerea istorică are loc la contactul între lumea persană și cea greacă. Ne întâlnim aici pentru prima dată cu o trecere istorică, cu alte cuvinte cu un imperiu ce a apus. Așa cum am spus, China și India au rămas, dar Persia nu, trecerea la Grecia este într-adevăr lăuntrică, dar ea devine în acest caz și trecere exterioară, trecere a stăpânirii, fapt care va reveni mereu de aici înainte. Într-adevăr, grecii transmit romanilor sceptorul domniei și cultura, iar romanii vor fi supuși de către germani. Dacă privim mai îndeaproape acest fenomen al trecerii, se naște imediat întrebarea, de pildă cu privire la Persia, de ce ea s-a prăbușit, în timp ce China și India durează. De la început trebuie să îndepărtăm prejudecata potrivit căreia durata ar reprezenta față de petrecere ceva superior: munții nepieritori nu sunt superiori trandafirului ce-și pierde repede petalele, răspândind parfum în scurta lui viață". Găsind cheia ieșirii din labirintul lamentațiilor lui Volney, Hegel i-a rămas totuși dator acestuia cu o explicație: cea referitoare la nimicirea civilizației feniciene și a cauzelor ștergerii ei din memoria umanității. Datorie care a făcut ca Hegel să fie reluctant, pe parcursul întregii sale vieți, în a-l cita pe acesta în prelegerile sale, semn că el "nu era deplin convins de a fi triumfat asupra argumentelor lui Volney, care susținuse cu atâta elocvență că ruinele, de obicei tăcute, acuză"

(p.133).

În ceea ce privește lămurirea originii și cauzelor unui eveniment istoric major cum a fost Revoluția franceză, situat în chiar contemporaneitatea sa, cel care i-a servit drept ghid și inspirație lui Hegel a fost *Almanahul istoric al Revoluției franceze pentru anul 1792*, opera lui Rabaut de Saint-Étienne, apărută în același an, concomitent la Paris și Strasbourg. Rabaut enunță o teză interesantă - îmbrățișată ulterior de Hegel - aceea a prăbușirii Franței monarhice din cauza vidului politic rezultat de pe urma golirii de sens a instituțiilor regalului, cu începere încă din secolul XVII, de pe vremea lui Richelieu, Mazarin și Ludovic al XIV-lea. Aceștia din urmă au distrus feudalitatea și, implicit, principiul acesteia - onoarea - printr-o "revoluție" monarhică ce a dus la o ascensiune a banului, pregătind prin menținerea privilegiilor unei clase aristocratice degradate (pentru care "eroismul serviciului" a fost înlocuit cu "eroismul adulării"), adevărata revoluție ce avea să vină. Nobilul, în postura de curtean decăzut, "va deveni treptat supus al celui care deține și distribuie bogăția, acesta fiind mai întâi regele, apoi regele burghezilor, apoi burghezul care face regii" (p.159). Rabaut și Hegel, urmându-l pe acesta, acordă mare importanță acestei "dialectici a înjosirii". În viziunea amândurora banul a fost acela care a dus la "descompunerea vechii Franțe". În *Fenomenologia spiritului*, Hegel introduce în șirul argumentelor preluate de la Rabaut o serie de noi puncte de vedere care confirmă încă o dată validitatea acestora. Singularitatea lui Ludovic al XIV-lea printre monarhii Franței, repercusiune a identificării sale cu instituția statului, se explică nu numai prin plasarea sa în vârful unei ierarhii liber consimțite (în cadrul căreia distanța dintre rege și supuși crește proporțional cu fiecare act arbitrar întreprins în numele unui principiu abstract), ci și prin funcția limbajului, curtenii fiind ei înșiși cei care instaurează despotismul prin adularea regelui. Sleind aristocrația - remarcă D'Hondt - "monarhia absolută s-a condamnat pe ea însăși la moarte, atunci când s-a decis să se nască. Distrugătorul monarhiei este Ludovic al XIV-lea. (...) Richelieu și Mazarin au făcut să se nască ceea ce trebuia să moară". Prin urmare, "aproape că ar trebui să vedem în ei pe adevărații responsabili de Revoluția franceză" (p.164). În acord cu Rabaut, Hegel susține că "filosofii francezi din secolul al XVIII-lea au atacat *ceva ce nu mai exista* (sublinierea autorului), și care nu

¹ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, traducere de E. Drăghici și R. Stoichiță, Editura Academiei, București, 1966, p.213-214.

merita să fie condamnat decât din cauza persistenței sale pur formale, a lipsei sale de viață" (p.142-143). Dacă la începutul secolului XIX filosoful german acordă în *Fenomenologia spiritului* un rol privilegiat națiunii franceze, considerând că "în cazul ei trecerea spiritului se efectuează în principal de la feudalitatea care moare în monarhia absolută, la societatea burgheză care triumfă în Revoluție" (p.170), câteva decenii mai târziu, la 1830, - în plină epocă a Restaurației - rolul Franței pălește în prelegerile sale de filosofie a istoriei, Hegel nemeaiecrezând că "o națiune ar putea fi capabilă să fie în același timp mai multe națiuni; (...) fructele pe care le coace un popor [devenind] din nou sămânță, dar sămânța altui popor spre a-l purta spre maturitate" (p.171).

Teatrul "angajat" al lui Louis Sébastien Mercier își găsește astăzi puțini adepți. Pentru Hegel însă, piesa acestuia *Montesquieu la Marsilia*, a servit drept declanșator al meditațiilor sale pe tema avatarurilor fraternității și a iubirii de aproape în vâltoarea revoluționară a sfârșitului de secol XVIII. Fapta bună a lui Montesquieu, care plătește suma necesară răscumpărării unui negustor din Marsilia căzut în robie la pirații din Alger, este expresia iubirii dezinteresate, a ceea ce Hegel va numi *allgemeine Menschenliebe*, "iubirea fraternă față de altul ca atare". În cazul particular al binefăcătorului ce dorește să rămână anonim de teamă că dezvăluirea identității sale îl va umili pe cel ce beneficiază de fapta sa, înfățișată în piesă, Hegel a văzut "reprezentarea plastică a unui raport de supunere spirituală, care denaturează recunoștința, pentru că distruge egalitatea, subminează libertatea, face imposibilă iubirea" (p.186). Prin includerea fraternității în cadrul mesajului său ideatic, Revoluția franceză atingea coardele sensibile ale inimii multor germani. Accentul pus pe iubirea aproapelui, pe armonia universală și spiritul de concordie între oameni făcea ca, la origine, Revoluția să fie percepută în lumea germană ca un act de eliberare și un act de iubire în același timp. Cuvântul *Brüderlichkeit* a pătruns în limba germană la 1789, fiind o traducere oglindă a franțuzescului *fraternité*. Renunțarea benevolă la privilegiile aristocratice de către o parte a nobilimii franceze la 4 august 1789, într-o atmosferă de entuziasm general, sărbătoarea fraternității pe Câmpul lui Marte la 14 iulie 1790 ce simboliza reconcilierea dintre toți membrii națiunii, au făcut ca revoluția să ia pentru toți "forma unei opere de binefacere, înfăptuită de

mărinimoase inimii" (p.192). Evenimentele ulterioare însă, au contrazis această primă impresie. Teroarea, dictatura jacobină, inegalitățile de avere, corupția au făcut ca fraternitatea să fie călcată în picioare, să rămână un ideal imposibil de atins. Având în față acest exemplu viu, Hegel s-a întrebat în ce măsură iubirea poate întemeia o comunitate, "poate aduna ceea ce este dispersat, reunește ceea ce este separat, reconcilia ceea ce se opune" (p.193). Drama lui Mercier arătase încă de la data apariției ei, în 1784, că iubirea, manifestată sub forma binefacerii față de un semen suferă de o contradicție internă. *Montesquieu la Marsilia* îi dovedise lui Hegel că iubirea "sporind se pierde, purificându-se și spulberă, aprofundându-se se ruinează" (p.197). Ea nu este în măsură să schimbe societatea: "binefacerea exclude iubirea, pentru că ea nu poate fi decât un dar al celui care deține ceva spre cel care nu posedă" (p.194). Deși tentat la un moment dat să încredințeze iubirii responsabilitatea istoriei, Hegel a fost în cele din urmă nevoit să recunoască, ajutat fiind în acest sens și de Mercier, că "există un destin al iubirii care o conduce la propria sa ruină" (p.193). Binefacerea implică un raport de inegalitate care distruge "comuniunea inimilor". Nu iubirea, ci conflictul constituie resortul intim al vieții în societate.

După D'Hondt, exemplele de mai sus dovedesc în mod suficient că Hegel nu prelua ideile altora "decât pentru a le remodela după măsura sa și a le integra în gândirea sa deja formată" (p.204). Această remodelare și integrare este detectabilă și în cazul altor scrieri ale contemporanilor săi. Astfel de la Antrechaux, autor care descrie într-o lucrare ravagiile ciumei de la Toulon în 1721, Hegel preia simptomele contaginii spre a descrie metaforic modalitățile de transmitere a spiritului universal; J.F. Guérault, descriind bătălia de la Marathon îi oferă prilejul de a contrapune fervoarei democrației vii, reprezentate de Atena, "formalismul democrației moarte" a republicii franceze, replica modernă nereușită a Atenei; după cum *Scrisorile din America* ale lui Dietrich von Bülow îi vor întări prejudecățile pe care le nutrea vizavi de sistemul republican al Statelor Unite.

În ceea ce privește ipoteza apartenenței lui Hegel la francmasonerie, rostită cu jumătate de gură de autor, putem oare, să nu-i dăm crezare? Într-o epocă în care spiritele cele mai înaintate - Montesquieu, Voltaire, Lessing,

Wieland, Mendelsohn, înaintea sa, iar Schiller, Mozart, Goethe, Georg Forster, contemporanii, și Hölderlin, Sinclair și Schelling, prietenii săi, aparțineau formal de confrerie, ar fi fost, mai degrabă, nefiresc ca Hegel să nu fi aparținut sau să nu fi manifestat simpatie față de acest ordin. De altfel, imaginile, simbolurile, referirile mitologice, metaforele folosite în scrierile sale din tinerețe capătă relevanță atunci când ele sunt situate într-un context masonic. Afirmat în tinerețe sa ca un spirit revoluționar moderat, influențat de idealurile Revoluției franceze, mai apropiat de girondini decât de montaniarzi, precum majoritatea gânditorilor reformiști și liberali germani, Hegel a reprodus în evoluția sa intelectuală ulterioară traiectoria ideologică a lojilor masonice germane, de la cosmopolitismul liberal la patriotismul prusian, trecând prin etapa intermediară a napoleonismului și a sprijinirii politicii confederației renane.

Dacă pe parcursul cărții argumentele lui D'Hondt curg, asemănându-se pârâiașelor care se adună în albia confortabilă a unui râu cu ape fine, nu același lucru se poate spune despre traducere care aduce mai degrabă cu cursul unui râu de munte, întretăiat de o serie de baraje artificiale care încearcă să-i deturneze apele în altă direcție. Pentru Louis al XIV-lea; deputat de *Tiers*, există în literatura istorică formule echivalente, se pare necunoscute de traducător, după cum nici consecvența folosire a lui *plebeian* în loc de plebeian, *ieroglif* în loc de hieroglif, *se în* în loc de critică, atacă; etc. nu poate fi pusă pe seama greșelilor de tipar, de altfel foarte numeroase ale traducerii. Cu toate neajunsurile transpunerii în românește, textul lui D'Hondt rămâne o lucrare de referință pentru cel interesat de originile intelectuale ale filosofiei istorice hegeliene. Nu-i putem reproșa decât lipsa unui indice de autori și a unei bibliografii sistematice care să grupeze neamăratele nume de persoane și lucrări de specialitate, citate în text, respectiv în notele de subsol, care ar fi făcut lucrarea mult mai ușor de consultat de către specialiști.

VĂRI SĂNDOR

Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les Universités médiévales, Louvain-la-Neuve, 1994, XXI + 477p. + 15 planșe.

Între publicațiile Institutului de Studii Medievale aflat sub egida Universității Catolice din Louvain a apărut culegerea de studii intitulată *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les Universités médiévales*. Contribuțiile strânse în volum sunt destinate să aducă la cunoștința istoricilor de astăzi manualele, tehnicile de învățământ și programele care au fost utilizate în universitățile medievale. Aceste aspecte tehnice, indispensabile pentru a înțelege sistemul de învățământ al acestei epoci, nu erau până în acest moment strânse într-un volum unitar. Documentația este în cea mai mare măsură inedită. Volumul relevă faptul că Europa actuală datorează Evului Mediu o mare parte din patrimoniul său cultural, evidențiindu-se utilizarea unor tehnici universitare medievale și în zilele noastre.

Dintre contribuțiile din volum amintim pe cele ale lui L.E.Boyle (Vatican), G.Federici Vescovini (Parma), A.Garcia y Garcia (Salamanca), L.Gargan (Pavia), A.Gouron (Montpellier), D.Jacquart (Paris), P.Riché (Paris), J.Verger (Paris).

VERONICA TURCUȘ

Société et Église. Textes et discussions dans les Universités d'Europe Centrale pendant le Moyen Âge tardif. Brepols, 1995, VIII + 221 p.

Subegida Societății Internaționale pentru Studiul Filosofiei Medievale, în colecția "Rencontres de Philosophie Médiévale" a apărut volumul *Société et Église. Textes et discussions dans les Universités d'Europe Centrale pendant le Moyen Âge tardif*.

Volumul în cauză adună contribuțiile prezentate în cursul unui colocviu internațional ținut la Cracovia în iunie 1993, titlul colocviului fiind similar cu cel al volumului de acum. Rațiunile alegerii unei asemenea teme de discuție sunt diverse, în primul rând faptul că epoca este o perioadă de efervescentă a activității în universitățile europene și, mai ales, în acest spațiu al Europei Centrale universitățile din Praga și Cracovia au jucat un rol remarcabil. Mai apoi pentru că universitățile s-au aflat în prim planul unei Europe Centrale turmentate de mișcările politice și religioase ale sfârșitului de secol XIV și început de secol XV. Spațiul Europei Centrale din această perioadă istorică nu este suficient de bine cunoscut, volumul permițând și o perspectivă

a activității culturale într-o regiune care a jucat un rol determinant în Evul Mediu târziu și care a contribuit la arhitectura ulterioară a Europei.

În mare, comunicările s-au oprit asupra problemelor relațiilor dintre biserică și societate, a concepției și a Reformei bisericii, a conciliarismului, a husitismului, precum și asupra chestiunilor sociale și economice discutate foarte viu la Cracovia și Praga la sfârșitul Evului Mediu.

Universitatea din Praga, nu trebuie uitat, a fost în secolul al XIV-lea un centru intelectual de primă importanță pentru toată creștinătatea, în timp ce universitatea din Cracovia era eclipsată datorită divergențelor dintre regele Poloniei și Papalitate în privința gestiunii ei.

ȘERBAN TURCUȘ

In cel de al XL-lea an (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în următoarele serii:

matematică (trimestrial)
fizică (semestrial)
chimie (semestrial)
geologie (semestrial)
geografie (semestrial)
biologie (semestrial)
filozofie (semestrial)
sociologie-politologie (semestrial)
psihologie-pedagogie (semestrial)
ştiinţe economice (semestrial)
ştiinţe juridice (semestrial)
istorie (semestrial)
filologie (trimestrial)
teologie ortodoxă (semestrial)
educaţie fizică (semestrial)

In the XL-th year of its publication (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued in the following series:

mathematics (quarterly)
physics (semesterily)
chemistry (semesterily)
geology (semesterily)
geography (semesterily)
biology (semesterily)
philosophy (semesterily)
sociology-politology (semesterily)
psychology-pedagogy (semesterily)
economic sciences (semesterily)
juridical sciences (semesterily)
history (semesterily)
philology (quarterly)
orthodox theology (semesterily)
physical training (semesterily)

Dans sa XL-e année (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les series suivantes:

mathematiques (trimestriellement)
physique (semestriellement)
chimie (semestriellement)
géologie (semestriellement)
géographie (semestriellement)
biologie (semestriellement)
philosophie (semestriellement)
sociologie-politologie (semestriellement)
psychologie-pédagogie (semestriellement)
sciences économiques (semestriellement)
sciences juridiques (semestriellement)
histoire (semestriellement)
philologie (trimestriellement)
théologie orthodoxe (semestriellement)
éducation physique (semestriellement)

43874